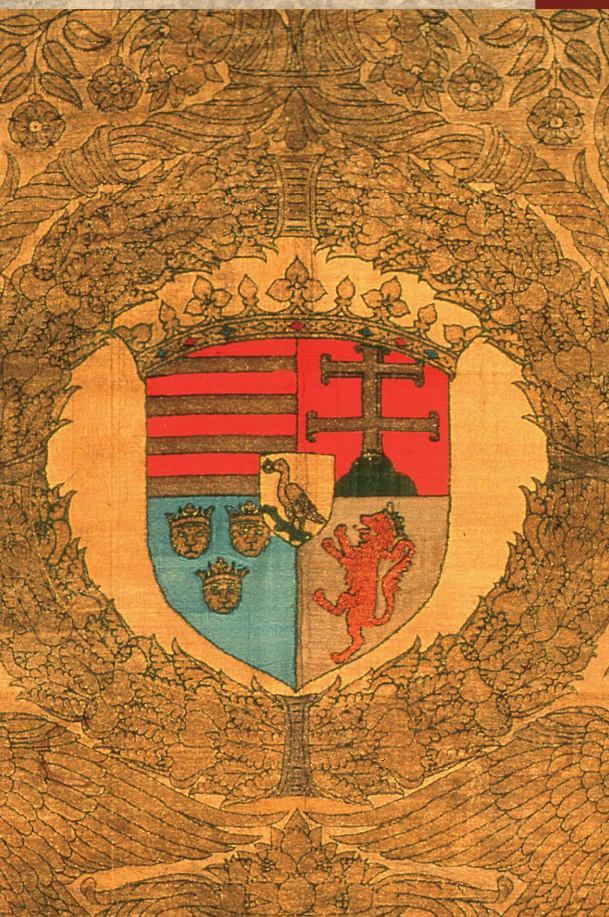

Nemzeti évfordulóink 2008

RENESZÁNSZ
É V 2 0 0 8

Nemzeti évfordulóink 2008

Budapest, 2008

A szerkesztőbizottság tagjai:

Beke László, az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetének igazgatója

Gazda István, a Magyar Tudománytörténeti Intézet igazgatója

Szász Zoltán, az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa

Szörényi László, az MTA Irodalomtudományi Intézetének igazgatója

Főszerkesztő: *Estók János*

A képeket válogatta: *Cs. Lengyel Beatrix*

Ipar- és technikatörténeti szakértő: *Sipka László*

Az előzetes adatgyűjtést végezte: *Németh Tibor*, a celldömölki Kemenesaljai Művelődési Központ és Könyvtár Kresznerics Ferenc Könyvtárának vezetője

A képeket az alábbi intézmények bocsátották rendelkezésre:

Ferencai Sándor Egyesület, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár,

Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Magyar Fotográfiai Múzeum,

Magyar Nemzeti Galéria, Magyar Nemzeti Múzeum,

Magyar Távirati Iroda, Soproni Városi Levéltár

Borítókép: Mátyás király selyemszövet trónkárpitja,

Magyar Nemzeti Múzeum

© Balassi Intézet Nemzeti Évfordulók Titkársága, 2008

OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS MINISZTERIUM

OKM

Előszó

Kedves Olvasó!

Bartók, Kodály, Balassi, Batthyány, József Attila, Corvin Mátyás. Történelmünk, irodalmunk, művészetünk, nemzeti identitásunk nagyjai. Hungarikumok. Nevük ott van minden tankönyvben, arcképük tantermek, közintézmények, múzeumok falán, tetteik mindannyiunk közös tudatában. Van közöttük olyan, akit külföldön legalább olyan jól ismernek – és elismernek –, mint itthon. Van, aki elveiért saját tragikus sorsával fizetett. Ám egy dolog közös bennük: létezésük közös büszkeségünk. Személyesen már nem tudjuk megköszönni nekik, ezért emlékeziünk rájuk. Minden esztendőben. Ezzel tartozunk nekik, és tartozunk önmagunknak. Hiszen nélkülük ez az ország, ez a kultúra nem lenne az, ami.

2007-ben a nagy zenepedagógusra, Kodály Zoltánra és első szabadon választott miniszterelnökünkre, Batthyány Lajosra emlékeztünk. Rendezvények, kulturális események százaival, határainkon innen és túl. Úgy gondolom, sikerrel. Kodály szellemisége, Batthyány politikusi nagysága emberek millióit érintette meg újra, gondolkodtatta el, és nemzeti évfordulóinknak éppen ez a nem titkolt célja. 2008 a Reneszánsz Éve lesz Magyarországon. Az apropó Mátyás király trónra lépésének 550. évfordulója, ám ennél valójában jóval többről van szó. A magam részéről a „reneszánsz reneszánszát” várom ettől a jubileumtól, egy jelentős szellem- és kultúrtörténeti mozgalom újrafelfedezését, újraélését. A kor értékeinek, szépségének, pezsgésének megértését, egyúttal áértelmezését a mai viszonyokra.

Kedves Olvasó! Több száz program, négy országos nagykiállítás, egy tudományos konferencia, számos gasztronómiai esemény és karnevál vár Önre ebben az évben is, hogy mindazt, amiről a magyar és az európai reneszánsz szólt, Ön is láthassa, hallhassa, érezhesse. És megszeresse. Leonardo da Vinci szerint ugyanis „egy tárgy szeretete – bármelyiké – ismeretének szülötte”. Ismerje meg az európai és a magyar kultúra egyik legizgalmasabb időszakát, és fedezze fel Ön is az újjászületés élményét!

Dr. Hiller István
oktatási és kulturális miniszter

Kiemelt évfordulók

Hunyadi Mátyás

(Kolozsvár, 1443. február 23.–Bécs, 1490. április 6.)

Mátyás király

Ismeretlen festő olajfestménye, 16. század. MNM

Mátyás bevonulása Budára 1458-ban
Weber Henrik rajza után Hanfstaengel litográfiája, 1853
MNM

Hunyadi Mátyás a kései középkor talán legjelentősebb magyar uralkodója Hunyadi János erdélyi vajda (később, 1446–1452 között a Magyar Királyság kormányzója) és horogszegi Szilágyi Erzsébet második gyermekeként született 1443-ban. Gyermekeiről és tanulmányairól keveset tudhatunk. Csupán annyi biztos, hogy apja révén komoly katonai ismeretekre tett szert, és élete során mindvégig kimutatható maradt érdeklődése többek közt a hadi tudományok iránt. Mindezen túlmenően nevelői közé sorolhatjuk az 1440–1450-es évek legfontosabb magyarországi humanista tudósát a váradi püspök, majd esztergomi érsek (1465–1472) Vitéz Jánost, de az ugyancsak hírneves tudósként számon tartott lengyel Sanocki Gergelyt is. Működésük eredményeként Hunyadi Mátyás uralma a Luxemburgi Zsigmond császár és király korától csak elvétve megragadható magyarországi humanizmus megerősödését és a reneszánsz építőművészet hazai feltűnését jelentette.

Apjának az 1456. évi nándorfehérvári győzelmet követően bekövetkezett váratlan halála után bátyja, László mellett politikai szerepet ekkor még nem játszott, de a Habsburg udvarhoz és V. László királyhoz hű arisztokrata ellenfelek vele is mint lehetséges politikai tényezővel számoltak hosszú távon. Következésképpen, amikor Hunyadi László Nándorfehérvárott meggyilkoltatta V. László király egyik legfontosabb politikai-hatalmi támaszát és nevelőjét, Cillei Ulrikot, a bosszú az ifjú Mátyást is elérte. Budai elfogatásukat, majd Hunyadi László kivégzését követően a Bécsen át Prágába utazó király a fiatal Mátyást politikai túszként magával vitte. V. László 1457. november 23-ai prágai halálát követően Mátyás Podjebrád György cseh kormányzó, majd király kezébe került, aki csak hosszas tárgyalások és leánya, Katalin és Mátyás házasságát kimondó politikai alku után engedte szabadon értékes foglyát. A Magyarországra visszatérő Mátyást a nagybátyja, Szilágyi Mihály által biztosított katonai támogatással 1458. január 24-én a magyar országgyűlések hagyományos színterére, Rákos mezejére felvonult fegyveres köznemesi tömegek választották királlyá. Ünnepeles trónfoglalására („trónra ültetésére”, a III. Frigyes német-római császár kezében lévő Szent Korona hiányában) február 14-én kerítették sort Budán (májusban rövid időre Fehérvárra utazott egy esetleges „ideiglenes jogkörű koronázást” lebonyolítandó, de erre nem

Mátyás király trónkárpitja
Selyemszövet, Firenze, 1470-es évek
MNM

Mátyás király aranyforintjának előlapja
Nagyszebeni verde, 1458–1864 között
MNM

Mátyás király aranyforintjának hátlapja
Nagyszebeni verde, 1458–1864 között
MNM

Mátyás király ezüstdénárjának előlapja
Budai verde, 1466 körül
MNM

Mátyás király ezüstdénárjának hátlapja
Budai verde, 1466 körül
MNM

került sor) a mai Mátyás-templomban. Az ifjú király mellett a kormányzói méltóságot rövid ideig Szilágyi Mihály viselte, aki azonban hamar szembekerült a fiatal uralkodóval.

Uralmának kezdeti időszakát komoly politikai ellenállás, a trón közeli elvesztésének lehetősége árnyékolta be. A királyság legfontosabb előkelői (például Garai László nádor, Újlaki Miklós) ellene fordultak, s Újlaki Vas megyében található németújvári várában (ma: Güssing, Ausztria) Mátyás elleni szövetséget kötöttek. A magyar trónra meghívták III. Frigyes (1452–1493) német-római császárt. Az így előállott polgárháborús helyzet, a lázadók első hadi sikereinek dacára, Garai hirtelen halála, illetőleg Mátyás gyors politikai-katonai reagálásának eredményeképpen a király hatalmának megszilárdulásával oldódott meg. A békés kormányzást lényegében csak ez után, 1459-től kezdhetette meg.

Uralkodása első éveiben legfontosabb teendői közé a fenyegető török veszély elhárítása, a korona visszaszerzése és az ország észak, északnyugati részét az 1430-as évek óta megszállva tartó huszita csapatok kiűzése tartozott. A török frontot az 1463–1464. évi Jajca körüli harcokkal és a vár elfoglalásával stabilizálta, míg a Szent Koronát az 1463. évi ún. bécsújhelyi béke megkötésével szerezte vissza, amely dokumentum a Habsburg-ház magyarországi trónigényének egyik alapja lesz a későbbiekben, hisz Mátyás gyermektelen halála esetére III. Frigyes és utódai, azaz

Ferenczi István Mátyás emlékmű tervének gipszmintája
Gola Adolf dagerrotípiája, 1846. MNG

a Habsburg-ház öröklését biztosította. E béke eredményeképpen került vissza a királysághoz Sopron városa is, amely az 1440-es évek eleje óta osztrák megszállás alatt állt. A Jan Jiškra által irányított huszita csapatok tevékenységét pedig 1462-re a Jiškrával történt váci megegyezéssel sikerült erőteljesen visszaszorítani, míg a huszita „testvérek”, sokszor éppen ellenfelei, legfőképpen pedig III. Frigyes császár által támogatott utolsó komoly csoportjait 1467–1468 fordulóján győzte le. E megegyezések és harcok hosszú távú jelentőségének tulajdoníthatjuk, hogy az ekkor

levett cseh-huszita katonai csoportokból szervezte meg állandó zsoldosseregének (az ún. fekete seregnek) első kontingenseit. Az így kialakított katonai erő később uralmának fontos támaszává válik, s a magyar történelem első állandóan fegyverben tartott, „állami” katonai alakulata lesz.

A korona visszaszerzését követően koronázása 1464. március 29-én zajlott le az évszázados magyar királykoronázási hagyományoknak megfelelően Székesfehérvárott. Ekkortól fogva, 1464–1468 között uralma lényegesen erősebb lévén a korábbiaknál, fontos kormányzati, igazgatási átalakításokba fogott. Tudásunk szerint érdemben módosított a kancellária, az udvari bíróságok, a pénzügyek és az adózás szervezeti rendszerén és működésén. Ennek hatásaképpen a királyi bevételek mértéke jelentősen növekedett – nem függetlenül persze a gyakorta, uralkodása 32 évében összesen 43-szor kivetett ún. rendkívüli hadiadótól –, beszédésük hatékonysága jelentősen javult. Közben 1467-ben sikerrel lett úrrá az ellene szervezett ún. erdélyi lázadáson, annak fő szervezőit, többek közt az általa eladdig kiemelkedően nagy birtokadományokkal elhalmozott Szapolyai Imrét, sikerrel térítette vissza hűségére. Az 1486. évi ún. Nagy Törvénykönyvében (*Decretum maius*) tetten érhető bírósági, perjogi, illetőleg a nádori tisztet érintő rendelkezéseit a kora újkori, hivatali jellegű állam felé tett első lépésekként értékelhetjük. Mindemellett azonban hatalmának tartós alapját haláláig a nagybirtokos, trónra kerültét megelőzően is a hatalomban részes ún. „hagyományos” bárókkal, illetőleg azok változó körével való együttműködés jelentette. Báróinak zöme régi arisztokrata család sarja volt. Kiemelkedő birtokadományokkal csupán néhány, de a későbbi magyar történelemben annál fontosabb, frissiben felemelkedő, s a király által támogatott család volt képes megalapozni ekkor politikai-történelmi szereplését. Legfontosabbak közülük a Bátoriak és a Szapolyaiak.

A király reneszánsz egyéniségének egyik fontos eleme a személyesen vezetett hadjáratok nagy száma volt. Láthatóan igazi katonakirályként gondolkodott és élt. Pillanatnyi ismereteink szerint uralkodása harminckét esztendeje alatt legalább huszonnégy alkalommal lépte át az országhatárt: Cseh- és Morvaország felé kilencszer – a török határon ötször –, osztrák tartományokba kilencszer, s ebből csupán háromszor békés, diplomáciai céllal.

1468-tól kezdődően közel egy évtizedig a huszita tanokat valló, s ezért a Szentszékkal ellentétbe került Podjebrád Györggyel (1458–1471) szemben, a cseh trónért – így a német-római választófejedelmi jogért is – folyt háborúk jelentették Mátyás legfontosabb feladatait. A számos hadjárat azonban felemás eredménnyel hozott. Jóllehet a cseh és főleg morva katolikus rendek 1469. május 3-án Olmützben (ma: Olomouc, Csehország) cseh királlyá választották, de Morvaországon és Szilézia nagyobb, déli, délkeleti területein kívül tartósan nem sikerült megszállnia az ország más részeit. Ráadásul a Prága központú cseh törzsterületek befolyásos arisztokratái kitartottak huszita, majd annak 1471. évi halálát követően Jagelló Ulászló (1471–1516) királyuk (aki majd II. Ulászló néven 1490–1516 között egyben Magyarország királya is lesz) mellett. Ezenközben kiemelkedő hadi sikerként könyvelhetjük el 1474 őszén Boroszló sikeres védelmét az egyesült és jelentős túlerőt képviselő cseh–lengyel seregek ellenében.

1476-ban – az 1463–1464. évi jaijai akciót követő hosszas kihagyás után – a déli, a török elleni fronton sikerrel ostromolta a fontos határvárat, Szabácsot. Ezt követően sorozatos fegyverszünetekkel nagyjában-egészében haláláig biztosította az ország déli területeit is a súlyosabb török csapásokkal szemben. Komolyabb török betörések csak a legkritikábban pusztították az ország belső területeit. Ezek egyike alkalmával, 1479-ben Kenyérmezőnél – a korszak legnagyobb török-magyar nyílt színi ütközetében – magyar győzelem született.

Ugyancsak 1476-ban, decemberben házasodott össze második feleségével, Aragóniai Ferrante nápolyi király leányával, Beatrixszal (első felesége: Podjebrád Katalin 1464 februárjában, születésben meghalt). Házasságuk gyermektelen maradt. Beatrix Magyarországra érkezése azonban kevésbé politikai, mintsem kulturális jelentőséggel bírt. A kíséretében, majd később hívására érkezett hazánkba számos itáliai művész, építész. Épp házasságkötésüket követő időből tudjuk kimutatni a budai és visegrádi királyi birtokok kezelésének összekapcsolását, ami az ekkortól meginduló visegrádi építkezések fontosságának egyik közvetett mutatója. Sőt, a királyi udvarból (Visegrád, Buda, Tata) kiindulva fokozatosan a főbb humanista-püspöki székhelyeken is feltűntek a reneszánsz építészeti elemek: immáron nem csupán a király hívására érkeztek itáliai, dalmát és lombard építőmesterek az országba. Vitéz János váradi, majd esztergomi, Janus Pannonius pécsi, Bátor Miklós váci udvara mind-mind a reneszánsz építészeti elemek használatának fontos színterei voltak. Ezzel szemben feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy az arisztokrácia nagyobb építkezései ekkortájt még alapvetően késő gótikus jegyeket mutattak (például Nyírbátor: Bátoriak,

Mátyás király aranypecsétje, 1464. április 12.
SOPRONI VÁROSI LEVÉLTÁR

Nagyvázsony: Kinizsi Pál, Szepescsütörtök: Szapolyaiak). Az egyedi épületeken túl ugyanakkor Bonfini nyomán arról is vannak értesüléseink, hogy uralkodása utolsó éveiben Magyarországon először „urbanizációs” tervekkel is foglalkozott: Budán egyetemet, állandó hidat s vízemelő szerkezetet kívánt építtetni.

1477–1487 között III. Frigyes császár ellenében nyolc hadjáratot vezetett az osztrák tartományok ellen. Főbb eredményei: 1482-ben Hainburg, 1485-ben Bécs, majd 1487-ben Frigyes császár kedvelt városának, Bécsújhelynek az elfoglalása. Ekkortól az Ausztria hercege címet is fölvette. Időközben 1471-ben korábbi hű támasza és nevelője, Vitéz János esztergomi érsek, valamint Janus Pannonius pécsi püspök vezetésével újabb, immáron országos lázadás tört ki uralma ellen, azonban hamar úrrá lett ezen is. A lázadók által az országba behívott Kázmér lengyel herceg csapatait 1471–1472 fordulóján nagyrészt kiszorította az ország területéről. Ezt követően Mátyás számára legfontosabb kérdésként a trónöröklés problematikája lépett elő. Törvényes fia nem lévén, csupán egyetlen fiúgyermekére, a Barbara Edelpöck bécsi polgáresszonytól született Korvin Jánosra támaszkodhatott. Korvin 1482-től a király által kinevezett trónörökösnek számított, s ezután a koronára háramlott birtokok zömét is ő nyerte adományul, illetve tucatnyi vármegye ispáni tisztségét is Korvin vagy közeli hívei töltötték be. Ide kapcsolódóan az uralkodása éveiben adományozott, és azt megelőzően akár már évtizedek óta létező, püspökök által viselt örökös ispáni méltóságok közül számosat megszüntetett, s fia, illetőleg annak familiárisai

kezelésébe adott. Ennek eredményeképp 1490-ben ő volt a királyság legnagyobb birtokosa, de apja halála után a trónt megszereznie a bárók határozott ellenállása folytán nem sikerült. A király törvénytelen fia elleni általános szembefordulást jellemzi, hogy Mátyás korábban oly hű támogatói, mint Szapolyai István vagy Kinizsi Pál is Korvin ellenében léptek föl. Korvin fia, Kristóf 1505-ös halálával a Hunyadi család magtalanul halt ki. A Hunyadi-birtokok nagy része Korvin özvegyének, Frangepán Beatrixnak a kezével Brandenburgi György kezelésébe került, ennél fogva a Hunyadi-levéltár is később Münchenben vészelt át a történelem viharait, s ott marad fenn napjainkig. Bécs 1485-ös elfoglalását követően élete utolsó éveiben nagyjából itt tartózkodott, s itt is halt meg agyvérzésben.

A humanista-reneszánsz jegyek természetesen nem csupán a mátyási kor fentebb már érintett építészetét szőtték át. Nevéhez fűződik 1465 után a pozsonyi egyetem alapítása (*Academia Istropolitana*), amely halála után feloszlott, s ugyancsak szerény előzményekre építve hozta létre és fejlesztette tudatosan a 15. századi Európa második legnagyobb könyvtárát, a Bibliotheca Corvinát (mintegy 2500 kötet). Legrégibb, keltezett kódexe 1464-es dátumot visel. E páratlan gyűjtemény nem sokkal halála után széthullott, legnagyobb része Buda török elfoglalása (1541) és visszavétele (1686) alkalmával semmisült meg, ma kb. 220 kötet létéről van tudomásunk. A könyvtár őreként olyan ismert humanisták fordulnak elő, mint Galeotto Marzio vagy Taddeo Ugoletto.

A történetírás és irodalom területein is kiemelkedő nevek kapcsolódnak személyéhez, mecénási tevékenységéhez. A késő középkor történetírói közül Petrus Ransanus, illetőleg a korabeli ún. vándorhumanisták megtestesítője, a kora újkori magyar nemzeti történetírás egyik megalapozója, Antonio Bonfini részben hívására, részben aktív támogatásával működtek a budai udvarban. A korszak költői közül elég csupán a magyar irodalomtörténetben betöltött helye okán Janus Pannoniusra utalnunk. Széles körű műveltségét, Európa-szerte híres tudomány- és művészetpártolását, a Budára érkező külföldi értelmiségieket együttesen uralma hátterének szilárdítására, s annak idegen területeken való népszerűsítésére is felhasználta. Voltaképpen kortársai közül Mátyás az első között ismerte föl a politikai-kulturális propaganda fontosságát, s itt elég csupán az általa megbízott Bonfini Corvin-legendájára gondolnunk, amivel a hatalomba frissen bekerült Hunyadi-ház régiségét szándékozott igazolni.

A szellemi élet eredményeinek maradandósága felé is jelentős lépések történtek ekkoriban. 1473-tól megindult a nyomtatott könyvek kiadása az udvar környezetében. Ennek eredményeképp jelent meg Budán, Hess András könyvnyomtató műhelyében Thuróczy János *Magyarok krónikája* című műve, amely ugyancsak kiemelkedően fontos forrása a 15. századi magyar történelemnek. Végezetül nem feledhető, hogy épp uralkodása alatt tűnik föl (1480-tól) a magyar nyelvű írásbeliség, elsősorban a magánlevelezés terén, s immáron nem nyelvi szórványként, hanem önálló szövegekként.

Horváth Richárd
MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Antonio Bonfini: *A magyar történelem tizedei*. Fordította: Kulcsár Péter. Bp., 1995.; Fraknói Vilmos: *Hunyadi Mátyás király 1440–1490*. (Magyar Történeti Életrajzok) Bp., 1890.; Balogh Jolán: *Művészet Mátyás király udvarában*. I–II. Bp., 1966.; E. Kovács Péter: *Matthias Corvinus*. Bp., 1990.; Kubinyi András: *Mátyás király*. Bp., 2001.; Tringli István: *Az újkor hajnala. Magyarország története 1440–1541*. Bp., 2003.

Babits Mihály

(Szekszárd, 1883. november 26.–Budapest, 1941. augusztus 4.)

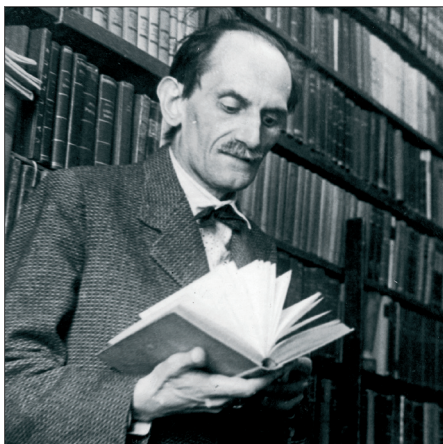
Babits Mihály költő, író, műfordító, esszé-, kritika- és tanulmányíró, a *Nyugat* folyóirat szerzője, szerkesztője, 1933-tól haláláig főszerkesztője, a Baumgarten Alapítvány irodalmi kurátora, a 20. század első felében a magyar irodalom egyik meghatározó személye volt.

1901 és 1904 között a budapesti egyetemen Oláh Gáborral, György Oszkárral, Juhász Gyulával, Balázs Bélával, Bresztovszki Ernővel és Kosztolányi Dezsővel együtt a modern magyar költészet megteremtésére készült. Babits költészeti szeménye folyamatosan alakult. A „kifejezés eszközték [...] a nyelvben kereste”, tudta, a nagy költőnek új nyelvet kell teremtenie, nem veheti át az elődei által használt nyelvet.

A századforduló magyar költészetét „nótá”-nak és „útszéli érzélgés”-nek nevezte. Értelmezte Poe, Baudelaire, Theophile Gautier, Leconte de Lisle, Hofmannstahl, Stefan George, Swinburne költészeti tapasztalatát, Horatius gyakorlatát és elméletét. Ismerte a német klasszika-filológia eredményeit, Nietzsche görögség-elméletét (és a versben megjelenő lírai én pozíciójára vonatkozó fejtegetéseit), a preraffaelita hagyományt, s mindezeket átlényegítette első két kötetében. Az 1909-ben megjelent *Levelek Iris koszorújából* és az 1911-es *Herceg, bátha megjön a tél is!* verseiben elszakította a költészetet a vallomásos-romantikus hagyománytól, a szociológiai-történeti aspektustól, tárgyiasította az érzéseket és gondolatokat. A versekben felerősödtek az ontológiai vonatkozások. Spinoza, Hume, Schopenhauer, Platón, Nietzsche, Mach és Bergson tanulmányozása közben és után a szöveg nemcsak a tudat mozgásának, reflexióinak tárgyasulása lesz, de „önteremtővé” is válik, amint az *Esti kérdésben* pontosan tetten érhető.

Az esztétikai elvű, areferenciális költészete az első világháború jelentős részben etikai tapasztalatok kinyilvánítása lett. A *Miatyánk*, a *Húsvét előtt*, a *Fortissimo* típusú versek, a *B. F. huszárönkéntes: elesett az északi harctéren*, 1915 június, *A veszedelmes világnézet*, a *Kant és az örök béke* című tanulmányok a korszak ideológiáit is ütköztették.

A két világháború közötti költemények harmada is közvetlen tapasztalat-összegző volt. Megjelentek a személyes életet, az 1923-tól kísértő betegséget és sorsot tematizáló alkotások (*Engesztelő ajándék*, *Balázsolás*). Ezekben a művekben a görögség emblémarendszerét felváltotta a filozófiai szinten értelmezett kereszténység utalásrendszere. Ugyanakkor változatlanul foglalkoztatta Babitsot a költőség és a költészet alapkérdése (*Csak posta voltál*). Más olvasatok mellett ehhez kapcsolható a gégejében levő daganat operációja és hangjának elvesztése után, 1938 júliusában–augusztusában, váratlanul könnyű két hónapban írott műve, a *Jónás könyve*. Az alkotáshoz hozzátartozónak gondolt *Jónás imája* pontosan jelzi: a „halál pitvarába” jutott költőnek nem az élet, hanem a költői beszéd, a „rég hang”, a szavak „hibátlan hadsora” a fontos. Az utókor szemében meghatározó az *Isteni Színjáték* fordítása. Regényei, a közhiedelemmel szemben nem „világszerűek”, hanem „szövegszerűek”. A magyar és a világirodalmi tanulmányainak sorát lezáró műve, *Az európai irodalom története* nem egy „ízlésforma önarcképe”, hanem szellemi önéletrajz is.

Babits Mihály

Ismeretlen fotográfus, 1930-as évek. MNM

Sipos Lajos

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Ajánlott irodalom: Rába György: *Babits Mihály költészete 1903–1920*. Bp., 1982.; Rába György: *Babits Mihály*. Bp., 1983.; Kelevész Ágnes: *A keletkező szöveg esztétikája. Genetikai közelítés Babits költészetéhez* Bp., 1998.; Sipos Lajos: *Babits Mihály. Élet-kép*. Bp., 2003.

Bajza József

(Szücsi, 1804. január 31.–Pest, 1858. március 3.)

Bajza József
Barabás Miklós után
Karl Mahlknecht acélmetszete,
19. század második fele. MNM

Bajza József költő, kritikus, szerkesztő a Heves megyei Szücsiben született, evangélikus vallású nemesi családban. Iskoláit Gyöngyösön kezdte. Az itteni ferences gimnáziumban tanult, majd a pesti piarista gimnáziumba járt. 1818 és 1822 között a pesti egyetem hallgatója volt, előbb elvégezte az alapozó, kétéves bölcsészeti kurzust, majd jogi tanulmányokba kezdett. Itt ismerkedett meg Toldy Ferencel, akivel a későbbiekben élete többször is összekapcsolódott. 1823-ban a pozsonyi jogakadémián folytatta tanulmányait. Az 1825–27-es országgyűlésen az egyik Heves megyei követ írnokaként volt jelen. 1829-ben letette az ügyvédi vizsgát.

Nyilvános irodalmi pályája 1830-ban kezdődött, amikor is elkezdte kiadni a drámafordításokat tartalmazó *Külföldi Játékszín* című könyvsorozat köteteit, illetve bekapcsolódott az *Újabb kori ismeretek tára* című lexikon körül kialakult nagy polémiába, az ún. Conversationslexikoni pörbe, egy Dessewffy József grófot támadó vitairattal (*Észrevételek a Conversations-Lexikoni pörhöz gr. Dessewffy József ellen*). Ez a fellépése megosztotta az akkori irodalmi életet. 1830 és 1837 között szerkesztőként működött: Kisfaludy Károly halála után az *Aurora* című zsebkönyv szerkesztését vette át, illetve 1836-ig a *Kritikai Lapok* is az ő kiadásában látott napvilágot. 1832-

ben beválasztották a Magyar Tudományos Akadémiába. Az 1837-ben megindult *Athenaeumnak* – két barátjával, Vörösmarty Mihállyal és Toldy Ferencel együtt – szintén szerkesztője lett. 1837–38-ban a Pesti Magyar Színház (a későbbi Nemzeti Színház) igazgatójává nevezték ki. 1838-ban megnősült, elvette Csajághy Júliát, akinek testvére, Laura később Vörösmarty felesége lett. Három gyermekük közül az utolsó, az 1845-ben született Irén Adél korán meghalt, a két idősebb azonban (az 1839-ben született Helena Matild és az 1840-es Jenő Mór Ferenc) írói munkásságot fejtett ki – az előbbi Beniczkyne Bajza Lenke, az utóbbi Bajza Jenő néven. 1844-ben megindította a *Történeti Könyvtárat*. 1847-ben az ő szerkesztésében jelent meg a liberális ellenzék nagy jelentőségű kiadványa, az *Ellenőr* című politikai zsebkönyv. 1847–1848-ban ismét a színház igazgatója lett, míg 1848-ban a *Kossuth Hírlapja* című újság szerkesztője. 1849. január 1-jén nem követte a kormányt Debrecenbe, hanem Heves megyei birtokára menekült. Miután a császári csapatok Gyöngyöst is megszállták, előbb a Mátrában, majd Heves és Nógrád megyében rejtőzött. Később Debrecenbe utazott, s innen követte a kormányt Pestre, majd Szegedre és Aradra is. A világosi fegyverletétel után Szatmárban, valamint Heves és Külső-Szolnok megyében bujdosott, sógorával, Vörösmartyval együtt. 1850 júliusában tért vissza Pestre. 1858. március 3-án, hosszú betegség után halt meg.

Bajza saját korának egyik legnépszerűbb dalköltője volt, érzelmes versei megzenésítve is igen kedveltek voltak, prózaírói kísérletei is figyelmet keltettek. Érdekes és figyelemre méltó irodalmi életművet hozott létre, mégis, igazi hírnevét mint irodalomszervező és kérellelhetetlen kritikus alapozta meg, aki soha nem riadt vissza az éles polémiákban való részvételtől sem; ez a magatartása persze nem csupán tekintélyt adott, hanem igen sok ellenséget is szerzett neki. Bajza kritikai ítéletei és erős, gyakran érzelmi alapú bírálatai nagyban alakították a korabeli irodalmi – és részben: politikai – nyilvánosság terét, még akkor is, ha kritikátörténeti szempontból talán nem ő számítható kora legjelentősebb kritikusának.

Szilágyi Márton

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Ajánlott irodalom: Szücsi József: *Bajza József*. Bp., 1914.; Korompay H. János: *A „jellemzetes” irodalom jegyében. Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása*. Bp., 1998.; Bajza József: *Szó és tett jellemzik az embert*. Válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Kerényi Ferenc. Kolozsvár, 2004.

Báthory István

(Szilágysomlyó [Șimleu Silvaniei, Románia],

1533. szeptember 27.–Grodno [Grodna, Ukrajna], 1586. december 13.)

Báthory István fejedelem és lengyel király édesapja Báthory István erdélyi vajda (1529–1534), édesanyja Telegdy Kata volt. A Báthoryak a középkor óta jelentős szerepet töltöttek be a magyar történelemben. Kezdetben az ecsediek, Mohács után a somlyai ág szerzett nagyobb befolyást az országos politikában. Báthory István szülei igen hamar meghaltak, őt és testvéreit Nádasdy Tamás, a korszak meghatározó magyar politikusa vette pártfogásba és nevelte Somlyó várában, szigorú római katolikus szellemben. István ifjúként került Nagyszombatba, ahol Várdai Pál esztergomi érsek környezetében tanult, majd I. Ferdinánd bécsi udvarában apródként szolgált. Izabella királyné 1559-ben váradi kapitánnyá nevezte ki az Erdélyben akkor már nagy megbecsülésnek örvendő főurat. E tisztségében vett rész az 1560-as években, immár Szapolyai (II.) János Zsigmond hadainak egyik főkapitányként a felső-magyarországi várháborúkban. 1563-ban és 1565-ben János Zsigmond követe volt Bécsben. A béketárgyalások azonban nem vezettek sikerre, I. Miksa fogságra vetette Báthoryt, és mintegy két évig ott is tartotta.

A fogságból 1567-ben tért haza Erdélybe, a politizálástól visszavonult, és a fejedelemséggel is megromlott viszonya, de tekintélyét megőrizte az erdélyi főurak között. Az erdélyi országgyűlés János Zsigmond halála után, 1571. május 25-én választotta meg őt Erdély fejedelmévé, azonban uralkodásának első öt esztendejében csupán a vajda címet használta. 1575 nyarán a Bekes Gáspár vezetésével és Habsburg támogatással ellene kibontakozó lázadást leverte, ellenzékének egy részét kivégeztette. 1575. december 14-én a varsói lengyel rendi országgyűlés királlyá választotta. Báthory 1576 márciusában utazott Lengyelországba Erdélyből, ahová már soha többé nem tért vissza. Ezután a krakkói királyi udvarából irányította Erdélyt, immár a fejedelmi címet viselve. A Moszkvai Nagyfejedelemség elleni sikeres hadjáratok lengyel királyi hatalmát rendkívül megerősítették. Erdélyben és Lengyelországban is olyan kormányzati hivatalnokokkal vette körül magát, akik többnyire Padovában tanultak és humanista képzettséggel rendelkeztek. Báthory maga is kiválóan beszélt németül, latinul pedig egyenesen művészi értékűnek tartott beszédeket mondott.

Katolikus fejedelemlként híres volt vallási toleranciájáról. A Kolozsvár melletti Kolozsmónostoron jezsuita kollégiumot szervezett 1578-ban, a bécsi jezsuita kollégium provinciálisának segítségével, a pápa támogatásával. A Habsburg magyar királyokkal fennálló feszült viszonya nem rendeződött, bár 1585-ben Rudolftól visszakapta családi birtokai egy részét, Nagybányát és környékét. Személyes jelmondata uralkodói hivatástudatát is megfogalmazta: *Frustra vivit, qui nemini prodest*. (Hiábavalóan él, aki senkinek sem használ.)

Oborni Teréz
MTA Történettudományi Intézet

Báthory István
Dominicus Custos rézmetszete, 1600 körül
MNM

Ajánlott irodalom: *Báthory István levelezése*. I–II. Kiadta: Veress Endre. Kolozsvár, 1944.; *Báthory István emlékezete*. Szerk. Nagy László. Bp., 1994.; Báthory István. In: Oborni Teréz: *Erdély fejedelmei*. Bp., 2002.

Bókay János, ifj.

(Pest, 1858. április 19.–Budapest, 1937. július 6.)

Bókay János

Székely Aladár felvétele, 1935. MNM

Gyermekegyógyász, egyetemi tanár, akadémikus (a Magyar Tudományos Akadémia 1923-ban fogadta tagjai sorába), őt tekintjük a magyar gyermekgyógyászati iskola megteremtőjének. 1880-ban lett orvosdoktor, s ugyanabban az évben Budapesten a Szegénygyermek-kórházban kezdte működését, majd négy évre rá a Tudományegyetemre került, mégpedig a gyermekklinikára. Ezt követően lett az édesapja által vezetett Stefánia Gyermekkórház osztályvezetője, ahol 1883-ban főorvos lett, a következő évben pedig az Intézet vezetője. Emellett tanított is, 1892-től rk. tanárként, 1907-től professzorként. Nevéhez fűződik a gyermekgyógyászat kötelező szigorlati tantárgy szintjére történő emelése. 1929-ben vonult nyugdíjba.

A hazai gyermekgyógyászatot neves elődje, Schoepf-Merei Ágoston alapította meg, s ezt teljesítette ki a (Bókai)-Bókay tudóscsalád, a legmagasabb szintre pedig talán ifjabb Bókay János emelte. Neves közéleti személyiség volt, aktívan dolgozott a közegészségügyi tanácsban és a budapesti királyi Orvosegyesületben. Elnöke volt a csecsemővédelemmel foglalkozó Stefánia Szövetségnek, egyben aktív részese az első világháborút követő gyermeksegélyezési akciónak. Ő alapította meg a Magyar Gyermekorvos-Társaságot, Korányi Sándorral együtt pedig 1931-ben létrehozta a Magyar Orvostudományi Társaságok és Egyesületek Szövetségét. Ezek a szervezetek azóta is működnek. Tagjává vá-

lasztotta a német természettudományi akadémia, azaz a Halléban működő Leopoldina, de tiszteleti tagja lett az Amerikai Egyesült Államokban létrehozott Gyermekorvos-társaságnak is.

Tudományos érdeklődése korán a gyermekkor gyomor- és bélbántalmái, valamint a heveny fertőző és járványos megbetegedések kutatása felé fordult. Behring diftéria-szérumát elsők között alkalmazta. Magyarországon ő dolgozta ki először a hártvás torokgyík intubációs kezelésének klinikai technikáját. Foglalkozott a vörheny, a rózsahimlő, a kanyaró, valamint a gyermekbénulás klinikumával és járványtanával.

Elméleti tudományos szempontból legjelentősebb felismerése a bárányhimlő és az övsömör közötti kóroktani összefüggés megállapítása. Legismertebb műve az első kiadásban 1912-ben szerzőtársaival együtt írt gyermekorvoslási tankönyve. Nevéhez fűződik a gyermekorvostan hazai történetéről készült első munka megírása. Sokrétű, színes egyéniség volt, elismert muzsikusként, zeneszerzőként, aki kultúrtörténeti tanulmányokat írt zenész orvosokról, illetve Mozart betegségéről és Beethoven fülbajáról is.

Szállási Árpád

Debreceni Tudományegyetem

Ajánlott rodalom: Petényi Géza: Bókay János. *Gyermekegyógyászat* 1958/12.; Gerlőczy Ferenc: A két Bókai. In: *A magyar orvosi iskola mesterei*. Bp., 1972.; Szállási Árpád: Bókai János és Bókay János jun. és a hazai gyermekgyógyászat. In: *Tanulmányok és arcképek a magyar medicina múltjából*. Bp., 1988.

Csortos Gyula

(Munkács, 1883. március 3.–Budapest, 1945. augusztus 1.)

A hivatalnokcsaládban felnövő Csortos Gyula nem színésznek készült: iskolái elvégzése után két évig Soltvadkerten dolgozott jegyzőgyakornokként, s csak ezután jelentkezett – apja akarata ellenére – a színiakadémiára. Pályáját Szegeden kezdte, majd Debrecen és Temesvár következett. A fővárosba kerülve több színházban, kabaréban és varietében is fellépett. 1927–1932 között, majd 1937-től haláláig a Nemzeti Színház tagja volt, 1937-ben örökös taggá választották.

Negyven év alatt mintegy 250 szerepet játszott el. Repertoárján a tragédiától kezdve a komédián át az operettig minden szerepelt, nem kötődött egyetlen műfajhoz sem. A játékot halálosan komolyan vette, legyen szó akár *Az ember tragédiájáról* vagy a legkönnyedebb kabaréről. Tragikus alakításait mély emberábrázolás és tiszteletet parancsoló méltóság jellemezte, bár pátosza időnként modorosságba csapott át. A közönség előtt leginkább fanyar humoráról és színpadi tréfáiról volt híres. A kor legjobban fizetett színészeként számos sztárralúrt megengedhetett magának.

Kedvelte az előkelő külsőségeket, az eleganciát; nyers, mogorva viselkedése miatt a filmgyárak igazgatói és producerei is tartottak tőle. Mégis teljesítették minden kívánságát, mert szükségük volt hatalmas tehetségére. Színpadi sikerei közül kiemelkedik *Az ember tragédiájának* Luciferje, *A velencei kalmár* Shylockja, Molnár Ferenc Liliomja (akit később filmen is eljátszott) és Csehov Ványa bácsija. A háború vége felé már súlyos beteg volt, ennek ellenére még utoljára színpadra lépett Csehov egyfelvonásosában, *A medvében*. Filmezni még a némafilm korszakában kezdett. Elsősorban neki és az elnyomott családfejtő alakító Kabos Gyulának volt köszönhető 1931-ben a második magyar hangosfilm, a *Hyppolit, a lakáj* óriási sikere. Ezután még 67 filmben szerepelt (például *Lila akác*; *Ember a híd alatt*; *Légy jó mindhalálig*; *Egy lány elindul*; *Sok hűbó Emmyéért*; *Havas nap sütés*; *A szűz és a gödölye*; *Egy szoknya, egy nadrág*).

Filmes alakításai közül kiemelkedett a *Vissza az úton* elzüllött bankpénztárosa és a *Szerelmi láz* operáéneke, aki hangját elveszítve zenebohóként dolgozik tovább; a nézők emlékezetében azonban Csortos Gyula máig is leginkább a *Hyppolit* kimért, munkaadóin uralkodó, méltóságteljes háziszolga megformálójaként él tovább.

Szíz Mariann
Eötvös Loránd Tudományegyetem

Csortos Gyula
Kossak felvétele, 1910 körül. MNM

Ajánlott irodalom: Schöppflin Aladár: Csortos Gyula a Nemzeti Színházban. *Nyugat*, 1927. 892.; Galsai Pongrácz: *Csortos Gyula*. Bp., 1972.

Czóbel Béla

(Budapest, 1883. szeptember 4.–Budapest, 1976. január. 30.)

Czóbel Béla
Ács Irén felvétele, 1960-as évek. MNM

Czóbel Béla festő, Kossuth-díjas (1948), érdemes (1958) és kiváló művész (1963), az École de Paris jelentős magyar képviselője, a 20. század első felének magabiztos tehetségű, szuverén alakja.

Mégis, honnan érkezett Czóbel a magyar festészet nagyjai közé? Tanulmányait, mint annyian, a nagybányai szabadiskolában kezdte 1902 nyarán. Iványi Grünwald Béla tanítványa volt, és a következő években is többször visszatért ide. Megjárta a müncheni akadémiát (1902), a párizsi Julian Akadémiát, szalonokon és tárlatokon szerepelt Budapesten és Párizsban. Első munkái még a szecessziótól megérintett plein air tanulmányok voltak. Festészetére döntő befolyással mégiscsak a párizsi tartózkodás volt; barátságot kötött Picassóval, Braque-kal, Modiglianival és a Vadak (Fauves) csoportjához tartozó több festővel. 1905 őszén és a további években a Salon d'Automne-ban, a fauves-ok termében állította ki kompozícióit (*Szalmakalapos férfi*, *Festők a szabadban*, 1906). Ezekkel a plakátszerűen ki-

terített képekkel, erős kontúrokkal érthető módon nagy hatással volt a nagybányai fiatalokra, a későbbi Neósokra. Czóbel ebben az időben szinte kétlaki életet élt Párizsban és Magyarországon. 1907–1912 között több fiatal festővel együtt a nyarakat Kernstok Károly nyergesújfalui művésztelepén töltötte. Részt vett a Magyar Impresszionisták és Neoimpresszionisták Köre (MIÉNK) megalakításában, a Műhely kiállításain a Nyolcak tagja volt, bár kiállításaiukon nem szerepelt. Az első világháború idején műveinek nagy része megsemmisült. 1914–1919 között Hollandiában élt, 1919–1925 között Berlinbe költözött, ahol a Freie Sezession tagja lett.

Első budapesti gyűjteményes kiállítását 1924-ben rendezte meg a Belvedere szalonban. 1925-ben Berlinből ismét Párizsba költözött. A párizsi Galerie Bing 1927-ben reprezentatív kiállításon mutatta be a fauves-ok 1904–1908 közötti tevékenységét, ahol *Festők a fák alatt* című képével jelentkezett. 1934-ben szerepelt első ízben a Velencei Biennálén. A harmincas évek elejére kialakult, és a továbbiakban lényegében nem változott az a sajátos festői világ, amelyben ösztönösen megőrizte a természethez kapcsolt emberi és formai függetlenségét. Témái ennek megfelelően: csendéletek, enteriőrök, tájak és aktok voltak. 1939-ben került először Szentendrére, a második világháború idején ez lett állandó tartózkodási helye.

A háború befejezése után a teleket Párizsban, a nyarakat Szentendrén, a művészteleptől kissé elkülönülten töltötte, bár a kollektív kiállításokon rendszeresen részt vett, így az Európai Iskola utolsó kiállításán is. 1975-ben művei bemutatására múzeum nyílt Szentendrén.

Aknai Katalin
MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: Kállai Ernő: *Czóbel Béla*. Bp., 1934.; Genthon István: *Czóbel Béla*. Bp., 1961.; Philipp Clarisse: *Czóbel Béla*. Bp., 1970.; Frank János: *Czóbel halálára. Élet és Irodalom*, 1976/6.; Kratochwill Mimi: *Czóbel Béla élete és művészete (1883–1976)*. Veszprém–Budapest, 2001.; *Béla Czóbel. Peintre Hongrois (1883–1976)*, (kiállítás: Paris, Salle d'exposition du Vieux Colombier, 2001). Kiállítási katalógus. Bp., 2001.

Dankó Pista

(Szeged–Szatymaz, 1858. június 13.[?]-Budapest, 1903. március 29.)

A szomorú sorsú, egész életében a nyomorral küszködő nótaszerző, „népzeneköltő”, akit Gárdonyi Géza „cigány Petőfinek” nevezett el, a szatymazi cigánysoron született. Még tízéves sem volt, amikor félárvaságra jutott; tüdőbajban meghalt apja, az egyik szegedi cigányzenekar másodprímása. Hiába tanult jól, a 4. osztály után nyughatatlan természete és a kenyérkereső családfő halála miatt kimaradt az iskolából. Bár semmi gyakorlata nem volt a hegedülésben, mégis megpróbálkozott a zenéléssel, hogy eltartsa a családot. A kottaolvasás és -írás tudományát ugyan egész életében nem sajátította el, de hiányos hegedűtudását attól a híres és híresen szép cigányprímástól, Erdélyi Nácitól vett órákkal igyekezett fejleszteni, aki rendszeresen muzsikált európai uralkodók udvarában, és még Amerikát is megjárta.

Első saját nótáját 1883-ban szerezte. Miután 1895-ben Pósa Lajos *Balaton* nótáinak megzenésítésével megnyerte az *Új Idők* pályadíját, 1890-ben Szegedről a fővárosba indult szerencsét próbálni. Első dalait Blaha Lujza énekelte, s vite sikerre. Olyannyira rajongott Dankó muzsikájáért, hogy nemegyszer kijárta, hogy színpadi szerepeibe (főleg népszínművekben) dalbetétet ír hasson.

Dankó hamar megismerkedett személyesen is Pósa Lajos költővel, aki arra biztatta, hogy dalait nagyobb közönség előtt is mutassa be. Így saját bandát szervezett, és nyolctagú dalársulatával – melyben három férfi és három nő énekes és saját szólóhegedülése mellett egy zongorista játszott – végigtornézza az országot, sőt több külföldi fellépést is vállalt. (Többek közt Oroszországban is járt.) Nevét és művészetét pillanatok alatt megismerték és ünnepelték, mégis folytonos létbizonytalanságban élt. Általában híres mulatókban, leghosszabb ideig az Ósbudavárban és a Wekerle kávéházban vállalt muzsikálással kereste kenyerét, miközben tüdőbetegsége mindinkább elhatalmasodott rajta.

Mivel a hangjegyíráshoz nem értett, közel 400 fennmaradt nótájának, népies műdalának, népszínmű-zenéjének kottáját mások lejegyzésből ismerjük. 1848 után hódított a magyar nótázás, a csárdás szokása és elsőpró divatja, melyben még szervesen összenőve jelent meg a népies műdal és a népzene. Ennek egyik legnagyobb tehetsége Dankó volt, köszönhetően szabadon kezelt, improvizatív elemekkel gazdagított muzsikájának, melyben keverednek az autentikus cigányzenei és magyar népi dallamok. Nótáinak hihetetlen sikeréhez nagyban hozzájárult az is, hogy nótaszövegül rendszerint ritmusos, népszerű szerzők által írott (Pósa Lajos, Gárdonyi Géza) és könnyedén szórakoztató, érzelemgazdag verseket választott.

Dankó Pista szegedi temetésén 500 cigány játszotta legnépszerűbb nótáit, miközben Tömörkény István mondta búcsúztatóját. 1912-ben közadakozásból – egykori szegedi kedvenc munkahelye – a Kass Szálló előtt avatták fel a Margó Ede készítette szobrát. Kalandos életéről, regénybe illő szerelmi történetéről 1940-ben Jávör Pál főszereplésével Kalmár László készített mozifilmet.

Dankó Pista
Vasárnapi Ujság, 1903

Császtray Tünde

MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Herke Mihály: *Dankó Pista. 1858–1903.* Szeged, 1933.; Gárdonyi József: *Dankó Pista. Gárdonyi hegedűse.* Bp., 1935.; Sárosi Bálint: *A cigányzenekar múltja. 1776–1903.* Bp., 2004.

Egressy Gábor

(Lászlófalva, 1808. november 3.–Pest, 1866. július 30.)

Egressy Gábor mint Gritti Lajos.
Barabás Miklós litográfiája, 1845
MNM

Egressy Galambos Gábor iskolai tanulmányait a miskolci református gimnáziumban végezte. 1826-ban színésznek állt, az erdélyi dalszínész társulathoz csatlakozott. Kilenc év alatt a vándortársulatokkal az ország csaknem minden városában szerepelt. 1833-ban a kassai társulat tagja, a *Bánk bán* február 15-ei ősbemutatóján Ottó szerepét játszotta. Egressy pályáját hősként vagy hősszerelmesként kezdte, de hamar bonyolultabb karakterfeladatokat vállalt, és rendezői ambíciók is vezették. 1831-ben feleségül vette Szentpétery Zsuzsanna színésznőt. Három gyermekük született: Ákos 1832-ben, Etelke 1834-ben és Árpád 1836-ban. A két fiú szintén a színészmesterséget választotta hivatásául.

A kassai és a kolozsvári társulat alkotta két évvel később a magját a megalakuló Pesti Magyar Színháznak, amely 1840-től Nemzeti Színház néven működött tovább. Az 1837 augusztusában megtartott nyitó előadáson (Vörösmarty Mihály: *Árpád ébredése*) a költő szerepét alakította. Ez a társulat olyan neves színészekből állt, mint például Déryné, Fáncsy Lajos, Laborfalvy Róza, Lendvay Márton, Lendvayné Hivatal Anikó, Szentpétery Zsigmond, Szerdahelyi Kálmán és Szigligeti Ede. Egressy Gábor ráébredt, hogy tudatosan is készülnie kell a nemzet első színházának felvirágoztatására, ezért három ízben is tanulmányútra indult Bécsbe, ahol a Burgtheater működését, színjátszási szokásait és szervezeti felépítését tanulmányozta. Sokat játszott vidéken, bár Pesten is fő-

szerepek és címszerepek várták. 1843-ban Párizsba utazott tanulmányútra; az újszerű francia színjátszás nagy hatással volt későbbi nézeteire. Hazatérve népszerűsítette a francia romantikus drámákat, és ha lehet, még nagyobb rajongással viseltetett Shakespeare iránt, számos drámáját fordította magyarra.

Petőfi Sándorral 1844-ben a *Macbeth* előadása után kötöttek életre szóló barátságot. Egressy lelkes és aktív tagja volt a korabeli irodalmi és társasági közéletnek, Petőfit ő vitte be a Nemzetibe, ahol karakterszerepeket játszhatott a költő. 1848. március 15-én a *Bánk bán* előadását gyakran megzavarta bekiabálásaival a lelkes közönség, Egressy levetette Petur bán jelmezét, díszmagyarba öltözött, majd hatalmas üdvrivalgás közepette elszavalta a *Nemzeti dalt*. Nemzetőrnek állt, majd 1849-ben csatlakozott Józef Bem csapatához. A világsi fegyverletétel után Törökországba emigrált, itthon pedig távollétében halálra ítélték. 1850-ben tért haza, mert a vállalt informátori szolgálatai fejében kegyelmet kapott. A Nemzeti operarendezőjeként működött, színészi eltiltással, s csak 1855-ben térhetett vissza a színpadra. 1863-tól a Kisfaludy Társaság tagja, két évvel később kezdeményezésére megalakult a Színi Tanoda, és az első színészeti tankönyv is a nevéhez fűződik. Ő alapította meg az első magyar színészeti folyóiratot *Magyar Színházi Lap* címmel. 1866 nyarán a *Brankovics Györgyöt* játszotta, amikor a színpadon rosszul lett, és még aznap este meghalt. Egressy Gábor páratlanul sokoldalú művész volt, halálával a Nemzeti Színház első nagy generációjának utolsó tagja távozott el.

Ajkay Alinka

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Ajánlott irodalom: Szigligeti Ede: *Egressy Gábor emlékezete*. Kisfaludy Társaság Évlapjai Új Folyam, 3. 1869.; Rakodczay Pál: *Egressy Gábor és kora*. I–II. Bp., 1911.; Pukánszky Kádár Jolán: *A Nemzeti Színház százéves története*. I–II. Bp., 1938–1940.; Kerényi Ferenc: *A vándorszínésztől a Nemzeti Színházig*. Bp., 1987.

Egry József

(Zalaújlak, 1883. március 15.–Badacsonytomaj, 1951. június 19.)

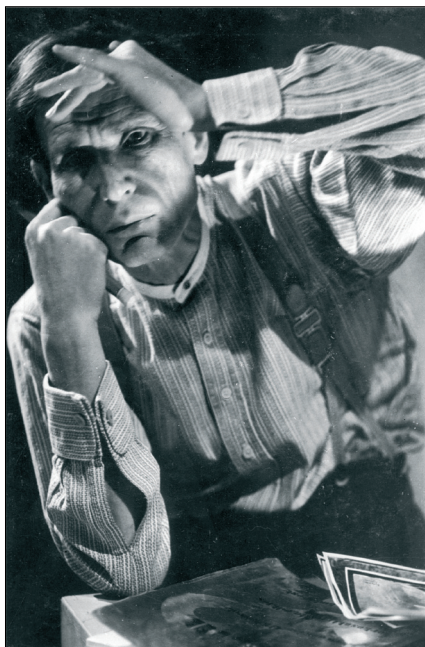
„Hát tudja a nyavalya, hogy miért festek! Hát festek, mert ez az életem. Vagy mit gondolsz, most, hogy így szemben állok veled és beszélek hozzád, most talán nem festek? Most is festek! Itt vagy előttem, és látlak, és vizsgálom rajtad a formákat és síkokat, a színeket és a vonalakat, s amíg beszélek, közben érzem, hogy a háttérben zavarnek azok a sárga foltok. Hát nem érted, hogy a festő mindig fest?” – üzeni az éppen 125 éve született Egry József.

Szomorú, kiszolgáltatott s magányos gyermek-kora egész életének és festészetének meghatározó élménye maradt. Ebből fakadt szociális érzékenysége és magányos művészpályája – életében semmilyen művészi csoportosuláshoz sem tartozott szorosabban. Nincstelenné vált földműves családból származott. Szülei a fővárosban próbáltak szerencsét, de csak a falusi nyomort cserélték föl egy talajtalan városra. Egry tizennégy évesen – gyakori lakhely- és iskolaváltások után – kimaradt az iskolából. Alkalmi munkákból tartotta fenn magát, és festő szeretett volna lenni.

Festészeti tanulmányait Korcsek Jánosnál kezdte meg, ő avatta be a „piktúra elemi ügyeibe” (Egry). Korai képei is a társadalom peremére szorult szegények ábrázolásának jegyében fogantak. Ezekre a képeire figyelt fel Lyka Károly is, akinek segítségével 1905-ben Párizsba utazott, ahol főként a modern festői törekvéseket tanulmányozta. Visszatérve 1906–1908 között a Képzőművészeti Főiskolán Ferenczy Károly és Szinyei Merse Pál tanítványa lett. 1912-ben Belgiumban járt. 1915-ben katonának állt, de már a következő évben betegsége miatt leszerelték. Ekkortól kezdve a Balaton mellett élt, amely életeleme, érett piktúrájának szinte kizárólagos témája lett. Egry sajátos fényfestészete sem volt előzmények nélkül való: tízes-húszas évekbeli festészetén még érezhető a szecesszió hatása, a természetet és az embert egyszerre megragadó árkádikus vonzódás, vagy a szociális-társadalmi mondanivalót tüzes, expresszív fényszimbolikával megragadó szerkezetesség.

Az 1920-as évektől kezdve Egry a balatoni tájban fedezte föl a maga számára az emberi léptékkkel elérhető végtelen tér spirituális élményét: „Én nem a Balatont, hanem annak világát festem [...] Engem a fény maga izgat.” Ehhez talált rá a sajátos olaj–pasztell technikára is, amit a plein air, az atmoszféra újraértelmezésének, fény megkötésének eszközévé tett. Ebbe a fénytől delejes festészetbe olvadnak be a harmincas-negyvenes években Egry korábbi, bibliai témájú zsánerei és önárcképei is.

1966 nyarán műveiből nagyszabású gyűjteményes kiállítást rendeztek a Tihanyi Múzeumban. Egry badacsonyi műterem-villáját 1973-ban alakították múzeummá, majd újabb felújítás és átépítés után nyílt meg 2002-ben az Egry József Emlékmúzeum.

Egry József
Pécsi József felvétele, 1931. MNM

Nováky Ágnes

MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: Ártinger Imre: *Egry József*. Bp., 1932.; Kassák Lajos: *Vallomás tizenöt művészről*. Bp., 1942.; Németh Lajos: *Egry József művészetéről*. *Acta Historiae Artium*, 1961/ 3–4.; Gopcsa Katalin: *Egry József*. Veszprém, 2002.; *Egry József Emlékmúzeum – Naplójegyzetek, irka-katalógus*. Szerk. Gopcsa Katalin. Veszprém, 2006.; Gopcsa Katalin: *Egry József*. Bp., 2005.; www.egry.hu

Ferenczi Sándor

(Miskolc, 1873. július 7.–Budapest, 1933. május 22.)

Ferenczi Sándor

Székely Aladár felvétele, 1910-es évek

FERENCZI SÁNDOR EGYESÜLET

Ferenczi Sándor miskolci zsidó polgárcsaládba született. 1890-től az orvostudomány fellegrárájának számító Bécsben járt egyetemre. 1898-tól kezdte meg orvosi munkáját: a Szent Rókus Kórházban nemi betegeket gyógyított. Később a Szent Erzsébet Szegényház idegosztályára került, közben idegorvosi praxist vitt és törvényszéki orvos-szakértői feladatokat is ellátott.

Sigmund Freud *Álomfejtés* című alapmunkája első olvasásakor csak a „valószínűség és mesterkedtség” érzete fogta el, sőt a neurózisok szexuális genezisének taglalása „visszatetszést és ellenszenvet” keltett benne, de 1907-ben újraolvasva olyannyira megvilágító erejűnek érezte, hogy – C. G. Jung ajánlásával – személyesen is meglátogatta Freudot.

Ferenczi első pszichoanalitikai tárggy előadását 1908 tavaszán a budapesti Királyi Orvos-egyesületben tartotta, ezt követte a Salzburgban rendezett I. Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszuson előadott *Pszichoanalízis és pedagógia* című, mely óriási szakmai figyelmet keltett. Ekkortól mind szorosabb lett szakmai együttműködésük Freuddal, kétezernél is több levélben cseréltek ki gondolatokat. Ferenczi a nemzetközi pszichoanalitikus mozgalom megszervezésével és az 1913-ban Budapesten megalakult

Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület felállításával egyre nagyobb teret nyert tanáinak. Számos fiatal kollégáját állította tudományos irányzatuk mellé. Körüket (Róheim Géza, Hermann Imre, Hollós István, Bálint Mihály) máig „budapesti iskolaként” emlegetjük. Ferenczi iskolájuk munkásságát, illetve témáit (a szexualitás és a nemi perverziók, a homoszexualitás problémái, az álom és az öntudatlan folyamatok, a lélek evolúciójának kérdése stb.), valamint természetfilozófiájára épülő elméletét igyekezett közérthető stílusban is megfogalmazni. A pszichoanalízis új tételeit számos orgánumban, például a *Nyugat*-ban népszerűsítette.

Az első világháború idején Ferenczi katonaeorvosként dolgozott. Főleg a harcéri sokk okozta traumákat, neurózisokat kezelte. Tapasztalatait elméletileg is kidolgozta a pszichoanalízis traumaelméletének természetfilozófiái összefüggésbe helyezésével. 1919-ben a világ első pszichoanalitikus professzoraként egyetemi katedrát kapott, s így a pszichoanalízis bevonult a felsőoktatásba.

A psziché működésének feltérképezése mellett „Ferenczi úgy vélte, hogy a pszichoanalízis kulcsot ad a társadalmi folyamatok megismeréséhez is” – értékelte munkásságát Erős Ferenc. Az emberi test „jelentések befogadására, hordozására és átadására képes felszín, amelyre a történet – Ferenczinél a filogenetikus történet – írja rá jeleit”. Ferenczi kijelentette, hogy a szexualitás fő törekvése valójában a születés előtti nyugalmi állapothoz való visszatérés. A terápia technikáját tekintve, Freudtól eltérően, kidolgozta a viszontlátételes reakció elméletét, azaz az indulat-átvitel hat mind a páciensre, mind a terapeutára. A gyermek–felnőtt viszonyt vizsgálva felállította a „nyelvezavar”, az alapvető és traumát okozó megértéshiány elméletét. Elméleti és módszertani tapasztalatait az 1932-ben írt, de csak az 1980-as években előkerült *Klinikai naplójában* foglalta össze.

Császtray Tiinde

MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból.* Sajtó alá rend. Dr. Linczényi Adorján. Bp., 1982.; Erős Ferenc: *Ferenczi Sándor.* Bp., 2000.; *In memoriam Ferenczi Sándor.* Szerk. Mészáros Judit. Bp., 2001.

Gundel Károly

(Budapest, 1883. szeptember 23.–Budapest, 1956. november 28.)

Hatéves korában vette fel először a pincérkabátot apja szállodájában, de a vendéglátással talán korábban eljegyezte magát, hiszen már apja, Gundel János is a Szállodások és Vendéglősök Ipartársulatának elnöke volt. Kétségteljesen a szakma világszerte híres magyar képviselője ő, neve jelképpé vált, éttermébe ma is elzarándokolnak az idelátogató külföldiek. A nemzetközi elismertséget a *New York Times* 1939-ben megjelent cikke alapozta meg, mely szerint „A New York-i Világkiállításon felállított éttermének nagyobb turisztikai hatása volt Budapestre, mint egy hajórakomány prospektusnak.”

A városligeti (Wampetics, majd Gundel) étterem tulajdonosaként, a Royal Szálloda és a Szent Gellért Szálloda éttermeinek bérlojként olyan szellemi örökséget hagyott hátra, mellyel örök érvénnyel írta be nevét a magyar gasztronómia történetébe. Ennek a szellemi örökségnek a része az az irodalmi munkásság, melyet számtalan hosszabb és rövidebb tanulmányon kívül a számos nyelvre lefordított *Kis magyar szakácskönyv* (1937) is fémjeléz. Karinthy Frigyes is az ő tanácsai alapján írta meg a *Vendéget látni – Vendégnek lenni* (1933) című könyvecskéjét.

„Nem is úgy érzem magam, mint vendéglős, aki pénzért ételt és italt árul, hanem mint vendéglátó magyar házigazda, kinek házáat megtisztelik vendégei látogatásával” – vallotta, és ez az ars poetica fejezi ki hivatástudatának lényegét. Egyik híres vendége, Kellér Andor így látta ezt a másik oldalról: „Minden vendéget egyforma kedvességgel üdvözölt, de görnyedés nélkül, nem a hasznát sóvárgó üzletember alázatával, hanem a vendéget szívesen látó házigazda figyelmességével.” Szakmai titka, Imre fia szerint „a nyersanyag és késztermék azonos minőségében, a kiváló gárdában, a folyamatos ellenőrzésben, a választék bőségében, változatosságában, a kreatív készségben rejtett, valamint abban, hogy ragaszkodott a nagy forgalom kicsi haszon elvéhez.” Ehhez csak azt kéne hozzátenni, hogy mesterien ötvözte a külhoni tapasztalatokat a magyar sajátosságokkal, amihez jó alapot biztosított a külhonban (Franciaország, Svájc, Németország) eltöltött tanulóévek. Maga járt ki reggelente a piacra beszerezni az elsőrendű és friss húsokat és zöldségeket, mert alapelve – mely nemzetközi szállóigévé vált – így szólt: „Jó minőségű alapanyagból könnyű rosszat főzni, de rosszból sohasem lehet jót!”

Ételkreációi vagy még inkább költeményei, mint a *Pethes-leves*, a *Fogas Gundel módra* vagy éppen a *Gundel palacsinta*, hogy csak néhányat említsünk, mind a mai napig rangos helyen szerepelnek étlapjainkon és menükártyáinkon.

Neve egyet jelent a minőség és a szakmaiság magas szintű művelésével, a lelkeség és az állhatatosság talaján. Ezt a tisztességes tehetséget nélkülözhetetlen magatartást örökölte meg népes családjá, valamint az általa vállalt és az Őt vállaló és valló közösségek. Méltán példaképünk több generáción át.

Kiss Imre
Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum

Gundel Károly és felesége
Goszleth István felvétele, 1907
KERESKEDELMI ÉS VENDÉGLÁTÓIPARI
MÚZEUM

Jávorka Sándor

(Hegybánya, 1883. március 12.–Budapest, 1961. szeptember 28.)

Jávorka Sándor

Ismeretlen fotográfus felvétele, 1952
MNM

Botanikus, nemzetközileg is elismert flórakutató. A Tudományegyetemen szerzett diplomát, 1905-től öt évtizeden át a Magyar Nemzeti Múzeum Növénytani Osztályán dolgozott. A Tanácsköztársaság idején igazgatóórré nevezték ki, 1920-ban lefokozták, s csak 1934-től volt ismét a Növénytár igazgatója.

Nevéhez fűződik a magyar flóra részletes, kritikai feltárása, amelynek eredményeként 1924–1927-re megjelentette az 1300 oldalas, kétkötetes növényhatározóját *Magyar flóra* címmel, amely az ország virágos és edényes virágatlan növényeinek kézikönyve. Ebben írja le a Kárpát-medence flórájának fajait, s nyerte el e művével az MTA Marczibányi-jutalmát. Ennek mintegy mellékletül látott napvilágot 1926 és 1934 között füzetes formában *A magyar flóra képekben* sorozata, amelyben 4000 növény rajzát is közreadta Csapody Vera jóvoltából. Ez a munka a hazai flórakutatás mérföldkövének tekinthető, hiszen abban a Kárpát-medence valamennyi magasabb rendű fajának kritikai áttekintése található meg, Csapody morfológiai rajzaival. Ennek egy kötetbe sűrített modern változata 1975-ben jelent meg az MTA gondozásában.

Nagy kézikönyvének tömörített változata 1937-re készült el, amelyet ismét Csapody Vera ábrái kísérnek, s ezeken mintegy ezer növényfajt mutatnak be. Jávorka és Csapody közös munkájának eredményeként még jó néhány botanikai kötet, kézikönyv jelent meg, köztük említjük az első kiadásban 1950-ben közreadott *Erdő-mező virágait*, az 1962-ben megjelent *Kerti virágainkat*, valamint az először 1980-ban napvilágot látott *Erdő-mező növényeit*. Az utóbbi elkészítésében Csapody István is közreműködött.

Jávorka szakmája múltját is kutatta, s feldolgozta nagy elődje, Kitaibel Pál herbáriumát, amely munka 10 évet vett igénybe. Kitaibel hagyatékát 1926 és 1936 között tárta a nagyközönség elé a Magyar Nemzeti Múzeum folyóiratában, 1957-ben pedig egy rendkívül színvonalas monográfiában írta meg Kitaibel tudományos életrajzát. Jávorka is szorgalmas gyűjtő volt, több mint 200 ezer lapnyi herbáriumi növényt hagyott az utókorra.

Nevéhez 18 könyv megírása fűződik. Őt tartják Délkelet-Európa flórája egyik legjobb ismerőjének. Több mint 100 növényalaknak ő adott nevet, róla pedig 40 növényt neveztek el. Főszerkesztője volt az Akadémiai Kiadó gondozásában közreadott *Magyarország kultúrflórája* című sorozatnak, s néhány éven át ő szerkesztette az Akadémia botanikai kutatásait bemutató idegen nyelvű szakfolyóiratot. 1936-ban lett az MTA levelező, 1943-ban r. tagja. Egykori munkahelye, a Magyar Biológiai Társaság őrzi szellemi örökségét, amelynek első elnöke volt. Tiszteletére a botanika, illetve az ökológia kimagasló műveléséért emlékérmet nevezett el róla. Társzerzőkkel írt könyvei közül kiemelkedő a Soó Rezsővel együtt közreadott munkája, amely *A magyar növényvilág kézikönyve* címmel látott napvilágot 1951-ben. 1952-ben Kossuth-díjjal tüntették ki.

Szakkikkeiben florisztikával, rendszertannal és erjedéstannal foglalkozott, többnyire a Kárpát-medence, az Alpok és a Balkán területével összefüggésben. Tatán szakközépiskola őrzi a nevét.

Priszter Szaniszló
az ELTE Botanikus Kertjének ny. igazgatója

Ajánlott irodalom: Születésének 100. évfordulójára megemlékezés jelent meg róla a Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyvében (1984), négy évvel később pedig a *Kitaibelia* elnevezésű folyóirat tiszteletére emlékszámot jelentetett meg. Előbbiben Szujkóné Lacza Júlia, utóbbiban Csapody István, Horváth Csaba, Kováts Dezső és mások elemzik munkásságát. Több megemlékezést is írt róla Zólyomi Bálint.

Juhász Gyula

(Szeged, 1883. április 4.–Szeged, 1937. április 6.)

Élete nagy részét szülővárosában töltötte, számos versének ihletője is a Szeged környéki táj. 1899-ben jelentek meg első versei a *Szegedi Napló*-ban. 1902 és 1906 között a pesti egyetem magyar–latin szakos hallgatója volt, a Négyesy-szeminárium titkára, ahol barátságot kötött Babits Mihállyal, Kosztolányi Dezsővel. Egyetemista korukban együtt fedezik fel Komjáthy örökségét, és ismerik meg a modern nyugat-európai szimbolista–impresszionista–dekadens költészetet. A tanári vizsga megszerzése után eldugott, kis vidéki gimnáziumokban kellett tanítania, ahol számkivetettnek érezte magát. Az ekkor kezdődött idegbaja, öngyilkossági kísérletei egész életét végigkísérték. 1908-ban Nagyváradon részt vett A *Holnap* antológia szerkesztésében, a meginduló *Nyugat* is mindvégig munkatársának tartotta – ezek révén országos híré vált. Még Nagyváradon találkozott az életre szóló reménytelen szerelemmel, Sárvári Anna (1887–1938) színésznővel, ő volt mindvégig Juhász Gyula számára a nő, a szerelem jelképe. Az Anna-versekben megjelenő alakban összeolvadnak a költő későbbi reménytelen szerelmei is.

1919-ben Szegeden fontos társadalmi feladatokat vállalt, de a forradalom bukásával élete derékba tört. A megáláztatásban, a bánatban egyszerre erősödött fel benne a vallásosság és a munkássággal, a szegényparasztsággal való szolidaritás is. Publicisztikája választékos és költői. 1923-ban a negyedszázados költői jubileumát Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és Mórá Ferenc köszöntötte. 1926-ban Bécsben – József Attila társaságában – Kassákkal is találkozott. 1929-ben Baumgarten-díjjal jutalmazták, melyet még kétszer megkapott, a siker azonban megbénította. 1937 áprilisában öngyilkos lett.

Költészetét, mint a „nyugatos” költőkét, a tematikus sokszínűség jellemzi. A kezdeti formai stílusgazdagság és az egyéni magány hangja után, későbbi lírája formailag klasszicizálódik, tartalmilag gazdagodik: a világ, a tágabb környezet felé fordulva felerősödik a felelősségérzet és a részvét hangja. Az impresszionista hangulatlíra művelője volt, alaphangja a mélabú, a rezignált bánat. Lírai alkotásainak egyik fő témája a művészet, formailag ezek túlnyomó része szonett. Költészetének egy másik kitüntetett tematikus rétege a tájversek hagyományára épül, melyben a lírai „én” és a táj összekapcsolódik (*Tiszai tájak*, *Tiszai csönd*, *Magyar táj*, *magyar esettel*). Konkrét tájhoz kapcsolódnak ezek a versek, de nem a tájélmény valóságossága a lényeg; a külső táj a belső, metaforikus tájnak a kivetítődése. Számos verse újraértelmezi az életkép tradícióját is (Tápai lagzi). Költészetének harmadik tematikus csoportját az Anna-versek alkotják, melyet önálló ciklusként is olvashatunk (*Milyen volt...*, *Profán litánia*, *Anna örök*). Az Anna-versek jelképezésébe beépülnek a Mária-himnuszok és az ima műfaji jellemzői.

Juhász Gyula
Liebmann Béla felvétele, 1925 körül
MNM

Horváth Zuzsanna
Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Ajánlott irodalom: Baróti Dezső: *Juhász Gyula*. Szeged, 1933.; *Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése*. Szerk. Belia György. Bp., 1959.; Vargha Kálmán: *Juhász Gyula*. Bp., 1968.; *Juhász Gyula költői nyelvének szótára*. Szerk. Benkő László. Bp., 1972.; Tverdota György: *József Attila és Juhász Gyula*. It, 1983/6.; Péter László: *Annák, szerelme*. Szeged, 1986.; F. Csanak Dóra: *Juhász Gyula ismeretlen kéziratai*, It, 1991/1.; Borbély Sándor: *Tükörkép Juhász Gyuláról*. Bp., 1999.; *A félrecsúszott nyakkendő*. *Juhász Gyula szerelmei*. Szerk. Kelecsényi László. Bp., 2003.

Karacs Teréz

(Pest, 1808. április 18.–Békés, 1892. október 7.)

Karacs Teréz
Torsch Leo litográfiája,
19. század első fele. MNM

Pedagógus, a magyar nőnevelés úttörője. Több főrangú családnál dolgozott nevelőnőként, köztük a Teleki-családnál, s itt ismerkedett meg Teleki Blanka grófnővel.

1846-ban Miskolcra került, ahol református leánynevelő intézetet alapított, s vállalta annak vezetését. A növendékek száma hamarosan meghaladta a nyolcszázat. Az 1848-as országos tanítói konferencián ő volt az egyetlen női résztvevő. Miskolcon dolgozott 1859-ig, amikor meghívták Kolozsvárra, ahol a belvárosi leányiskola igazgatásával bízták meg. 1863-tól ismét magán-nevelőnői állást vállalt. A Teleki-család egy másik ágánál, Teleki Miksa gróf leányainak lett nevelője, 1865-ben pedig visszatért Pestre, ahol továbbra is a családoknál szolgált nevelőnőként-tanítónőként. 1877-ben elhagyta Pestet, s Kiskunhalasra költözött nővérei leányaihoz, 1885-től pedig Békésen élt Környey Lajos házában, aki testvére fia volt, 1889-től pedig Kecskeméti Ferencnél kapott szállást. Nyugdíjat Teleki Miksa adományából, illetve a Magyar Írók Segélyegyletétől kapott. 1887-ben or-

szágszerte megünnepelték 80. születésnapját, a Népnevelők Budapesti Egylete nagygyűlést szervezett tiszteletére. 1845-ben Teleki Blanka *Szózat a magyar főrendű nők neveltetése ügyében* tett közzé cikket a *Pesti Hírlap*ban, amelyre Karacs Teréz reagált, s sürgette az addig kialakult nevelési elvek megreformálását, a leánygyermek megfelelő anyanyelvi nevelését. 1846-ban Szelestey László *Társadalmi összefogás* című cikkére is reagált, amelyben felveti, hogy az arisztokrácia egésze térjen át a magyar nyelv használatára. Ugyanebben az évben arra buzdítja a családokat, hogy leánygyermekük nevelését bízzák Teleki Blanka akkor létesült, nemzeti szellemben működni kívánó leánynevelő intézetére.

Karacs Teréz nemcsak pedagógusként, nőnevelőként volt ismert, hanem íróként is, hiszen 1824-től kezdődően folyamatosan jelentek meg költeményei, elbeszélései, utóbbiakat 1835-től kezdődően a *Rajzolatok* elnevezésű periodikába adta közre. *Biscay testvére* címmel jelent meg elbeszélése az 1842-es Kliegl-könyvben, amelyet Kliegl József nyomdász, feltaláló megsegítésére adtak közre a kor írói. További elbeszélései a *Regélő Pesti Divatlap*ban, a *Honderűben* és az *Életképekben* jelentek meg. Összegyűjtött elbeszélései az 1853-ban kiadott kétkötetes munkában láttak napvilágot, amelyek bővített változata még életében, 1889-ben ismét megjelent. Nevelőnői pályájára többször is visszaemlékezett, ezek között említendő a *Nemzeti Nőnevelésben* 1886-tól kezdődően közreadott írásai, valamint az ugyancsak 1886-tól kezdődően a *Fővárosi Lapok*ban megjelent cikksorozata. 1888-ban könyvet írt a régi magyar színészetéről.

Miskolcon leánykollégiumot neveztek el róla, a kollégium a neves nőnevelő egykori gondolatát tűzte zászlójár: „Nagy, nagy kő emeltetik el a magyar nemzet haladása pályájáról, ha a nők (célszerű neveltetésüknel fogva) nagy hivatásuk körét méltólag betöltik”.

V. Molnár László
Pécsi Tudományegyetem

Ajánlott irodalom: Orosz Lajos: *A magyar nőnevelés úttörői*. Bp., 1962.; *Teleki Blanka és köre*. Válogatta és sajtó alá rendezte: Sáfrán Györgyi. Bp., 1963.; *Műveinek jegyzékét* 1993-ban adta közre az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.; Karacs Teréz. In: Estók János–Szerencsés Károly: *Híres nők a magyar történelemben*. Bp., 2007.

Keleti Károly

(Pozsony, 1833. július 18.–Budapest, 1892. május 29.)

Statisztikus, a szervezett statisztikai szolgálat egyik megteremtője, akadémikus. Német család sarjaként látta meg a napvilágot Pozsonyban, gimnáziumi tanulmányait Budán végezte a piaristáknál. 16 éves korában állt be honvédtűzérnek, s harcolt a szabadságharcban, annak leverése után több hónapig bujdosott, majd az alsóúti uradalomban gazdasági gyakornok, később Budán és Szolnokon pénzügyi tisztviselő. Időközben a pozsonyi jogakadémián tanult, majd visszatért Pestre. Mivel testvére, Gusztáv ismert grafikus, az Országos Mintarajz Iskola megalapítója Eötvös Józsefnél működött akkoriban családi nevelőként, Eötvös rábízta Keleti Károlyra a *Politikai Hetilap* című újságjának szerkesztését. Keleti más újságoknál is dolgozott, majd 1862-ben a Magyar Földhitel Intézetbe került. A kiegyezés után a földműveléssel, iparral és a kereskedelem ügyével foglalkozó, Gorove István által vezetett minisztériumban elvállalta a statisztikai osztály felállítását és vezetését. Az osztály elsősorban mezőgazdasági statisztikai kérdésekkel foglalkozott, s munkájuk segítése érdekében statisztikai tanfolyamokat is szervezett, amelyen mintegy 500 hallgató vett részt. Ezzel lehetővé vált a széles körű statisztikai adatgyűjtés az ország egész területén.

1871 tavaszán nyílt lehetősége, hogy megszervezzék egy önálló statisztikai hivatalt. Nevéhez fűződik könyvtárak megalapítása, valamint a statisztikai adatgyűjtések védelmére vonatkozó 1874. évi XXV. tc. megalkotása. Munkáját itthon és külföldön is elismerték, számos nemzetközi kongresszuson képviselte a hazai statisztikát, 1876-ban pedig kezdeményezésére Budapest adott helyet a nemzetközi statisztikai kongresszusnak. Ennek keretében hoztak létre egy nemzetközi statisztikai állandó bizottságot, amelynek elnökévé őt választották meg. Magyarország képviseletében vett részt az 1873-as bécsi és az 1878-as párizsi világkiállításon.

Központi szerepet vállalt az 1880. évi népszámlálás megszervezésében, s ekkor választották a Tudományegyetem tiszteletbeli doktorává is. 1868-ban lett akadémikus, majd több akadémiai bizottság vezérégyénisége, két akadémiai nagyjutalom tulajdonosa.

Legismertebb kézikönyve a *Hazánk és népe*, amelyet az MTA nagydíjjal is jutalmaztak. Az 1878-as párizsi világkiállítás tiszteletére állította össze a hazánk gazdasági és közművelődési állapotát bemutató, azóta is történeti értékkel bíró kézikönyvet. 1872 és 1879 között ő szerkesztette a Magyar Statisztikai Évkönyvet. Értékesek élelmezési statisztikái, iparstatisztikái, szőlészeti statisztikája, s a nemzetiségi viszonyokról írt munkája. Az Országos Iparegyesület egyik újjáélesztője volt, és részt vett a hazai iparfejlesztési munkálatokban.

A fentiek alapján méltán tekintik őt az 1848-ban rövid ideig már fennállt Statisztikai Hivatal megteremtő Fényes Elek utódának, a hazai hivatalos statisztika egyik felvirágoztatójának, aki a magyar statisztikai eredményeket a nemzetközi életben részt vevő szakemberekkel meg tudta ismertetni és jól képzett közgazdászként és statisztikusként el is tudta fogadtatni.

Keleti Károly
Ellinger Ede felvétele, 1882 körül
MNM

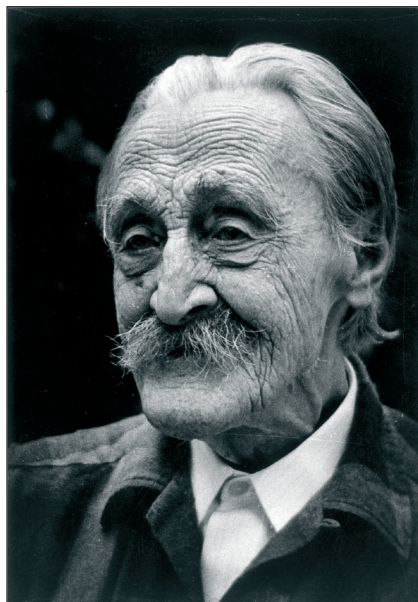
Gazda István

Magyar Tudománytörténeti Intézet

Ajánlott irodalom: Jekelfalussy József: *Emlékbeszéd Keleti Károly fölött*. Bp., 1893.; *A Statisztikai Szemle* 1983-ban emlékszámot jelentetett meg, amelyben – sok más mellett – helyet kapott műveinek bibliográfiája, továbbá Kovacsics József összefoglaló tanulmánya.

Kós [Kosch] Károly

(Temesvár, 1883. december 16.–Kolozsvár, 1977. augusztus 25.)

Kós Károly
Kovács László felvétele, 1977. MNM

Tanultságát tekintve építész, emellett grafikus, író, politikus, könyvkiadó, tanár. A két világháború közötti Erdélyben alig létezik olyan képzőművészeti vagy kulturális megmozdulás, amely mögött ne Kós Károly állt volna. A trianoni békeszerződés után egy másik állam polgáraként a hazájában maradt, és „az erdélyi magyarság szervezője, kultúrájának gyűjtője, ébresztője és alkotója [...] mindenese lett” – írja róla Kathy Imre.

Kós Károly Temesvárott született, elemi iskoláit Nagyszebenben és Kolozsvárott végezte. 1900-ban egy Kalotszegen tett kirándulás, a magyaralkói „virágos, vidám temető”, az élő építészeti hagyomány olyan mély hatást gyakorolt rá, ami egész építész-művészeti szemléletét meghatározta.

1902-ben kezdte meg tanulmányait a budapesti műegyetemen, ahol mestere Schulek Frigyes volt. Első fontos megbízatása az óbudai református parókia és imaház épülete volt (Zrumeczky Dezsővel, 1908–1909), illetve a kezbegényi római katolikus templom (1908–1909). Kós építészeti gondolatvilága két forrásból táplálkozott: az angol preraffaeliták középkor iránti nosztalgiájából és a Kalotszegen látni népi építész, tiszta és egyszerű funkcionalitásából. A budapesti állatkert épületeinek megtervezése Kós egyik legnagyobb szabású, legérdekesebb feladatai közé tartozott. 1913-ban hivatásos, építészeti pályafutása is lezárult (a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeummal, a „Wekerle-teleppel” és a Városmajori iskolával a háta mögött). 1916 végén még megbízást kapott Károly király koronázása díszleteinek tervezésére és kivitelezésére. Ezután állami ösztöndíjasként Isztambulba ment tanulmányútra (1917–1918). Hazatérte után a budapesti Iparművészeti Iskola építészeti tanszékére hívták, mégis inkább visszaköltözött Erdélybe, Sztánára, ahol alkalmi grafikai-nyomdai munkákkal és birtoka művelésével kereste kenyerét. Az erdélyi magyar politikai élet megszervezésében vállalt szerepet *Kiáltó szó* című röpiratával (1920). Szerepe volt az Erdélyi (későbbi nevén Magyar) Néppárt megalakításában. Elindította és szerkesztette a párt lapját, a *Vasárnap* című képes politikai újságot (1922). 1924-ben megalapította az erdélyi írók önálló könyvkiadó vállalatát, az Erdélyi Szépművészeti Céhet, amelynek megszűnéséig (1944) igazgatója is volt. 1931-től szerkesztette az *Erdélyi Helikont*. Szolnay Sándor festőművésszel együtt megalakította és igazgatta megszűnéséig (1931–1944) a romániai magyar képzőművészek szervezetét, a Barabás Miklós Céhet. Regényei és elbeszélései tárgyat legtöbbször Erdély múltjából merítette. Regénye, a *Varjú nemzetség* (1925) a 17. századi Erdély krónikája. Legjelentősebb regénye I. István királyról született *Az országépítő* címmel (1934).

Az ő tervei szerint kezdték meg Kolozsvárott Mátyás király szülőházának restaurálását. 1944 őszén Kolozsvárra menekült, mert sztánai otthonát kifosztották, kéziratait elpusztították. Utolsó évtizedeiben kiterjedt levelezést folytatott.

Aknai Katalin

MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: Taxner-Tóth Ernő: A 85 éves Kós Károly. *Kortárs*, 1969.; Szakolczay Lajos: Kós Károly. Hármaskönyv. *Jelenkor*, 1970.; Benkő Samu beszélgetései Kós Károssal. Bukarest, 1978.; Féja Géza: Kós Károly. *Új Írás*, 1978/1.; Rév Ilona: A népi építészeti igézetében. *Világosság*, 1979/7.

Krúdy Gyula

(Nyíregyháza, 1878. október 21.–Budapest, 1933. május 11.)

Nyírségi kisnemesi családból származott, s bár művészetére a szabolcsi táj mellett a felvidéki iskolaévek gyakorolták a legnagyobb hatást, valamint a Balaton és a Bakony; regényeinek-novelláinak jelentős részét Budapest ihlette. Hatalmas életművét epikai alkotások adják, újságíróként szinte minden sajtóorgánumban jelen volt, de írt drámákat, jeleneteket is. Tizennégy évesen jelenik meg első novellája a *Szabolcsi Szabadsajtó*-ban, s onnantól élete végéig folyamatosan és szinte egyenletesen magas színvonalon írt. Egyéni stílusával – melyet közelítették már Mikszáthéhoz (bár ő Jókait tekintette elődjének), neveztek impresszionistának, lírainak, de naturalistának is – egyedül áll a századforduló irodalmában, később sem akadtak követői. S jöllehet bensőséges baráti kapcsolat fűzte a kor alkotóihoz (Ady, Kosztolányi, Szép, Bródy, Móricz, a fiatalabbak közül Márai), megmaradt magányos alkotónak. „Kalandos-egzotikus” körülmények között, kocsmákban, szállodákban, nyilvánosházakban élt és alkotott. A már életében kialakult legendák sokáig nehezítették esztétikai értékelését.

Krúdy Gyula otthonában
MAFILM felvétel, 1930 körül. MNM

Az anekdotázó, kalandközpontú irodalomtól korán eljut ahhoz az emlékezet-alapú esztétikához, mely egész életművét meghatározza, s amely a modernség utáni szerzőkre lesz jellemző. Az emlékezet összetettsége és az őrzési stratégiák vizsgálata áll műveinek központjában, gyakran lélektani szempontok érvényesítésével. Mindezt az 1910-es évek végén írt kisregényeivel (*Napraforgó*, *Az útítárs*, *N. N. – egy szerelem-gyermek regényke*) valósította meg legsikeresebben. Élénken érdeklődött a pszichoanalízis eredményei és elméletei iránt, kapcsolatban állt Ferenczi Sándorral. Alteregónak nem nevezhető, komplex személyiségek sorát alkotja meg: Szindbádot, Rezeda Kázmért. A századforduló éveiben született művei (*A vörös postakocsi*, Szindbád-novellák) hozták meg számára a sikert és az elismerést. Később e művei köré építi teremtett világait, melyek a postakocsi-regényekben és a további Szindbád-novellákban, valamint két Szindbád regényében (*Francia kastély* és *Purgatórium*) valósulnak meg.

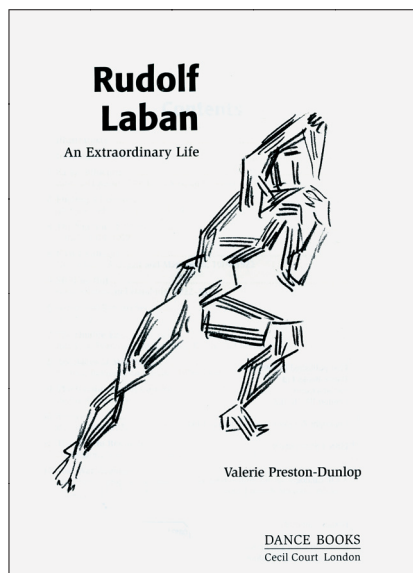
A '20-as években is jelentős szakmai és kiadói sikereket könyvelhetett el, például *Álmoskönyvével*, melyet máig folyamatosan kiadnak, s a közép-európai babonák, a populáris-kultúrában hagyományozott okkult hiedelmek és a freudi lélektan eredményeinek emlékezés-központú, összegyűjtő-őrző jellegű enciklopédiája. Az első világháború után megmutatkozik „krónikás” jellemvonása: a „baldog békeidők” emlékezetének megőrkötését érzi földadatának, ennek gyümölcse *A tegnapiak ködlovagjai* című gyűjtemény. Ez készíti kései nagy vállalkozásának, a *Királyregények* történelmi regénytrilógiájának megírására, mely Magyarország mohácsi tragédiáját dolgozza föl, közvetlen utalásokkal a nemzet trianoni tragédiájára.

Kelemen Zoltán
Szegedi Tudományegyetem

Ajánlott irodalom: *Krúdy világa*. Szerk. Tóbiás Áron. Bp., 1964.; Szabó Ede: *Krúdy Gyula*. Bp., 1970.; Katona Béla: *Krúdy Gyula pályakezdése*. Bp., 1971.; Kemény Gábor: *Krúdy képalakítása*. Bp., 1974.; Fábri Anna: *Ciprus és jegyene*. Bp., 1978.; Fülöp László: *Közelítések Krúdyhoz*. Bp., 1980.; Szauder József: *Tavaszi és őszi utazások*. Bp., 1980.; Szőrényi László: „Multaddal valamit kezdeni”. Bp., 1989.; Kemény Gábor: *Szindbád nyomában*. Bp. 1991.; Eisemann György: *A folytatódó romantika*. Bp., 1999.; Sturm László: *Hagyományok metszéspontján*. Bp., 2000.; Kelemen Zoltán: *Történelmi emlékezet és mitikus történet Krúdy Gyula műveiben*. Bp., 2005.; Fried István: *Szomjas Gusztáv hagyatéka. Elbeszélés, elbeszélő, téridő Krúdy Gyula műveiben*. Bp., 2006.

Lábán Rudolf [Rudolf Laban]

(Pozsony, 1879. december 15.–Weybridge, Anglia, 1958. július 18.)

Valerie Preston-Dunlop életrajzi könyvének belső címlapja. London, 1998

A táncművészet legjelentősebb megújítója a 19–20. század fordulójától kezdve. Budapesten és Pozsonyban végzi el a gimnáziumot, miközben a színházi munkával ismerkedik. Katonai pályán indul el, de már az első év után otthagyja a wienner-neustadti katonai akadémiát. 1900-ban Münchenben, majd Párizsban folytat festészeti és építészeti tanulmányokat. (1920-ban egyik táncszínház-terve egy moszkvai kiállításon díjat nyer.) 1910-től Münchenben él. A tánc és a mozgás tanulmányozásában a modern, expresszionista képzőművészeti irányzatok és különböző spirituális eszmarendszerek hatnak rá (keleti tanok, rózsakereszteség, szabadkőművesség, antropozófia stb.).

Nagy hatást gyakorol környezetére, így Mary Wigmanre, aki szintén a modern tánc egyik alapítója lesz. 1912-ben megkísérli, hogy „kiszabadítsa a táncot a zene zsarnoki uralma alól”. 1913-ban a svájci Monte Veritán telepedik le csoportjával. Különleges mozgássorozatok (skalákat) tervez. Az első világháború idején Zürichben tanít mozgásművészetet. Komplex mozgásformáinak határait a szabályos geometriai testek, különösen az ikozaéder (tizenkétcsücsű) csücsai határozzák meg. A két világháború közötti időszak első felét Németországban tölti el, amatőrök számára dolgoz ki kurzusokat, „mozdulatkórus”-iskolái elterjednek egész Európában. 1920-ban megjelenik első

könyve, a *Táncosok világa*. Hamburgban létrehozza a Lábán Táncszínpadot. Itt születnek nagy koreográfiái, a *Lengő templom*, a *Gaukelei* és a *Don Juan* (utóbbi előadásán súlyosan megsérül). 1927-től Berlinben az általa alapított Koreográfia Intézetben dolgozik. Számos tankönyve jelenik meg ebben az időben. Legkülönösebb darabjában, az *Éjszakában* kíméletlen társadalomkritika érvényesül. Egy csoport élén 1928-ban új tánclejegyzési rendszert dolgoz ki (kinetográfia). Ugyanebben az évben megtervezi Bécsben sokezer iparos és kézműves művészi felvonulását. 1930-tól a berlini Állami Opera balettmeistere. A hitleri hatalomátvétel után még évekig együtt tud dolgozni a náci rezsimmel, mígnem az 1936-os berlini olimpiát előkészítő táncfesztivál egyik darabját Göbbels be nem tiltja. Lábán 1938-ban Franciaországon keresztül Angliába emigrál, ahol elkezd ki dolgozni és hasznosítani azt a mozgáselemzési és -leírási rendszert, melyet akár a gyári munka során is lehet alkalmazni. Táncleírási módszere az Egyesült Államokban is elterjed, sőt 1951-ben a budapesti Állami Balett Intézetben is bevezetik.

Élete utolsó évtizedében Lisa Ullmannal együtt kivételes szervezői, pedagógiai, terápiai és elméleti munkát fejt ki, a tanait továbbfejlesztő központok, iskolák egész rendszerét hagyja maga után. Számos könyve közül néhány fontosabb: *Gymnastik und Tanz* (1926), *Mastery of Movement on the Stage* (1950), *Choreutics* (ed. Lisa Ullmann, 1966).

Magyarországon a kortárs tánc legjobb művelői Lábán-díjban részesülnek.

Beke László

MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: Lisa Ullmann: Lábán Rudolf. In: *Táncstudományi tanulmányok 1959–1960*. Bp., 1960.; Vojtek Miklós: Lábán Rudolf pozsonyi gyökerei. *Kalligram*, 1999. december.; Fukári Valéria: Lábán Rudolf műve a nagyvilágban. Beszélgetés dr. Valerie Preston-Dunloppal, Lábán életnek és munkásságának nemzetközileg ismert londoni kutatójával. In: *Kalligram*, 1999. december.; Fügedi János: Lábán Rudolf. *Parallel*, 2007/4.

Luigi Ferdinando Marsigli

(Bologna, 1658. július 20.–Bologna, 1730. november 1.)

A magyarországi török felszabadító háborúk hőse (1683–1699), számos új tudományág megalapítója; a londoni, párizsi, montpeliere-i tudós társaságok tagja. Szülővárosa, Bologna, Itália leggazdagabb városa volt, családja pedig – különösen anyja, Margarita Ercolani révén – számos szállal kötődött itália patricius családjaihoz. Szerteágazó tudományos ismereteit Bologna, Róma és Pádua egyetemeinek neves tanáraitól magánúton szerezte. Fiatalon tagja volt a Bolognában megalakult magánakadémiáknak: Accademia del Davia, Accademia dell' Archiginnasio, Accademia degli Inquiet. A velencei követséggel egy évet töltött Konstantinápolyban (1679–1680), ahol tanulmányozta a török állami és katonai intézményeket, valamint a tengeráramlatokat a boszporuszi szorosban. Az itt és később szerzett tapasztalatai és ismeretei alapján írta meg könyvét: *Stato militare dell'Impero Ottomanno, incremento e decremento del medesimo*, Haag és Amsterdam 1732.

Konstantinápolyból hazatérve hadmérnökké képezte ki magát. I. Lipót osztrák császár seregében végigharcolta a török háborút (1683–1699). Mindjárt a háború elején török fogságba esett, majd rabszolgának adták el, de váltságdíj fejében 1684 tavaszán kiszabadult, és ismét jelentkezett szolgálatra. Raboskodása idején megismerte a törökök kávézási szokásait, és ennek alapján megírta *Bevanda Asiatica* című könyvét (Vienna, 1685), amellyel hozzájárult, hogy Európában is népszerűvé vált a kávé fogyasztása. A háború forgatagában írta élete fő művét, a *Danubius Pannonico-Mysicust* (A Duna magyarországi és szerbiai szakasza) I–VI. (Amsterdam, Haag 1726), amelyet a több száz művészi illusztráció mellett a Duna- és Kárpát-medence-térképek tesznek különösen értékké.

A karlócai békeszerződést követően, 1699–1701 között az osztrák Határkijelölő Bizottság vezetőjeként föltérképezettette a 850 km hosszú török–osztrák határszakaszt. Ennek a munkának eredménye közel 400 kézíratos térkép és helyszínrajz, köztük a pergamenre rajzolt híres 39 szelvényes határtérkép, valamint közel négyezer oldalnyi jelentés a határ menti viszonyokról és török megbízottal való tárgyalásokról.

1704-ben a spanyol örökösödési háborúban Breisach várának feladása miatt az osztrák császárnál kegyvesztett lett, és Franciaországban (Montpeliere) telepedett le. Itt a tenger élővilágának rejtelmeként keltették fel tudós érdeklődését. Megfigyeléseit a *Histoire physique de la mer* című (Amsterdam, 1725) értékes munkájában tette közzé. 1711-ben szülővárosának ajándékozta gazdag magángyűjteményét, amellyel könyvtárnak és múzeumnak vetette meg alapjait. Értékes kéziratait – köztük saját kezűleg készített és másokkal rajzoltatott több száz térképpel és helyszínrajzzal – 146 kötetben a bolognai Biblioteca Universitariában őrzik. 1712-ben párizsi és londoni mintára megalapította a Bolognai Tudományos Akadémiát, és kezdeményezésére épült meg a bolognai csillagvizsgáló.

Veress Endre könyvének belső címlapja Marsigli portréjával, Budapest, 1906

Deák Antal András
Duna Múzeum

Ajánlott irodalom: Magyarországi tudományos tevékenységét és a Duna-monográfia keletkezésének történetét ismerteti, valamint a „Danubius” I. kötetének hasonmását és annak fordítását hozza Deák Antal András: *A Duna fölfedezése* című könyve (2004).; Marsigliinak a Kárpát-medencében végzett térképező tevékenységét dolgozza fel Deák Antal Andrásnak a *Térképek a Félhold árnyékából* c. műve bevezető tanulmányával, 366 kézíratos térkép leírásával és közel 250 kézíratos térkép digitalizált másolatával (Esztergom, 2006).

Nagy Imre

(Kaposvár, 1896. június 7.–Budapest, 1958. június 16.)

Nagy Imre

Falus Károly felvétele, 1948. MNM

Az első világháború idején orosz fogságba esett. 1918 júniusában csatlakozott a Vörös Gárdához. 1920-tól az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt (OK[b]P) tagja lett. Irkutszkban pártmunkás, míg 1921 májusában illegális párt megbízatással Magyarországra küldi az OK(b)P.

1927-ben kommunista szervezkedés vádjával letartóztatták, de két hónap után szabadon engedték. Bekapcsolódott az illegális KMP munkájába, majd 1928-ban Bécsbe emigrált. 1928–1930 között a KMP Titkárság falusi osztályának vezetője volt. 1930-ban a KMP Szovjetunióban tartott II. kongresszusán jobboldali elhajlóként leváltották tisztségéből. A sztálini tisztogatások idején egy időre kizárták a KMP-ből (1936–1939), megkapta viszont a szovjet állampolgárságot. 1939-től már ismét párttagként a moszkvai magyar rádió szerkesztője lett. Szovjet jóváhagyással az immár legálisan megalakuló Magyar Kommunista Párt (MKP) négyfős Központi Vezetőségének (KV) egyik tagjaként tért vissza Magyarországra 1944 novemberében.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány földművelésügyi minisztereként nevéhez fűződik a földreform végrehajtása. Belügyminiszter, majd az MKP KV titkára, a falusi osztály vezetője volt. Ellenezte a kollektivizálás gyors és kíméletlen végrehajtását, ezért 1949-ben kizárták a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) vezetéséből. Sztálin halála után moszkvai kívánságra választották Magyarország kormányfőjévé (1953. július 4.). Miniszterelnöksége idején, az „új szakasz” politikája keretében igyekezett visszatérni a törvényességhez. Lehetővé tette a tsz-ekből való kilépést, megszüntette az internálótáborokat és a kitelepítést, megkezdődött a koncepciók perек felülvizsgálata. Rákosi nyomására azonban Nagy Imrét leváltották kormányfői tiszteből, és 1955 decemberében a pártból is kizárták.

A Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusa (1956. február) után megindult a desztalinizáció. Rákosi 1956. júliusi bukását követően Nagy Imrét visszavették a pártba, s az október 23-án kitört forradalom egyik fő követelése az ő miniszterelnöki megbízatása volt, ami 24-én meg is történt. Az első napokban statáriumot hirdetett, szembehelyezkedve a felkelőkkel, de október 28-án „nemzeti demokratikus mozgalomnak” nyilvánította a felkelést, feloszlatta az Államvédelmi Hatóságot, és kezdeményezte a szovjet csapatok kivonását. Kihirdette a többpárt-rendszer visszaállítását (kormányát ennek megfelelően át is alakította). Bejelentette Magyarország kilépését a Varsói Szerződésből és az ország semlegességét.

A november 4-ei szovjet támadás után a jugoszláv követségre menekült, ahonnan a romániai Snagovba deportálták. Nem volt hajlandó lemondásával utólag legitimálni a szovjet intervenciót és a szovjet segítséggel, Kádár János vezetésével megalakult ellenkormányt, ezért 1957 áprilisában letartóztatták. Budapesten titkos perben (1958. június) „a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése” és „hazaárulás” vádjával halálra ítélték és kivégezték. Holttestét a börtön udvarán földelték el, majd 1961-ben az Új köztemető 301-es parcellájában jeltelen sírba helyezték át.

Kivégzésének 31. évfordulóján, 1989. június 16-án Nagy Imre és társai hamvainak ünnepélyes újratemetése a rendszerváltás kiemelkedő, szimbolikus eseménye volt. A Legfelsőbb Bíróság 1989. július 16-án rehabilitálta, ugyanazon a napon, amelyen elhunyt Kádár János.

Póto János

MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Méray Tibor: *Nagy Imre élete és halála*. Bp., 1989.; Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz*. I–II. Bp., 1996, 1999.; Charles Gáti: *Vesztett illúziók*. Bp., 2006.

Petrőczy Kata Szidónia

([?], 1658 vége–Beregszentmiklós, 1708. október 21.)

Az első ismert magyar költőnő, a barokk kegyességi próza alkotója evangélikus családból származott. Apja, Petrőczy István báró Thököly Imre fejedelem unokatestvérért, Thököly Erzsébet grófnőt vette feleségül. Anyja korán meghalt, apja, a kuruc nemesi mozgalom egyik vezetője, részt vett a Wesselényi-összeesküvésben, ezért Trencsén megyei várakat ostrommal bevették. A családnak menekülnie kellett, s Petrőczy Kata 18 éves koráig Lengyelországban, egy baráti családnál nevelkedett. Később apját követve ő is Erdélybe ment, ahol 1681-ben feleségül ment Pekry Lőrinchez. Házasságának első éveit az ózdi kastélyban és a fejedelmi udvarnál boldogan teltek; férje azonban igen csapodárnak bizonyult – a szerelemben, a hitbeli ügyekben és a politikában egyaránt. Pekry Lőrincet 1686-ban, Thököly Imrével folytatott titkos levelezés vádjával elfogták, és Nagyszebenben fogságba vetették. A szebeni országgyűlésen hűtlenségi perben elmarasztalták, felesége azonban elérte, hogy szabadon bocsássák. Hűtlen férje azonban vallását is a pillanatnyi érdekeinek megfelelően változtatja: katolizál, s ugyanilyen könnyen válik kurucból labanccá, labanccból kuruccá. A Rákóczi-szabadságharc kitörésekor Pekry kuruc fogságba esett, ekkor áttért Rákóczi oldalára, aki 1704 tavaszán tábornokká nevezte ki, utóbb pedig erdélyi főgenerálissá választották. Helyette a császári hatalom feleségét fogta el öt leányukkal, akik több mint egy évig raboskodtak, mire Rákóczinak nagy nehezen sikerült kiváltania őket. Amikor Petrőczy Kata a fejedelem huszti kastélyában menedéket kapott, már beteg volt, innen Rákóczival Beregszentmiklósról került ki, s ott is hunyt el.

Petrőczy Kata fiatalkorától sokat olvasott, szerette a verseket, ismerte Balassi és Rimay költészetét. Értett latinul és németül is; lelkesedett a pietizmus szellemében íródott német könyvekért; élete során igen választékos, szép stílusban lefordított több pietista hitbuzgalmi elmélkedést. Verseit a magyarózdi kastélyban maradtak fenn, nagyrészt saját kézírásával. (B. Radák Istvánné, Rédey Klára fedezte fel őket, majd Thaly Kálmán lemásolta, ismertette, s legnagyobb részét a költőnő életrajzával együtt közölte.) Hogy mikor állította össze 45 versből álló énekeskönyvét, nem tudjuk pontosan; talán az 1680-as években az ózdi kastélyban, de az is lehetséges, hogy csak élete végén, Rákóczi kastélyában, Beregszászon. Énekei az érzékeny asszony szenvedéseiről és szorongásairól szólnak. Bánatosan szerelmes költemények, a haza sorsán aggódó lélek féltelmei, buzgó könyörgések az egek urához a bajba jutott szeretteiért. Nemegyszer – Balassi példájára – megadja, hogy melyik nóta dallamára lehet énekelni vagy inkább dúdolni, hiszen ezek a finom, szorongásokkal teljes, vigaszra váró dalok igazán nem alkalmasak a hangos éneklésre. Mintha örökös sóhajtozás lengene a poétaasszony egész költészete fölött. Ha formavilága nem örökölte volna a Balassi–Rimay-féle reneszánsz rímjátékot, ha gondosan kiművelt nyelvezete nem vallana annyira a kor barokk ízlésére, azt kellene mondanunk, hogy a szentimentalizmus hazai előfutára.

Petrőczy Kata Szidónia
Ismeretlen mester olajfestménye,
18. század. MNM

Lengyel Réka

MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Jeney Ferenc: *Petrőczy Kata Szidónia*. Bp., 1967.; S. Sárdi Margit: *Petrőczy Kata Szidónia költészete*. Bp., 1976.; *Petrőczy Kata Szidónia kézírásos verseskönyve*. Szerk. és az utószó Benczik Vilmos. Bp., 2001.; *Jó illattal füstölő igaz szív*. Szerk. Nagy Zsófia. Kolozsvár, 2003.

Rácz Aladár

(Jászapáti, 1886. február 28.–Budapest, 1958. március 28.)

Rácz Aladár

Ismeretlen fotográfus felvétele 1925 körül
MNM

finomságát, növelte a dinamikai árnyalatok és kifejezés spektrumát. 1926-ban adta első önálló hangversenyét Lausanne-ban, s hamar felfigyelt rá a svájci zeneélet. Barátai és támogatói közé sorolhatta a karmester Ernest Ansermet-t és a zenepedagógus Émile Jaques-Dalcroze-t, majd – 1931-ben Párizsba költözvén – Nadia Boulanger-t. Bár a hangszer szokatlansága miatt a koncertlehetőségek szórványosak maradtak, Rácz Aladár egy pillanatra sem hagyott fel repertoárja bővítésével és hangszerének tökéletesítésével. 1931-ben feleségül vette Yvonne Rácz-Barblant, aki ettől kezdve állandó zongorakísérője lett.

1935-ben költözött vissza Magyarországra, ahol hamar támogatókra talált a kortárs műzene legkiválóbb képviselői között. Közeli barátai és csodálói közé számított a Bartók Béla és Pásztory Ditta, a Tóth Aladár és Fischer Annie házaspár, illetve Szabolcsi Bence, Füst Milán. Bár rádiószerpléseit és szórványos koncertfellépéseit egyhangúan ünnepelte a kritika, a közönség nehezebben barátkozott meg az új szerepbe került instrumentummal. 1938-ban kinevezték a Zeneakadémia tanárának, de reumatikus és szívpanaszai miatt kötelezettségeit csak részben tudta ellátni. Néhány szólóest után 1943-ban végleg vissza kellett vonulnia a nyilvános szerepléstől. 1945 után lakásán adott házi hangversenyeket, itt készültek rádió- és hanglemezfelvételei is, amelyek megőrkítették játékának kivételes varázsát. 1958. március 28-án hunyt el budapesti otthonában.

Rácz Aladár káprázatos pályája az olcsó szórakoztató zene világából a legkifinomultabb műzenebe emelték át hangszerét. Miközben kivételes tökélyre fejlesztette a népi és népies dallamkincs elődöktől örökölt, a rögtönzés hevéből átfűtött, virtuóz és szenvedélyes előadásmódját, a barokk zene megszólaltatásában is önálló, a kor interpretációs stílusaitól független előadói nyelvet alakított ki. Tanítványai közül Gerencsér Ferenc, Szalay József és Tóth Elek vált ismertté, de működése és hatása nélkül aligha válhatott volna a cimbalom az 1960-as évek óta a magyar zeneszerzés egyik kedvelt hangszerévé, s aligha nőhettek volna fel az „unoka-tanítványok”, Fábíán Márta, Sezevéri Ilona vagy Vékony Ildikó.

Halász Péter

MTA Zenetudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Kroó György: *Rácz Aladár*. Bp., 1979. (Hanglemzsmelléklettel)

Reguly Antal

(Zirc, 1819. július 11.–Buda, 1858. augusztus 23.)

Reguly Antal Győrött, majd a pesti egyetemen tanult, jogot végzett. Gondolkodására nagy hatással volt Kőrösi Csoma Sándor vállalkozása, ő azonban Sajnovics János és Gyarmathy Sámuel nyomán északra indulva kereste a magyar nyelv rokonait. 1839-ben Svédországba utazott, megtanult svédül, finnül, majd a finnek és a lappok között gyűjtött néprajzi, nyelvi és népköltészeti anyagot. Munkája elismeréseképpen a Helsingfors-i Tudós Társaság, 1843-ban pedig a Magyar Tudós Társaság tagjává is megválasztották. Útjain anyagi támogatás hiányában gyakran kellett szűkölködni, legfőbb támogatójának, Toldy Ferencnek azonban sikerült elérnie, hogy a Tudós Társaság hozzájáruljon költségeihez. Ekkor Reguly Oroszországba indult, hogy a vogulok, az osztjákok, a cseremiszek és az akkoriban még finnugor népek tartott csuvasok kultúráját és nyelvét tanulmányozza. Eközben itthon egyre nagyobb érdeklődés kísérte utazását. Toldy 1845-ben kiadta a Reguly-albumot, hogy ennek bevételével is támogatni tudja a gyűjtést. 1846-ban, visszatérve Szentpétervárra, Reguly elsőként rajzolta meg az Urál-vidék térképét. 1848-as hazatérését követően az egyetemi könyvtár őrévé nevezték ki. 1950-ben jelent meg egyetlen, életében kiadott munkája, *A' dzungár nép és annak a' magyarokkal állított fajrokonosága*. 1857-ben a palócok között is járt gyűjtőúton. Utazásai során egészsége megrendült, ezért a permi nyelvek körében tervezett utazására már nem került sor. Betegsége és korai halála megakadályozta óriási gyűjteményének feldolgozásában, igyekezete azonban nem veszett kárba: a későbbi évtizedekben munkásságának számos töredéke napvilágot látott az uráli nyelvek kutatóinak és elsősorban a kiadást megkezdő Hunfalvy Pálnak köszönhetően (pl. *Vogul népköltési gyűjtemény*. 1–4/1. kiad. Munkácsi Bernát. 1892–1921; *Manysi [vogul] népköltési gyűjtemény*. 3/2, 4/2. kiad. Kálmán Béla. 1952, 1963; *Osztjáki népköltési gyűjtemény*. kiad. Pápay József. 1905.). Feljegyzései elsősorban összefüggő szövegek (medvénekek, mondák, hősénekek, dalok), de szójegyzéket és nyelvtani jegyzeteket is készített.

Munkásságának legfőbb jelentősége a kor felfogásához képest újszerű szemléletében rejlik. Sajnovics János és Gyarmathy Sámuel művei ugyan már egyértelműen állást foglaltak a finnugor nyelvrokonság mellett, elméletüket azonban sokan elvetették, s akik elfogadták, azokat sem készítették e művek tervszerű kutatásra, anyaggyűjtésre. A legtöbben ráadásul a nyelvrokonságban az elhagyott hazában hátramaradott magyarokat remélték megtalálni. Reguly ezzel szemben azt vallotta, hogy a rokon nyelvek egy közös alapnyelvből váltak ki, s a rokonságot a nyelvi megfigyelések mellett a néprajzi és történeti adatok összevetésével lehet leginkább kimutatni. Modern felfogásának, az általa gyűjtött felmérhetetlen értékű anyag nyújtotta lehetőségeknek és személyes példamutatásának köszönhetően indult meg hazánkban az uráli rokon nyelvek rendszeres, tervszerű kutatása, ezért méltán nevezhetjük Regulyt a finnugor összehasonlító nyelvészet magyarországi megteremtőjének.

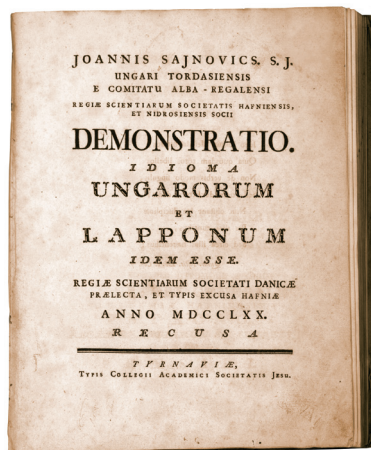
Reguly Antal
Barabás Miklós után Tyroler József
acélmetszete, 1850-es évek. MNM

Slíz Mariann
Eötvös Loránd Tudományegyetem

Ajánlott irodalom: Zsirai Miklós: Reguly Antal emlékezete. *Magyar Nyelv*, 1939/1–8.; Hajdú Péter: Reguly Antal, a nyelvész. *Magyar Nyelvőr*, 1953. 327–330.; Ifj. Kodolányi János: Reguly Antal. *Ethnographia*, 1959. 359–367.

Sajnovics János

(Tordas, 1733. május 12.–Buda, 1785. március 1.)

Demonstratio idioma Ungarorum et
Lapponum idem esse
nagyszombati kiadásának
belső címdala, 1771
FÓVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR

Sajnovics 1770-ben lett bölcsészdoktor Nagyszombatan, három évre rá Budára került a jezsuita akadémiára, ahol a mennyiségtan tanárává nevezték ki, s emellett adjunktusként működött a budai csillagvizsgálóban. A magyarországi jezsuita rend megszűnte után az esztergomi főegyházmegyébe került, ahol lelkészként szolgált. 1778-ban jelent meg csillagászati ismeretterjesztő munkája, amelyet Budán nyomtattak ki.

Az utóéletéről: az 1880-as évektől kezdődően kezdték elismerni nyelvészeti kutatásait, s Munkácsi Bernát már a magyar összehasonlító nyelvtudomány első kiemelkedő egyéniségeként említi őt, s a *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse* című munkáját a legértékesebb nyelvtudományi munkák egyikeként tárgyalja. Herman Ottó az 1890-es évek elején látogatást tett Dániába, Vardö szigetére, s az 1893-ban megjelent *Az északi madárhegyek tájáról* című munkájában a néprajztudós, vallástörténész, matematikus, csillagász és nyelvész Sajnovics Jánosnak állított újabb emléket. Pápay József professzor a 20. század elején a finnugor nyelvészet kiemelkedő alkotásaként, egyben a finnugor–magyar nyelvhasonlítás első jelentős kísérleteként elemzi Sajnovics János munkáját, életművét. Azóta a modern magyar nyelvtudomány egyik úttörőjeként tartják számon.

A. Szála Erzsébet
Nyugat-Magyarországi Egyetem

Ajánlott irodalom: A *Demonstratio* magyar fordításban, magyarázatokkal 1994-ben jelent meg – fordította: C. Vladár Zsuzsa, szerkesztette: Szij Enikő; 1778-as csillagászati művét 1993-ban adták közre magyar nyelven – fordította: id. Nagy Rezső, jegyzetekkel ellátta: Hudoba György; Naplóját 1990-re fordították le magyarra, s látták el jegyzetekkel – fordította: Deák András, magyarázatokkal ellátta: Szij Enikő; regényes életrajzát Csopor Tibor írta meg *Csillag és ősi szó* címmel (1977).

Schaár Erzsébet

(Budafok, 1908. július 27.–Budapest, 1975. augusztus 29.)

Schaár Erzsébet szobrász, Munkácsy-díjas (1962), érdemes művész (1972). Pályáját portrészobrászként kezdte, a hatvanas években pedig a magyar szobrászati nyelv egyik fontos megújítója volt. Főiskolai tanulmányait 1924 és 1926 között végezte Budapesten, mestere Kisfaludi Strobl Zsigmond volt. 1926-tól már rendszeresen állít ki, 1932-ben elnyerte a fiatal művészek Szinyei-díját. 1935-ben házasságot kötött Vilt Tibor szobrászművésszel.

Pályája kezdetén karakteres portréival tűnt fel. Művészetének első igazi értékelője Ferenczy Béni szobrászművész volt. A harmincas években, néhány klasszikus ízü portré után évekig visszahúzódva élt Budafokon. A negyvenes évek végén készült kisméretű fa reliefeket a hatvanas évek elején a térbe ékelődő, Giacometti szobraira emlékeztető megnyúlt, magányos figurák követték (*Kint és bent*, 1949). Expresszív portréi mellett (*Benedek Marcell*, 1963; *Psota Irén*, 1964), ugyancsak a hatvanas évek elején elkezdett szobrainak egy másik csoportja is: ágyban fekvő nőalakokkal, szerelmespárokkal, földön heverő halott katonákkal.

Schaár Erzsébet a hatvanas évek közepétől egyre következetesebben próbálta az építészeti elemek – falak, ajtók, ablakok – segítségével megidézni azt a teret, amelyben az ember napi tevékenysége zajlik. Ekkortól kezdve használta munkájához a hungarocellt, ezt a laza szerkezetű műanyagot, amely lehetővé tette számára, hogy elképzeléseit nagyobb léptékben, életnagyságú méretekben valósíthassa meg. Lassan az épített környezet, a tér ábrázolhatósága vált szobrászatának központi problémájává. Figuráit egyre gyakrabban helyezte a kint és bent viszonylagosságát jelző nyíló és záródó ajtók és ablakok mellé. A hatvanas évek végén szinte kizárólag hungarocellel dolgozott, térberendezéseihez pedig élő modellekről öntött arckokat használt. Schaár ezekben a könnyen kezelhető, efemer anyagokban találta meg a tér és az ember viszonyának legadekvátabb kifejezését. Ennek a gondolatnak a folytatása tükröződött üvegplasztika sorozatán, ahol házakat, tereket készített üveglapokból, amelyek zárt, végtelenül tükröződő terébe magányos tárgyakat vagy emberi alakot helyezett (*Egymásba nyíló terek*, 1969). A hetvenes évekre Schaár az életnagyságú terek megidézésének problematikája felé fordult, a szobrászat nemes anyagai teljesen közömbössé váltak számára.

1974-ben Székesfehérvárott mutatta be új kompozícióját, az *Utcát*, amely művészi pályájának nagyszabású összefoglalása. Az *Utcát* 1991-ben a Pécsi Janus Pannonius Múzeumban rekonstruálták – végleges formájában ma is ott látható. Schaár Erzsébet köztéri szobrai láthatók Budapesten, Kecskeméten, Miskolcon, Pécsen és Tihanyban. Hagyatékának jelentős részét a székesfehérvári Szent István Király Múzeum őrzi és gondozza.

Schaár Erzsébet
Redner Márta felvétele, 1965. MNM

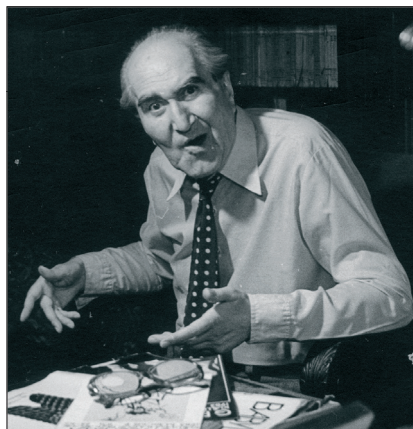
Aknai Katalin

MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: Ferenczy Béni: Schaár Erzsébetről. *Új Hang*, 1956. 9.; Perneczky Géza: *Schaár Erzsébet* (katalógus-előszó.) 1970.; Beke László: *Schaár Erzsébet* (Pierre Emmanuel előszavával). Bp., 1973.; Schaár Erzsébet és Pilinszky János: *Tér és kapcsolat*. Bp., 1975.; Mészöly Miklós: Schaár Erzsébet kiállítása. In: *A tágasság iskolája*. Bp., 1977.; Németh Lajos: Schaár Erzsébetről. *Jelenkor*, 1977/7–8.; Kovács Péter: *A tegnapi szobrai*. Szombathely, 1992.

Szentkuthy [Pfisterer] Miklós

(Budapest, 1908. június 2.–Budapest, 1988. július 18.)

Szentkuthy Miklós
G. Fábri Zsuzsa felvétele, 1986
MNM

Német patrícius családból származott író, esszéista, műfordító. Gyermekek- és ifjúkori élményei az irodalom, a társelművészetek és az európai utazások voltak. Első esszéi, tanulmányai a *Napkeletben* jelentek meg. 1931-ben megvédi *Realitás és irrealitás viszonya Ben Johnson klasszikus naturalizmusában* című doktori értekezését, megnősül, majd 1958-ig különböző fővárosi középiskolákban oktat. Élete végéig írt kb. 150 ezer oldalas naplóját, mely műveivel szoros párhuzamban áll, az Országos Széchényi Könyvtárban, majd a Petőfi Irodalmi Múzeumban helyezte el és zároltatta 25, illetve 50 évre. 1934-ben első megjelent regénye, a *Prae* jelentős kritikai visszhangot vált ki, nagyrészt a meg nem értés tekintetében. Hazánkban addig ismeretlen volt a filozófiai gondolkodás lírai intenzitású jelenléte, az erotikus epika, a matematika és a divat szintézise a prózában. Szentkuthy addigra már több regényt írt [első regénye a *Barokk Róbert* (1927) volt]. Ezek, valamint a később keletkezett, s a szerző éppen aktuális kompozícióiba nem illeszkedő művek, halála után jelentek meg. 1941 novemberében a *Magyar*

Csillagban közzétett *A mítosz mítosza* című, Kerényi Károlyról szóló tanulmányával elindította a Kerényi-vitát, melyhez Szerb Antal és Devecseri Gábor is csatlakoztak, s mely ókortudomány és irodalom határterületeit vizsgálta. Szentkuthy fikcionalizálta a mítoszt, hogy az általa eredetinek vagy fontosnak tartott értelme megmutatkozhasson. Az 1970-es évek elején alkotói válságba került, melyet azonban emberfölköti intenzitású szellemi munka időszaka követett az életmű lezárultáig.

Számos műfordítása között megemlíthető James Joyce *Ulyssese*. Tanulmány- és esszéketek mellett portrészzerű művészregényeivel (*Divertimento*, *Arc és álarc*, *Saturnus fia*, *Händel*) alkotott jelentőset, valamint fő művével, a befejezetlenül maradt, ötkötetes *Szent Orpheus Breviáriumával*, melyet a szentéletrajzok textuális maszkokká formálása, a *Prae*-ből ismert szabad asszociáció és a rendkívül erős önéletrajziságot-naplószerűséget kontrolláló folyamatos (öngúnyt sem nélkülöző) önkritika jellemez. Katalógusleltár-szerű prózapoeitikájának metaforája a múzeum, összegyűjtő és megőrző alaphangoltsága miatt. De nem a nyugati tudományosság 16–17. századi intézményesülésével létrejövő közgyűjtemény, hanem az azt megelőző korok arisztokratikus magánygyűjteményei. Alkalmazza az áldokumentarizmust, mely elkülönbözteti önmagától a szöveget, de vendégszövegei, szövegekzi utalásai többnyire életművén belülről származnak, illetve oda mutatnak. Írásművészetét a naplószerűség, a Szent Ágoston-féle vallomások alaphang, a folyamatos reflexió, a szabad asszociáció és az esszészzerűség mellett az anakronizmus következetes jelölő használata, a lélektani realizmus, a zene- és színházközpontú epikai helyzetek határozzák meg. A *Szent Orpheus Breviáriumának* V. befejezetlenül maradt kötete az *Euridiké nyomában* címet kapta, s szerzői szándék szerint a 20. század teljes panorámáját adta volna, abban a fölfogásban, ahogy a *Prae* készült.

Kelemen Zoltán
Szegedi Tudományegyetem

Ajánlott irodalom: Ferenczi László: Maupassant egy mai író szemével. *Valóság*, 1969/4.; Hanák Tibor: Praefilozófia. *Magyar Műhely*, 1974. december; Rugási Gyula: *Szent Orpheus arcképe*. Bp., 1992.; Nagy Pál: *Az elérhetetlen szöveg*. Bp., 1999.; Hegyi Katalin: *Szentkuthy Miklós*. Bp., 2001.; *A mítosz mítosza*. In *memoriám Szentkuthy Miklós*. Bp., 2001.; Molnár Márton: *Napló és regény – Szentkuthy Miklós műveiben*. Bp., 2003.; Fekete J. József: *P.O.S.T. Újvidék*, 2005.

Türr István

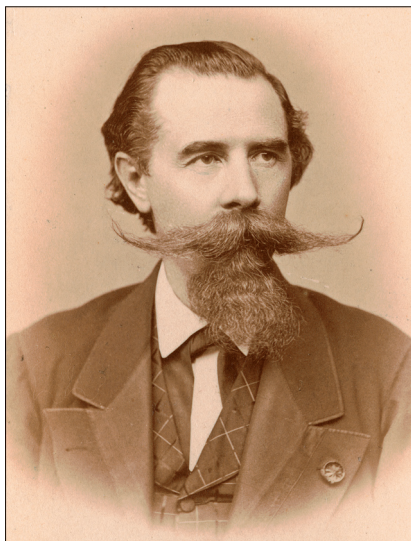
(Baja, 1825. augusztus 10.–Budapest, 1908. május 3.)

Bajai német eredetű, vaskereskedő családban született, korán árvaságra jutott fiú, tizenhét éves korában jelentkezett a császári és királyi hadseregbe. 1848-ban, a népek tavaszán alakulata Észak-Itáliában állomásozott, és a fiatal hadnagy sóvárogva leste a hazai híreket. Amikor tudomására jutott az Országos Honvédelmi Bizottmánynak a külföldön szolgáló magyar katonákat hazahívó kiáltványa, tudta, hogy császári érzelmű parancsnokai aligha engednék el. Így 1849 januárjának egyik éjszakáján átlógolt az osztrák kézben lévő Lombardiából a Szárd-Piemonti Királyság területére, a következő éjen pedig csónakkal segített emberei átszökötésében is. A kis Türr-légió azonban nem tudott eljutni a távoli Magyarországra, ahol éppen a tavaszi hadjárat sikereit vívta a honvéd hadsereg. Parancsnokuk végül a szintén forradalmasodó Németországban, a badeni felkelő seregben lett ezredes, azzal a hittel, hogy bárhol küzd az abszolutista zsarnokság ellen, ezzel a magyar szabadságharcot segíti.

Miután Európa csendes lett, újra csendes, előbb Londonban élt, majd egyik titkos szervezője lett a Milánóban kirobbantani tervezett osztrákellenes felkelésnek (1853). A kudarc után a kibontakozó keleti válság, az oroszellenes harc lehetősége vonzotta Törökországba, ahol a krími háborúban (1854–1856) az angol expedíciós haderőhöz csatlakozott. Sorsának drámai fordulata, hogy amikor a balkáni brit csapatok számára lovakat vásárolt román területen, a megszálló osztrák hatóságok letartóztatták és egykorú szökéséért halálra ítélték. Csak az angol kormány erőlyes tiltakozásának köszönhetően nyerte vissza szabadságát. 1859 tavaszán azután megindult az olasz–francia szövetségesek Habsburg-ellenes háborúja, Türr ezredes Giuseppe Garibaldi oldalán vetette bele magát a küzdelembe. A június 15-én a Garda-tó közelében, egy csatában azonban egy golyó eltörte a bal karját, és már az amputáció is szóba került, amikor a francia fősebész szerencsésen megoperálta a sérült végtagot. Ez a sebesülés számára nemcsak Garibaldi, de II. Viktor Emánuel király rokonszenvét és pártfogását külön is biztosította.

1860 májusában, a szicíliai hadjárat kezdetén Giuseppe Garibaldi első hadsegéde lett. Ő vezette a partra szállást Marsalában és a pavai diákcsoport fergeteges rohamát a sorsdöntő calatafimi csatában. Palermóban – immár tábornoki rangban – az új hadsereg első hadosztályának szervezését bízta rá Garibaldi diktátor, majd Nápoly és környéke katonai kormányzója lett, a végső győzelem után pedig olasz királyi altábornagy.

Az olasz egyesítés befejezése (1866) és az osztrák–magyar kiegyezés (1867) után, Türr István is új szerepet talált magának: lelkes szószólója lett a csatornaépítési vállalkozásoknak Panamától Korinthoszon át Bajáig. Tekintélyével, népszerűségével önzetlenül támogatta a békemozgalmat éppúgy, mint a társadalmi szolidaritási kezdeményezéseket. De szobra, amely a római Gianicolo dombján magasodik, elsősorban azt jelképezi, hogy Türr István személye és életműve a magyarok és az olaszok közös szabadságküzdelmeinek, történelmi barátságának máig érvényes szimbóluma.

Türr István
Borsos és Doctor felvétele, 1867 körül
MNM

Csorba László

MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Gonda Béla: *Türr tábornok*. Bp., 1925.; Dániel Anna: *Így élt Türr István*. Bp., 1985.; Bálint László: *A szabadság katonája*. Baja, 2000.

Victor Vasarely [Vásárhelyi Győző]

(Pécs, 1908. április 9.–Párizs, 1997. március 15.)

Victor Vasarely
Pécsi József felvétele, 1930 körül
MAGYAR FOTOGRAFIAI MÚZEUM

Victor Vasarely festő, szobrász, grafikus, akit leginkább fekete-fehér sávjaival egymáson áthullámzó zebraí tettek népszerűvé, az optikai festészet, népszerűbb nevén az „op art” egyik legjelentősebb nemzetközi képviselőjének szokás tartani.

Vásárhelyi Győző 1908. április 9-én született Pécsen. 1925-ben, a középiskola elvégzése után az orvosi egyetem esti tanfolyamait kezdte látogatni. A művészi tevékenység azonban mindenél erősebben vonzotta: 1927-ben a Podolini-Volkman-féle szabadiskolába iratkozott be, majd a weimari Bauhausból hazatérő Bortnyik Sándor avantgárd szellemiségű „Műhelyének” tagja lett, ahol elsősorban grafikai tanulmányokat folytatott. Ekkor születtek az első, átlátszó pauszpapírra felvitt vonalrácszatok. Itt ismerkedett meg későbbi feleségével, az ugyancsak grafikai tervező Spinner Klárával.

1930-ban Franciaországba emigrált. Vasarely 1933–1938 közötti kétdimenziós grafikai munkáiban (harlekin, sakktáblák, marslakók, fegyverek, tigrisek stb.) jelenik meg az optikai kinetizmus, amely az ötvenes évekre az absztrakt, sík-kinetikus korszakába torkollik. Ekkor indult el optikai és kinetikai vizsgálatainak útja.

ján: kezdetben különböző átlátszó anyagokra készült rajzokat helyezett egymásra, majd utóbb kettős mozgó szerkezeteket készített fehérben és feketében. Egész pályáját végigkísérő felismerése volt a fekete és fehér ellentéte, a poláris vizuális különbözőségére építhető kompozíció. Az alkalmazott grafikai tervező és a formák analitikusa később többféle változatban dolgozta fel a zebraí alaptípusát. 1938-ban hozta létre, és csak a hatvanas években születtek a korai tervek alapján a szőnyegek párhuzamos darabjai. Ezek a művek – ha tökéletesedésük folyamán hosszabb ideig rejtetten is tartalmazzák a későbbi kinetikus, geometrikus formatörekvéseket – a szürrealizmus közelében fogalmazódtak meg. Céljuk alkalmazott feladat betöltése volt.

Az 1951-ben kezdődő plasztikai periódusát az egyik párizsi metróállomásról Denfer-korszaknak nevezte. Az elhasználdott falak vakolatán, festésén felfedezett vonalhalók inspirálták az első, igazán kinetikus-optikai jellegű formakapcsolatok kialakításában. Első párizsi kiállítása és az első nemzetközi jelentőségű bemutatkozások után, 1953 körül kezdte megfogalmazni a közösségi művészet új, technológiai szempontból is aktuális normáit.

A magyar művészet egyetemes története felől nézve, a nagyobb áttörést az 1961-es, Kassák Lajossal közösen rendezett kiállítása jelentette. Kassák Lajos, a Denise René galéria meghívására 1961-ben Párizsban járt, ahol Victor Vasarelyvel közös kiállításon segítette a geometrikus absztrakció legújabb eredményeivel összhangban felidézni a húszas évek modern művészetét.

1976-ban, Pécsen, az egykori lakóházában nyílt meg az állandó Vasarely Múzeum, és ugyanabban az évben avatták fel Aix en Provence-ban saját alapítványi múzeumát. A Vasarely-életmű ma már pontosan beilleszthető a 20. század művészetének nagy életművei közé.

Aknai Katalin
MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: Körner Éva: Vasarely és Magyarország (előszó). In: Gaston Diehl: *Vasarely*. Bp., 1979.; Victor Vasarely: *Színes város. (A művészet hétköznapi életünkben)*. Bp., 1983.

Vidats István

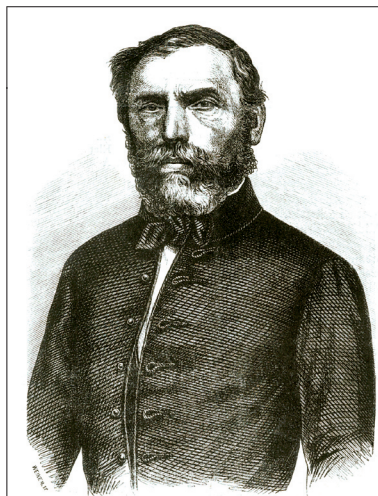
(Kalocsa, 1802. december 19.–Budapest, 1883. június 17.)

Vidats Istvánt joggal tekinthetjük a magyarországi gépipar egyik úttörő, és a mezőgazdasági gépgyártás terén kimagasló vállalkozójának. Vidats olyan vállalkozópólgár volt, aki a maga erejéből emelkedett lakatosmesterből gyárossá. Az elsők között igyekezett gépipari termékeinek külföldön piacot találni. Sőt, gyárat alapított a romániai Craiovában a balkáni és oroszországi eladások reményében.

A Bánságból Pestre költözve 1842-ben alapította meg a ferencvárosi Két nyúl (ma: Lónyay) utcában kisüzemét. Kezdetben Röck István volt az üzlettársa. Vidats már az ötvenes évek elején – a talajművelő eszközök mellett – egyszerűbb vetőgépeket, kézi- és járgánycséplőket, szénagyűjtőket, rostákat, morzsoló-, daráló- és zúzógépeket gyártott. Aratógép készítésével is próbálkozott. Az 1848–1849-es szabadságharc idején az Országos Honvédelmi Bizottmány a gyárban hadfelszereléseket gyártatott. Vidats 1854-ben építtette föl akár 200 főt is befogadó gyárat, amelyre a következő évben kapott Pest város tanácsától „gyárnoki” engedélyt. Üzletmenetére jellemző, hogy 1850-ben még csak száz darab ekét, viszont 1857-ben már hatezer darabot adott el. A belterjes gazdálkodásra való áttérés elképzelhetetlen volt a földet a fából készült ekéknél mélyebben megmunkáló, gyári előállítású vasekék nélkül. Vidats István a hohenheimi ekéből kiindulva szerkesztette meg az ún. Vidats-ekét. Az 1880-as évekig a magyarországi ekegyártásban az elsőség az ő gyárat illette meg.

A gyáreépület mellett gőzgép hajtotta malmot állítottak fel, amely referenciaként is szolgált a további malomépítésekhez. Vállalták stabil gőzgépek, gőzkazánok készítését. A gyártás korszerűsítését 1859-ben sikertelenül próbálták meg külső tőke bevonásával elérni: a cég részvénytársasággá alakítása elegendő jegyzés híján meghiúsult. Ekkoriban 120 munkást foglalkoztattak, és a szerszámgepeket, a fűjtatókat már gőzgép hajtotta. A gyár vezetését Vidats István átadta legidősebb fiának, Jánosnak. (Vidats János 1848-ban a márciusi ifjak egyikeként Vasvárral, Jókaival vállelve harcolt a sajtó szabadságáért. Az önkényuralom idején halálra ítélték, majd kegyelemből várfogságra vetették. Szabadulása után apja gyárában dolgozott. Vidats Jánost az 1873. évi gazdasági válság légkörében az ellene fölhozott alaptalan sikkasztási vád hajszolta öngyilkosságba.)

A külföldet járó Vidats István az 1862. évi londoni világkiállítás alkalmával korszerű ekét, rostát és szecs kavagót vásárolt, hogy azokat saját termékeinek fejlesztéséhez felhasználhassa. A Szerviták terén mintaboltot nyitottak, és kazánkészítő műhellyel bővítették a gyárat. 1863-ban hozta létre craiovai gyárat, amely azonban nem bizonyult tartós vállalkozásnak. A nemzetközi díjak, kitüntetések és a külföldi lerakatok létesítése egy időre elfedte a régi gondot, a tőkesszegénységet. Az 1869. évi pénzkrízis, az egymást követő rossz termésű évek, Vidats János tragikus halála és a hetvenes évekbeli gazdasági válság fokozatosan a vállalat hanyatlásához vezetett.

Vidats István
Vasárnapi Ujság, 1859

Estók János
Eötvös Loránd Tudományegyetem

Ajánlott irodalom: Balassa Iván: Vidats István (1802–1883). In: *Agrártörténeti életrajzok*. Szerk. Für Lajos és Pintér János Bp., 1985.; Estók János: *A mezőgazdasági gépgyártás története Magyarországon a kezdetektől 1944-ig*. Bp., 1996.; Uő: *Képes gépeskönyv. Gépek a magyar mezőgazdaságban 1945-ig*. Bp., 2001.

Wass Albert

(Válaszút, 1908. január 8.–Astor [Florida, USA], 1998. február 17.)

Wass Albert
Ismeretlen fotográfus,
1940-es évek. MNM

Wass Albert írói pályáját, miként oly sok sorstársáét, erőszakosan osztották két részre a második világháború végének eseményei: a menekülés, majd az emigráció. Régi erdélyi arisztokrata családból származott: annak a birtokos rétegnek a képviselője volt, amely társadalmi állását nem privilégiumok, hanem erkölcsi kötelezettségek forrásának tekintette. A szépirodalomban is a nemzeti közösség szolgálatának lehetőségét kereste, ennek a szolgálatnak a jegyében idézte fel az erdélyi magyar múlt eseményeit és ezek tanulságait. Arra törekedett, hogy közéleti szerepvállalásával, írói és publicisztikai tevékenységével az erdélyi magyarság biztosabb lelki tartását és hatékonyabb politikai stratégiáját alapozza meg.

A Kolozsvár és Marosvásárhely között elterülő Mezőség szülőtte volt, családja kisebb birtokon gazdálkodott. A válaszúti kastélyban töltött gyermekévek után Kolozsváron volt diák, majd Debrecenben végezte el a gazdasági akadémiát. Gazdálkodni kezdett, majd mindinkább az irodalom foglalkoztatta: versekkel kezdte pályáját, a kolozsvári *Ellenzék* című napilap, az *Erdélyi Helikon* és az *Iffjú Erdély* című nemzedéki folyóirat munkatársa lett, fiatal íróként kapott meghívást a Kemény János marosvécsi kastélyában rendezett „helikoni” írótalálkozókra, és lett az *Erdélyi Szépműves Céh* elnevezésű híres könyvkiadó állandó szerzője. Első regénye: a *Farkasverem*

1934-ben jelent meg, ugyanebben az esztendőben Baumgarten-díjat kapott. Csakhamar napvilágot láttak további művei: *Csaba* című regénye, *A titokzatos őzbak* című novelláskötete, majd *Mire a fák megnőnek* és *A kastély árnyékában* című történelmi regénye – egy tervezett trilógia első két kötete. Utóbbiakban egy erdélyi mágnáscsalád életét mutatja be a szabadságharcotól a századfordulóiig. Elbeszélő prózájának, a hiteles emberábrázolás mellett, az erdélyi természetről adott színes leírások és az erdélyi történelem iránt megmutatkozó érdeklődés a legfőbb értéke. Wass Albertnek a két világháború között szerzett tapasztalatai alapján meggyőződése volt, hogy az erdélyi magyarság fennmaradását csak a magyar állam keretébe történő visszatérés alapozhatja meg, ezért 1940-ben *Jönnék* című könyvében lelkes örömmel számolt be Észak-Erdély és a Székelyföld visszacsatolásának eseményeiről. Publicisztikaiban is amellett érvelt, hogy Erdélynek Magyarországhoz kell tartoznia.

A második világháborúban katonai szolgálatot teljesített, majd nyugatra menekült. Végül az Egyesült Államokban telepedett le, ahol kezdetben kétkezi munkával, később egyetemi tanárkodással kereste népes családja kenyerét. A román bíróság olyan vádak alapján, amelyeket azóta sem sikerült bizonyítani, halálra ítélte. Ennek az ítéletnek a jogi megsemmisítéséért jelenleg is küzdelem folyik. Amerikában igen széles körű írói és publicisztikai munkásságot folytatott, 1959-ben jelent meg *A funtinelli boszorkány* című regénye, ebben az erdélyi román népről is igen rokonszenvező képet rajzolt, 1974–1976-ban *Kard és kasza* címmel adott közre történelmi regényt. Számos olyan szervezetben vállalt vezető tisztséget, amely a bukaresti diktatúra ellen, az erdélyi magyarság jogainak védelmében lépett fel. Életművét egy időben jelentetik meg Budapesten és Marosvásárhelyen.

Pomogáts Béla
irodalomtörténész

Ajánlott irodalom: Takaró Mihály: *Wass Albert regényeinek világa*. Bp., 2004.; Szücsné Harkó Enikő: *Wass Albert írói pályaképe*. Kézdivásárhely, 2005.; Ágoston Vilmos: *A kisajátított tér irodalma. A nemzeti képzelet Doru Munteanu és Wass Albert műveiben*. Bp., 2007.

Zemplén Géza

(Trencsén, 1883. október 26.–Budapest, 1956. július 24.)

Zemplén Géza 1905-től tanársegéd volt Selmezbányán az erdőmérnöki főiskolán, ahonnan Berlinbe küldték ki a Nobel-díjas Emil Fischerhez. A világhírű vegyészről elsjátított ismeretanyagot Zemplén később mint a Budapesti Tudományegyetem magántanára kamatoztatta: előadásaiban hallgatóit a szénhidrátokra és proteinokra és azokat bontó enzimekre, továbbá oxidázokra és erjedési enzimekre tanította. A Németországban végzett szénhidrát-kutatásai révén már nemzetközileg ismert tudósként őt hívták meg az ország első szerves kémiai katedrájára, a Műegyetemre 1913-ban.

Zemplén a Műegyetemen több mint négy évtizeden át nevelt vegyészgenerációkat a hazai vegyipar számára. Mint professzor, tanítványainak példát mutatott a kutatómunkában is nagy jelentőségű eljárásaival, új módszereivel: a cukoracetátok nátriummetilátos elszapanosításával, új cukorlebontásokkal, a róla elnevezett Zemplén-féle higanyacetátos módszerrel végzett oligoszacharidok és glükozidok szintézisével. A flavonoidok és cukorformazánok területén elért eredményes vizsgálataival pedig számos vegyület szerkezetét sikerült felderíteni és szintézisét megoldani.

Zemplén Géza egyéniségét rendkívüli intuitív képesség, kitartó szorgalom, erős akarat, munkabírási, nagyfokú hivatástudat és pedagógiai érzék jellemezte, valamint sokoldalú érdeklődés, fogékonyság az irodalom és a művészetek iránt – hogy csak a jelentősebbeket említsük. Kutatótevékenységének nemzetközi mérlegét az általa oly nagyra becsült Deutsche Chemische Gesellschaft klasszikus folyóirata, a *Chemische Berichte* vonta meg: „Ha egész kutatómunkásságát áttekintjük, a kísérletek mesterének, az élesen megfigyelő és energikusan összefoglaló kémikusnak és fáradhatatlan akaraterejű embernek a képe bontakozik ki előttünk. A glükozidok és ezek aglükonjainak számos és szép vizsgálata ellenére a fő súlyt egyértelműen a tiszta cukorkémiaira helyezi. Ebben van Zemplén kutatói jelentősége, itt fejlesztette ki a nevéhez fűződő maradandó módszereit.” És idézzük a legszebb – mert legemberibb – „címét”, melyet a Magyar Tudományos Akadémia 1958. évi nagygyűlésén kapott: „Sírjánál egész serege tanítványainak áll, hogy a magyar tudomány és a magyar ipar dicsőségére folytassák azt a munkát, amelyet Zemplén Géza kezdett meg Magyarországon, az a Zemplén Géza, aki úttörő munkásságával sokszorosan kiérdemelte a Magyar Szerves Kémia Atyja elnevezést.”

Legismertebb tanítványa Oláh György lett, aki eljutott a Nobel-díj kitüntetésig. Az ő világra szóló eredménye a magyar génuszok, közvetve pedig kémiai felsőoktatásunk, a Zemplén-iskola jó hírét öregbítette szerte a világon. Zemplén Géza tiszteletére 1984-ben évente átadásra kerülő díjat alapítottak.

Móra László
kémia-történész

Zemplén Géza
Ismeretlen fotográfus, 1940-es évek
MNM

Ajánlott irodalom: Móra László: *Zemplén Géza, a hazai tudományos szerves kémia megalapítója*. Bp., 1971.; *A Magyar Kémikusok Lapja*, 1983-ban tiszteletére emlékszámot jelentetett meg, amelyben 15 magyar nyelvű – részben egyedül, részben társszerzőkkel írt – dolgozatát újra közreadták.; Móra László: *Zemplén Géza*. Bp., 1995. (A múlt magyar tudósai); Móra László: Zemplén Géza és az első magyar szerves kémiai tanszék megalapítása. *Magyar Kémikusok Lapja*, 2003.

További évfordulók

ALBERT Ferenc (Klagenfurt, 1811. január 1.–Eger, 1883. augusztus 9.) **csillagász, geodéta, szerkesztő.** 1831-től a gellérthegyi csillagda megbízott igazgatója, 1841-től a Tudományegyetemen a csillagászat és a geodézia előadótanára, 1851-től Egerben a líceum tanára, egyben a csillagvizsgáló igazgatója (ez utóbbi ma múzeumként látogatható). Nevéhez fűződik egy szupernóva felfedezése. Értékes munkája a Természettudományi Társulat 1847-es tudományos naptára és a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók egri vándorgyűlése szakanyagának közreadása. (*Gazda István*)

ALMÁSY György (Felsőlendva, 1867. augusztus 11.–Graz, 1933. szeptember 23.) **földrajzi utazó, néprajzkutató, ornitológus,** a kara-kirgiz nyelvészet kutatója, Közép-Ázsia egyik neves feltárója. 1900-ban, majd 1906-ban vezetett egy-egy nagy expedíciót, utóbbit Prinz Gyula professzorral együtt. Jelentős az expedíciói segítségével összeállított madárgyűjteménye és néprajzi gyűjtése. Legismertebb munkája az 1903-ban megjelent *Vándorutam Ázsia szívébe* című kötete. (*Tardy János*)

AMBROZ-MIGAZZI István, gróf (Nizsa, 1869. március 5.–Tána, 1933. augusztus 31.) **botanikus, dendrológus, jogász, főrendiházi tag.** 1892-től a malonyai, 1914-től a tanai (Vas megye), 1924-től a jeli arborétum (Vas megye) vezetője, a mediterrán növényzet, az örökzöldek és a hangarózsák honosítója. Az 1920-as években a Gellérthegy és a Duna-kanyar neves tájtervezője. A jeli arborétumban található az ország legnagyobb rododendrongyűjteménye. Legismertebb munkája az 1931-ben közreadott *Télálló örökzöld lombnövénnyek.* Életmű-bibliográfiája 1984-ben jelent meg Szombathelyen. (*Sragner Márta*)

APPONYI Albert gróf (Bécs, 1846. május 29.–Genf, 1933. február 7.) **politikus.** Jogot végzett 1868-ban. 1872-től – rövid megszakításokkal (1875–1877, 1918–1919) – haláláig országgyűlési, illetve nemzetgyűlési képviselő. Kezdetben a Deák-párt tagja, majd 1878–1891 között az Egyesült, illetve a Mérsékelt Ellenzék egyik vezéralakja, 1892-től a Nemzeti Párt vezetője. 1899-ben pártja beolvad a Szabadelvű Pártba. 1901–1903 között a képviselőház elnö-

ke, majd 1905-től – feladva '67-es álláspontját – a Függetlenségi és 48-as Párt tagja. Az 1905–1906-os kormányzati válság idején az ellenzéki koalíció vezérlőbizottságának egyik vezetője. 1906–1910 között vallás- és közoktatásügyi miniszter. Nevéhez fűződik a korszerű, de a magyarosítást erőltető népiskolai törvény (*Lex Apponyi*, 1907:XXVII. tc.). 1916–1918-ban a Függetlenségi és 48-as Kossuth Párt elnöke, 1917–1918-ban ismét kultuszminiszter. A forradalmak idején visszavonult a politizálástól. 1919 végétől a magyar béke delegáció vezetője a párizsi békekonferencián. 1920–1922 között a legitimista ellenzék vezére a Nemzetgyűlésben, 1925-től haláláig Magyarország fődelegátusa a Nemzetek Szövetségében. Az MTA tagja (tiszteleti 1898, igazgató 1908). (*Póto János*)

AUJESZKY Aladár (Pest, 1869. január 11.–Budapest, 1933. március 9.) **állatorvos, főiskolai tanár, intézetvezető.** 1907-től az Állatorvosi Főiskola professzora, az állatorvosi járványtan jeles kutatója, az állami Bakteriológiai Intézet vezetője, az állatgyógyászatban alkalmazott védőoltások elkészítésének szakértője. Ő vezette be a háziállatok, köztük a kutyák veszettség elleni védőoltását. Nevét viseli az állatok vírusos eredetű fertőző agyvelőgyulladására, amelyet ő fedezett fel. Pasteur egyik jelentős magyarországi követője volt. (*Szállási Árpád*)

ÁBEL Jenő (Pest, 1858. július 24.–Budapest, 1889. december 13.) **klasszika-filológus, akadémikus,** 1887-től a budapesti Tudományegyetem professzora. A magyarországi humanizmus történetének nemzetközi hírnő kutatója, a korszak fennmaradt írott emlékei egyik első közreadója, a korai egyetemek történetének elismert kutatója. Hagyatékban maradt értékes szövegkiadását 1903-ban jelentették meg. Két legtöbbet idézett munkája: *Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság; Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon.* Tiszteletére emlékermet alapítottak. (*Alpárné Szála Erzsébet*)

BEKE Ödön (Komárom, 1883. május 20.–Budapest, 1964. április 10.) **nyelvész, egyetemi tanár.** Az uráli nyelvek egyik legjelentősebb magyar kutatója a budapesti egyetemen okta-

tott finnugor nyelvészetet, elsősorban volgai és permi nyelveket. 1911-ben jelent meg *Cseremis nyelviana*. A nyelvéírás mellett foglalkozott még a nép szokásaival és népköltészetével, s egy *Mari nyelvjárási szótárt* is összeállított, ez azonban már csak halála után látott napvilágot. A magyar népi kultúra is élénken érdekelte, erről tanúskodik a *Pápa vidék és Kemenesalja nyelvééről* írott munkája, mely a nyelvjárási vizsgálat mellett a vidék népszokásait és népmeséit is megörökíti. E két kutatási terület mellett nyelvmuveléssel is foglalkozott; 1946–1953 között a *Magyar Nyelvőr* című folyóirat szerkesztője volt. (*Slíz Mariann*)

BENE Ferenc (Mindszent, 1775. október 12.–Pest, 1858. július 2.) **orvos, egyetemi tanár, a bonctan és az államorvostan neves művelője**, a Tudományegyetem rektora, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlése szervezetének alapítója. 1801-ben elsőként vezette be Magyarországon a himlő elleni oltást. Részt vett a reformkori járványok leküzdésében. Magyar nyelvű élettant, egészségtant, általános kör- és gyógytant írt. Örkötetes *Elementa medicinae practicae* című munkáját (1833–1834) Oroszországban is tankönyvként forgatták volt. (*Szállási Árpád*)

BRUSZNYAI Árpád (1924. június 27.–1958. január 9.) **tanár**. 1949-ben a budapesti egyetemen szerzett görög–történelem szakos tanári diplomát, 1950-ben bölcsészdoktori oklevelet, miközben az egyetem tanársegéde volt. Apja bebörtönzése és katolikus pap testvére internálása után elbocsátották az egyetemről, két évig a váci székesegyház kántora, majd 1952-től veszprémi gimnáziumi tanár. Az 1956-os forradalomban a Veszprém Megyei Nemzeti Forradalmi Tanács elnökhelyettese (október 26.–november 1.), majd elnöke (november 1–5.). Szovjet katonák tartóztatták le, és a Szovjetunióban tartották fogva, ahonnan decemberben tért vissza. A váci gimnáziumban helyezkedett el tanárként, de 1957. februárban a magyar hatóságok ismét letartóztatták, s októberben életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték. Ítéletét a Legfelsőbb Bíróság 1958. január 7-én kötél általi halálra változtatta, kivégezték. (*Pótló János*)

BORSOS József (Veszprém, 1812. december 21.–Budapest, 1883. augusztus. 19.) **festő**. Tanulmányait Bécsben végezte, és komoly sikereket ért el neves kortársakról festett arcképeivel és polgári témákat ábrázoló zsánerképeivel. Jellegzetesen biedermeier, anyagsze-

rűen festett élénk, erőteljes, finoman árnyalt színei, harmonikus kompozíciója kedvelté tette a fejlődő Pest műpártoló közönsége előtt. Miután vagyonát a tűzsdén elvesztette, 1861-ben Bécsből Pest-Budára költözött. Mivel a fotográfiával nem tudott konkurálni, maga is fényképszemélyt nyitott, míg végül a Szép Juhászéhoz címzett vendéglő tulajdonosaként halt meg. (*Aknai Katalin*)

CONCHA Győző (Marcaltó, 1846. február 10.–Budapest, 1933. április 10.) **jogász**, akadémikus, egyetemi tanár, a főrendiház tagja. 1874-től a kolozsvári, 1892-től a budapesti Tudományegyetemnek volt professzora. Az ún. konzervatív-nacionalista államelmélet kiemelkedő tudású képviselője, a magyar közigazgatás-tudomány klasszikusainak egyike. Több alapvető egyetemi kézikönyv írója, legismertebb műve *A kilencvenes évek reformeszméi és előzményei* című. Értékes kötetei jelentek meg Eötvös Józsefről és állambölcseletről, valamint Pulszky Ferencről és Pulszky Ágostól. (*V. Molnár László*)

CSÁNKI Dezső (Füzegsármay, 1857. május 18.–Budapest, 1933. április 29.) **levéltáros, történész**. 1881-től dolgozott az Országos Levéltárban, 1912-től annak vezetője. Nevéhez kötődik a levéltár új, mai épületének megépítése, berendezése (1923). Az MTA tagja (1891), osztályelnöke; alelnöke volt a Magyar Néprajzi Társaságnak, a Magyar Történelmi Társulatnak, a Magyar Földrajzi Társaságnak, tagja a parlament felsőházának. Jeles művelője volt a történeti földrajznak, s szereplője a tudománypolitikának. (*Szász Zoltán*)

DESSEWFFY Aurél gróf (Nagymihály, 1808. július 27.–Pest, 1842. február 9.) **politikus**. Jogi tanulmányok után megyei majd kormányzati tisztségviselő volt, 1832-től a Helytartótanács titkára; az MTA tagja. 1840-től az országgyűlés konzervatív főrendjeinek a közéletben igen aktív, művelt és tehetséges vezére. Egy modern nemzeti irányú („fontolva haladó”) mérsékelt konzervatív pártot akart alakítani. Írásaival, s az általa irányított *Világ* című újsággal Kossuth *Pesti Hírlapjának* hatását próbálta ellensúlyozni. (*Szász Zoltán*)

DUDITH András (Buda, 1533. február 5.–Boroszló, 1589. február 22.) **író, tudós, pécisi püspök**. A humanizmus fénykorának polihisztor tudósa Padovában szerzett klasszikus műveltséget. Hazatérve Oláh Miklós prímás több

fontos egyházi tisztséget adományozott neki. Bejárta Európa több országát, megfordult császári, királyi udvarokban. A magyar klérus képviselőjeként részt vett a tridenti zsinaton, melynek végkimenetelét nagy hatású beszédeivel jelentősen befolyásolta. 1563-ban csanádi, egy évvel később pécsi püspökké nevezték ki, s ezzel egy időben császári tanácsos is lett. Miksa király követeként 1565-ben a lengyel király udvarába került, ahol megismerkedett a királyné udvarhölgyével, Strass Reginával. Elhagyta az egyházat, és az udvarhölgyet feleségül vette. Ezután Lengyelországban élt, és a tudományokkal foglalkozott. A protestantizmushoz csatlakozott: előbb Kálvin híve volt, majd unitárius lett. Még életében kiadták zsinati beszédeit, emellett görög és olasz munkákat fordított latinra. Levelezett korának több kiváló tudósával (Theodor Beza, Justus Lipsius stb.), levelei részben különböző gyűjteményes munkákban jelentek meg, részben kiadatlanul lappanganak. (*Lengyel Réka*)

DUKA Tivadar (Dukafalva, 1825. június 22.–Bournemouth, 1908. május 5.) **orvos, indiai utazó, akadémikus**, az angliai királyi Ázsiai Társaság tagja. Az 1848–1849-es szabadságharcban főhadnagy, majd Görgei Artúr parancsértisztje. 1850-től Londonban élt, ott lett orvos, 1854-től pedig Kelet-Indiában a bengáliai angol hadsereg katonaorvosa. Kutatta Kőrösi Csoma Sándor indiai és tibeti emlékeit, elsőik között írt kötetet Semmelweis Ignácról. Életművét legrészletesebben Paczolay Gyula dolgozta fel az 1998-ban megjelent kötetében. (*Kapronczay Károly*)

EDVI ILLÉS Aladár (Pest, 1870. május 25.–Budapest, 1958. június 1.) **festő, grafikus, tanár**. A budapesti mintarajziskolában Székely Bertalan tanítványa volt. 1893–1895 között a párizsi Julian Akadémián tanult, majd Londonban az angol vízfestészetet tanulmányozta. 1903-tól 1935-ig a Képzőművészeti Főiskola tanára volt. Gondosan kidolgozott akvarelljeivel sikereket ért el itthon és külföldön. Számos műve tükrözi angliai, olaszországi, törökországi, erdélyi és holland élményeinek hatását. Malonyay Dezső *A magyar nép művészete* című művének I. kötetét és Mikes leveleinek díszkiadását is ő illusztrálta. Műveit a Magyar Nemzeti Galéria őrzi. (*Aknai Katalin*)

EDVI ILLÉS Aladár (Kapunár, 1858. január 6.–Budapest, 1927. április 24.) **gépészmérnök, technikatörténész, kohászatörténész**.

A bányászati és az iparstatisztika kutatója, felső-ipariskolai igazgató, a Kereskedelemügyi Minisztériumban az ipari műszaki ügyekkel foglalkozó ügyosztály vezetője, a Műegyetem magántanára, 1891 és 1917 között a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyének szerkesztője. A vasművesség történetének egyik legjelesebb hazai kutatója, kötetei jelentek meg a középkor, a reneszánsz és az újkor vasművéségéről. (*Sipka László*)

ESZE Tamás (Tarpa, 1666 körül–Nyitra mellett, 1708. május 27.) **tarpai jobbágypárt vezetője**. Az 1690-es évek közepén bekapcsolódott a végül az 1697-es elbukott hegyaljai felkeléshez vezető mozgalomba. 1703-ban Kis Alberttel együtt vezetője a tiszaháti felkelésnek. A buzdosók egyik követeként ő hívta az országba II. Rákóczi Ferencet, hogy álljon az elégedetlenek élére, ekkor Rákóczi a felkelők gyalogságának parancsnokává nevezte ki. Csapataival részt vett több vár ostromában és a zsibói csatában is. 1708. március 24-én a fejedelem megnevesítette. Egy kuruc katonák közti összetűzés során vesztette életét. (*Oborni Teréz*)

ÉRKÖVY (Ploetz) Adolf (Ehrstein, 1818. szeptember 28.–Keszthely, 1883. december 13.) elméleti és gyakorlati **mezőgazda, szakíró**. Az Elzászból Magyarországra származott Érkövy a keszthelyi Georgikonban tanult. Bekepcsolódott a Magyar Iparegyesület, a Védegylet és a Gyáralapító Társaság reformkori munkájába. A korszerű mezőgazdasági gépek elterjesztése érdekében Pesten „Angol Gazdasági Géptár”-at nyitott 1858-ban. Részt vett a Tiszaszabályozó Társulat, a pesti Népbank vezetésében. A Magyar Gazdasági Egyesület gépészeti és építészeti szakosztályának alelnöke volt. 1867 után Deák párti országgyűlési képviselő. Az MTA levelező- és a Royal Agricultural Society of England tiszteletbeli tagjává választotta. (*Estók János*)

FADRUSZ János (Pozsony, 1858. szeptember 2.–Budapest, 1903. október 26.) **szobrász**. A kor patetikus külsőségeket hangsúlyozó emlékműveivel ellentétben, Fadrusz szobrai monumentálisak, a szobrászat klasszikus tradícióját őrzik. Ő maga zsellércsaládból származott, elemi iskoláit Pozsonyban végezte, majd beállt lakatosinasnak. Korai díszkaputerve aranyérmet nyert, faragványai pedig általános elismerést keltettek. Prágai katonáskodása alatt ismerkedett meg a neves cseh szobrásszal, Myslbekkel. Hazatérve sikeresen próbálkozott

a porcelánfestéssel és a szobrászattal is. 1886-ban ösztöndíjjal a bécsi neobarokk szobrász, Tilgner műhelyébe került. Az iskolai feladványok mellett számos portrét készített. 1892-ben, Bécsben mintázott *Feszülete* (Magyar Nemzeti Galériában található) tette országosan ismertté. 1894-ben Mátyás király lovas szobrának tervével első díjat nyert, a művet 1902-ben leplezték le Kolozsvárott. 1893-ban készítette két allegorikus szobrárt az Igazságügyi Palota, a mai MNG épületére. A budai várpalota épületére a két Atlasz-figurát (1897) és a két kapuőrző oroszánt (1901–1902) szintén ő mintázta. Ismert műve, a *Toldi a farkasokkal* az MNG gyűjteményében található. (*Aknai Katalin*)

FALK Miksa (Pest, 1828. október 7.–Budapest, 1908. szeptember 10.) a 19. század második felének egyik legismertebb, legnagyobb hatású **publicistája**. Pesten lett bölcsészdoktor. 1848-tól 20 éven át Bécsben élt, és ott elvégezte a műgyetemet is. Az 1850-es években a *Pesti Naplónak* és a Bécsben működő *Magyar Sajtónak* is írt cikkeket. 1858-ban barátságot kötött a Döblingben betegeskedő Széchenyi Istvánnal. Tevékenysége ekkoriban ellentmondásos: sajtóper zajlott ellene, mert egy bécsi újságban a magyar alkotmány helyreállítását sürgette és az abszolutizmust bírálta, ugyanakkor a hivatalos *Budapesti Hírlap* hasábjain névtelen cikkeiben dicsőítette a bécsi birodalmi politikát. Az 1860-as évek második felében Erzsébet királyné tanára, beszélgetőtársa. A kiegyezés után Pestre költözött, és a Deák-párti, német nyelvű *Pester Lloyd* szerkesztését vette át. Újságíróként mestere volt a sorok közti üzenetek és utalások elrejtésének, frappáns jellemrajzai, finom megfigyelésű, bölcs humorú, de az érzelmekre is ható írásai népszerűek voltak. Külpolitikai tájékozottsága kivételesnek számított. Jelentős kiadói és fordítói munkássága is. 1869-től kormánypárti (Deák-párti, majd Szabadelvű párti) képviselő. Számos befolyásos felügyelőbizottság, részvénytársaság tagja és tisztségviselője. 1905-ben visszavonult a közélettől. A dédunokája, Peter Falk amerikai színész. (*Császtray Tünde*)

FELEKI Kamill (Törökbálint, 1908. augusztus 21.–Budapest, 1993. október 18.) **színész, koreográfus**. A magyar operett egyik legragyogóbb csillaga, táncos-komikus. 1929–1931 közötti turnéján a külföldi közönséget szórakoztatta akrobatikus táncaival – Bécsben egyenesen *csodatáncosnak* nevezték. Hazatérése

után a Fővárosi Operettszínházban és a Víg-színházban is játszott, operettek táncbetéteit tanította be itthon és külföldön egyaránt. Repertoárjában megtaláljuk például Eisemann *XIV. Renéjét* és Lehár–Gábor *Luxemburg grófja* című operettjét, a közönség azonban a mai napig is a *Csárdáskirálynő* Miska főpincéréként őrizte meg emlékezetében. Humoráról és kiváló pedagógiai érzékről tanúskodnak a *Film, Színház, Irodalom* című hetilapban 1941–1943 között, *Az én hasábom* címmel írt szellemes és tanulságos történetei is. Számos filmben szerepelt (pl. *A tanítónő*, *A csodacsatár*, *Gerolsteini kaland*); 1986-ban a Chicagói Filmfesztiválon Gárdos Péter *Uramisten* című filmjében nyújtott teljesítményével (Eperjes Károllyal megosztva) elnyerte a legjobb férfi alakítás díját. (*Slíz Mariann*)

FÖLDES Gábor (Budapest, 1923. május 31.–Budapest, 1958. január 15.) **színész, rendező**. 1949-ben végzett a Színház- és Filmművészeti Főiskolán. 1951–1956 között a győri Kisfaludy Színház színésze, rendezője majd főrendezője. Az 1956-os forradalom idején az Ideiglenes Győri Nemzeti Tanács alapító tagja és a Dunántúli Értelmiségi Tanács elnöke. Október 26-án délután a Nemzeti Tanács megbízásából Mosonmagyaróvárra utazott, hogy a délelőtti, 52 halálos áldozattal járó sortűz után megakadályozza a további vérontást. Be is jutott a határőrlaktanyába, s sikerült tűzszünetet teremtenie, de időközben a sortűz miatt felbőszült tömeg is benyomult a laktanyába és három határőröztet meglincselte. A forradalom leverése után a helyi ellenállás egyik vezetője. 1957. május 3-án letartóztatták, s az államrend elleni szervezkedés vezetése és gyilkosságra való felbujtás vádjával halálra ítélték. Bár a másodfokú ítélet az utóbbi vádpont alól felmentette, s a színésztársadalom is kiállt mellette, kivégezték. (*Pótó János*)

FRANK Gábor ([?]1908–[?]1944) **gépészmérnök**, a röntgen rétegvizsgálat feltalálója. A Tungsram Kutatólaboratórium, majd a budapesti Philips munkatársa volt. 1938-ban elsőként javasolta a röntgen-rétegfelvételnek később a komputertomográfia (CT) elvi alapját képező új, az emberi test keskeny röntgensugár-nyalábbal való letapogatásán alapuló képalkotási módszert. Találmányát 1938. június 28-án szabadalmaztatta, de találánya feledésbe merült, s csak jóval később találták meg a Philips irattárában. Később ugyanezt a

módszert felfedezte A. M. Cormack és G. N. Hounsfield, akiket Nobel-díjjal jutalmaztak (1979). (*Gazda István*)

GIMES Miklós (Budapest, 1917. december 22.–Budapest, 1958. június 16.) **publicista, politikus.** Orvosnak tanult, de ezt félbehagyva 1939-ben autószerelő lett. A második világháború idején többször munkaszolgálatos, ahonnan 1944-ben megszökött. Hazatérése után az MKP tagja lett, s 1946–1954 között a *Szabad Nép* munkatársa, a szerkesztőbizottság tagja, Révai József bizalmasa. 1953-tól Nagy Imre reformpolitikájának híve. 1954–1955-ben a *Magyar Nemzet* munkatársa. 1955 májusában kizárják a pártból és állásából elbocsátják. A Nagy Imre körüli reformellenzék legradikálisabb tagja. Az 1956-os forradalom alatt *Magyar Szabadság* címmel saját lapot ad ki, majd a forradalom leverése után Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom néven ellenállási szervezetet hoz létre és *Október Huszonharmadika* címmel illegális lapot szerkeszt. December 5-én a szovjet hatóságok tartóztatják le. 1958-ban a Nagy Imre-per harmadrendű vádlortjaként halálra ítélték és kivégezték. (*Póty János*)

GLATZ Oszkár (Budapest, 1872. október. 13.–Budapest, 1958. február. 23.) **festő.** 1890-ben Münchenben Hollósy Simonnál, majd a párizsi Julian Akadémián tanult. 1896-ban részt vett a nagybányai festőcsoport megalakításában. Derűs hangulatú, plein air festményeinek témája főként a nagybányai parasztok élete és portrék. 1914–1938 között a képzőművészeti főiskola tanára volt. A festészet mellett művészeti íróként is tevékeny volt, több cikket írt a népművészet megőrzése érdekében. Számos műve található a Magyar Nemzeti Galéria tulajdonában. (*Aknai Katalin*)

GONDA Béla (Szőlőske, 1851. december 28.–Budapest, 1933. augusztus 7.) **vízépítő mérnök, technikatörténész,** a mezőgazdasági vízműtan kutatója és oktatója, a Műegyetem magántanára, több műszaki szaklap alapítója és szerkesztője. A Vaskapu-szabályozás egyik vezetője. A magyar tengerkutatás megteremtője, több adriai-tengeri kutatásban vett részt. 1910-ben megalapította a Magyar Adria Egyesületet és elindította annak folyóiratát, *A Tengert*, amelyet két évtizeden át szerkesztett. Könyvet írt Vásárhelyi Pálról és Türr Istvánról. (*Sipka László*)

GÖRÖG Demeter (Hajdúdorog, 1760. november 4.–Bécs, 1833. szeptember 5.) **szakíró, szerkesztő, térképkiaadó, akadémikus,** Bécsben főúri családok sarjainak nevelője. 1789-től Bécsben a *Hadi s Más Nevezetes Történetek*, 1792-től pedig a *Magyar Hirmondó* egyik szerkesztője. Az országban tett utazásai során készített felmérései alapján állította össze 1802 és 1811 között *Magyar átlását*, amelyet a Kerekes Sámuellel együtt kiadott Európa-térképe előzött meg (1790). Idős korában szőlőtermesztéssel és -nemesítéssel foglalkozott, erről szóló kötete 1829-ben látott napvilágot. (*Tardy János*)

GRANASZTÓI Pál (Budapest, 1908. augusztus 29.–Budapest, 1985. július 3.) **Ybl-díjas építész-mérnök.** A budapesti műszaki egyetemen szerzett oklevelet 1933-ban. 1934–1945 között a Fővárosi Városrendezési Ügyosztályon a városépítés területén fejtett ki tervezési, igazgatási és tudományos tevékenységet. 1947–1956-ban a Modern Építészek Nemzetközi Szervezetének (CIAM, Congrès International d'Architecture Moderne) tagja. Szűkebb tudományos területe a városesztétika, a városépítés és a városrendezés volt, e tárgykörben írt tanulmányokat és végzett kutatásokat. Számos könyve jelent meg. Több városépítési pályázaton nyert díjat. Szakirodalmi tevékenysége mellett szépirodalmi műveket és önéletrajzi emlékezteteket is írt. Munkásságát a főváros Pro Arte aranyérmével (1966) és a Magyar Urbanisztikai Társaság Hild János-emlékérmével ismerték el. (*Aknai Katalin*)

GRÓSZ Frigyes (Nagyvárad, 1798. november 16.–Nagyvárad, 1858. január 3.) **sze-mész, az első magyar szemkórház alapítója.** 1829-től a nagyváradai zsidókórház orvosa volt. A következő évben ugyanott a szegény vakok számára magánintézetet alapított és tartott fenn. Intézetében közel 40 ezer szembeteget látott el. 1847-ben jelent meg szomorú írása *Szegényebb sorsú szembetegek és gyógyítható vakok hazánkban tömérdék számáról* címmel, 1863-ban pedig postumus kiadásban adták közre a *Terv a szembetegek és gyógyítható vakok számára alakítandó ingyen gyógyító és ápoló intézetekről* című tanulmányát. Kutatásait unokája, Grósz Emil (1865–1941) budapesti szemészprofesszor folytatta. (*Szállási Árpád*)

HAAR Alfréd (Budapest, 1885. október 11.–Szeged, 1933. március 16.) **matematikus,**

akadémikus, egyetemi tanár 1917-től Kolozsváron, 1921-től Szegeden. A halmazelmélet, a variációs számítás, az analitikus függvények, a parciális differenciálegyenletek, valamint a modern matematika más területeinek nemzetközi hírnű kutatója. Kiemelkedő eredményeket ért el az ortogonális függvénysorok, a szinguláris integrálok, a lineáris egyenlőtlen-ségek, valamint a diszkrét és folytonos csoportok területén is. Nevét viseli a Haar-féle függvényrendszer, a Haar-mérték, a Haar-integrál és a Haar-wavelet. Riesz Frigyessel együtt őt tekintik a szegedi matematikai iskola alapítójának, közösen voltak alapító szerkesztői az 1922-től Szegeden megjelenő *Acta Scientiarum Mathematicarum* című folyóiratnak. Összegejtött munkái 1959-ben jelentek meg Budapesten. (Szabó Péter Gábor)

HATVANY Ferenc báró (Budapest, 1881. október 19.–Lausanne, Svájc, 1958. február 7.) **festő és műgyűjtő**, Hatvany Lajos író öccse. Tanulmányait Budapesten Fényes Adolfnál és Bihari Sándornál, valamint Nagybanán és Párizsban végezte. Kezdetben L. A. Ingres hatását mutató, klasszicizáló aktképeket festett, majd egyre hangsúlyosabb plaszticitás és elevenebb színkezelés jellemezte női arcképeit (*Kékkalapos nő*). 1935 után, Czóbel Béla hatására műveinek formanyelve oldottabbá vált, a posztimpresszionizmus elvei hatottak rá. Éveket töltött külföldön (Olaszország, Németország, Spanyolország), több gyűjteményes kiállítást is rendezett (1912-ben Berlinben és Párizsban), itthon pedig az Ernst Múzeumban állított ki (1914, 1918). A műgyűjtő Hatvany tévedhetetlen ösztöneiről és biztos ízléséről volt híres. Igen jelentős, főleg francia és magyar mesterművekből álló magángyűjteménye a második világháború alatt elkallódott. Elsőrangú festményeket ajándékozott a budapesti Szépművészeti Múzeumnak, többek között Cézanne híres *Tálalószekrényét* is. 1947-től Párizsban élt. (Aknai Katalin)

HOPP Ferenc (Fulnek, Morvaország, 1833. április 28.–Budapest, 1919. szeptember 10.) **optikus, műgyűjtő**, mecénás, a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum alapítója. Látszerésztanulóként került Morvaországból Budapestre, a Calderoni látszerészcéhez, ahol utóbb társtulajdonos, végül a cég tulajdonosa lett. Az ő nevéhez fűződik a tanszer- és iskolai szemléltetőeszköz-gyártás magyarországi meghonosítása (1870 körül), és a fotográfia

népszerűsítése is. A jól prosperáló cég lehetővé tette számára, hogy utazó szenvedélyének éljen, így 1882–1914 között ötször utazta körül a Földet, s közben kelet-ázsiai, kínai és főleg japán ritkaságokat vásárolt meg, tudományos képzettség nélkül, de igen jó érzékkel. 1919-ben négy és fél ezer darab, túlnyomórészt keleti műtárgyat villájával és kertjével (Budapest, Andrásy út 103.) együtt az államra hagyta, kelet-ázsiai művészeti múzeum alapítása céljából. A róla elnevezett Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum 1923-ban nyílt meg, amely 2002 óta az Andrásy úti világörökségi helyszín része. A magyarországi viszonyok között egyedülálló orientalizáló kert és épületegyüttes felújításra vár. (Aknai Katalin)

HUBAY (Huber) Jenő (Pest, 1858. szeptember 15.–Budapest, 1937. március 12.) **hegedűművész, opera- és zeneszerző**, mintegy 400 kompozíció alkotója. Nyugat-európai tanárkodás és sikeres fellépéssorozat után 1886-ban tért haza. Liszt Ferenc támogatásával (aki barátja és gyakori fellépő partnere volt) a Zeneakadémia hegedű tanszakának mestertanára lett. 1894-ben az Operaház bemutatta *A cremonai hegedűs* című dalművét, mely világsikert hozott neki. 1919-ben Svájcba menekült. A proletárdiktatúra bukása után hazatérve a Zeneakadémia igazgatója, 1920-tól főigazgatója, 1934-től tiszteletbeli örökös elnöke. Duna-parti palotája a főváros kulturális központjának számított. Korának egyik leghíresebb késő romantikus hegedűvirtuóza, a magyar hegedűiskola megteremtője, számos növendéke ért el világsikert. Műveiben a Brahms-stílus alakította a nagyközönség számára is érthető köznyelvvé. Előadóművészkete sajátos magyar hangulatot sugárzott. Életművét kevesen ismerik, hiszen a második világháború után feketelistára került politikai nézetei és korábbi társadalmi pozíciója miatt. (Császtray Tünde)

IGLÓI Mihály (Eger, 1908. szeptember 5.–Budakeszi, 1998. január 4.) **atléta, edző**, váltó- és mezei futásban tízszeres magyar bajnok. Legismertebb tanítványa Iharos Sándor volt. 1970-től a görög atlétikai válogatott edzőjeként dolgozott. Őt tekintik a magyarországi középip és hosszútávfutó iskola megalapítójának.

JENDRASSIK Ernő (Kolozsvár, 1858. június 7.–Budapest, 1921. december 21.) **belgyógyász, neurológus**, akadémikus, egyetemi tanár, az idegrendszer kóros elváltozásainak nem-

zetközi hírnű kutatója. 1896-tól kórházi főorvos, 1903-tól a budapesti Tudományegyetemen az idegkórtan, 1908-tól pedig a belgyógyászat professzora. 1903 és 1908 között ő vezette az idegklinikát, ezt követően a II. számú Belklinika igazgatójaként működött. Nevéhez fűződik a *Belorvosi diagnosztika* című tankönyv megírása. Az agykéreg vizsgálatakor a térdreflex kiváltásánál a róla elnevezett műfogást alkalmazta. Tiszteletére emlékérmeket alapítottak. (*Szállási Árpád*)

KÁLDOR Miklós (**Lord Nicholas KALDOR**) (Budapest, 1908. május 12.–Cambridge, 1986. október 1.) **közgazdász**, akadémikus, 1966-tól a cambridge-i egyetem közgazdaságtan professzora, a gazdasági egyensúly és növekedés elméletének, valamint az adózás kérdéseinek kutatója. 1974-ben bárói rangra emelték. Több, ún. fejlődő országban dolgozott gazdasági tanácsadóként. Káldor gazdaságelmélet témakörében írt tanulmánykötete 1989-ben magyar fordításban is megjelent. (*V. Molnár László*)

KISS Áron (Porcsalma, 1845. június 21.–Budapest, 1908. október 14.) **pedagógus, oktatástörténész**. Édesapja református püspök volt. 1899-től Budapesten a polgári iskolai tanítóképző intézet igazgatója. Neveléstörténeti munkái mellett leghíresebb műve az 1891-ben megjelent *Magyar gyermekjáték-gyűjteménye*, amelyet Kodály Zoltán és Bartók Béla is alapműként említ szakkönyveiben. „Újrafelfedezése” 1984-ben történt, amikor kísérőtanulmánnyal bővítve jelent meg 1891-es kézikönyve, ezt követően alakult meg a róla elnevezett társaság, s emlékéét őrzi Kecskeméten a gyermekjáték múzeum is. (*Alpárné Szála Erzsébet*)

KISS Károly (Debrecen, 1858. március 27.–Balatonlelle, 1914. június 13.) **kémia-fizika szakos tanár**, 1882-től a budapesti Tudományegyetem kémiai intézetében működött, ahol 1886-ban létrehozta az üvegtechnikai laboratóriumot. Behatóan tanulmányozta a röntgensugarakat, és többféle röntgensövet szerkesztett, később külön röntgenlaboratóriumot rendezett be. Röntgensővei egyike már az 1896-os millenáris kiállításon sikert aratott (Röntgen felfedezése 1895-ös). Tanítványa volt a magyar röntgenológia első jelentős személyisége, Alexander Béla is, aki 1906-tól vezette a Tudományegyetem központi orvosi röntgenlaboratóriumát. (*Füstöss László*)

KITTENBERGER Kálmán (Léva, 1881. október 1.–Nagymaros, 1958. január 4.) **utazó, útleíró, Afrika-kutató, zoológus**. Mintegy 40 állatfajt róla neveztek el. A Magyar Nemzeti Múzeumnak (Természettudományi Múzeum) ajándékozta több tízezer példányból álló állattani gyűjteményét, amely legalább 300 új állatfajt tartalmazott. A gyűjtemény egy része 1956-ban elpusztult, kiterjedt levelezése, feljegyzései szerencsére fennmaradtak. Értékes összefoglaló kötete 1956-ban került ki a sajtó alól *A Kilimandzsárótól Nagymarosig* címmel, legtöbbször kiadott műve a *Kelet-Afrika vadonjaiban*. Ma a veszprémi állatkert az ő nevét viseli. (*V. Molnár László*)

KOGUTOWICZ Manó (Seelovitz, 1851. december 21.–Budapest, 1908. december 21.) **térképész**, 1883-tól Budapesten a Posner Intézet munkatársa, ahol Gönczy Pállal együtt elkészítette a 63 vármegye és a társországek eddigi legjobb atlaszát. Ugyanezeknek a megyetérképeknek az átdolgozott változatai kaptak helyet a *Pallas Nagy Lexikonában* is 1893 és 1897 között. 1890-ben megalapította a földrajzi intézetet, amely 1901-től Magyar Földrajzi Intézet Rt. néven működött, s elsősorban iskolai falitérképeket és atlaszokat, valamint földgömböket készített. Nevéhez fűződik az első magyar nyelvű, az egész világot bemutató földrajzi atlasz elkészítése (első kiadása: 1902). Életművének legalaposabb kutatója Kisari Balla György. (*Tardy János*)

KOMJÁDI Béla (Budapest, 1892. március 15.–Budapest, 1933. március 5.) **sportvezető**, az úszó- és vízilabdasportban működött sportolóként majd edzőként, 1930-tól a magyar vízilabda-válogatott szövetségi kapitánya. A modern vízilabdajáték egyik kialakítójaként tisztelik. 1925-től a *Sportbírlap* munkatársa volt, s abban az évben jelent meg *Vízilabdázás* című kötete. 1932-ben az általa edzőként vezetett vízilabda csapat olimpiai bajnok lett.

KORNIS Gyula (Vác, 1885. december 22.–Budapest, 1958. április 15.) **kultúrpolitikus** (Klebsberg Kuno munkatársa), akadémikus, egyetemi tanár, 1945-ben az MTA elnöke. 1920-tól a budapesti Tudományegyetemen a filozófia, majd a pedagógia professzora, 1935/36-ban az egyetem rektora, 1927–31 között államtitkár, 1938-ban az Országgyűlés elnöke. Maradandó értékű munkája: *A magyar művelődés eszméi 1777–1848*. Életművét legrészletesebben

Mészáros István kutatta, aki kötetet adott közre tanterv-vonatkozású írásából (1984), Bimbó Mihály pedig történetfilozófiáját elemezte részletesen (1999). (*Alpárné Szála Erzsébet*)

KÓSZEGHI-MÁRTONY Károly (Sopron, 1783. március 12.–Brünn, 1848. július 21.) **hadmérnök, földnyomás-kutató, táborszer-nagy.** A hátra szerelhető acéltartályt alkalmazó súritett levegős légzőkészülék feltalálója. Az 1830-ban bemutatott készülékéhez kapcsolt acélpalackban 20 bar nyomással 120 liternyi levegőt tudott tárolni. Ez kb. 25–30 percig lehetőséget tett, hogy a készülék viselője mérgező – például lőporgázos – levegőjű környezetben tevékenykedhessen. Napjainkban is ilyen rendszerű eszközt használnak a könnyűbűvárok, a tűzoltók és a bányamentők. Ő tekinthető az osztrák–magyar hadseregben használatos mozgó tábori főzőkészülék (gulyáságyú) feltalálójának is. (*Sipka László*)

KÜRSCHÁK József (Buda, 1864. március 14.–Budapest, 1933. március 26.) **matematikus,** akadémikus, a Műegyetem egyetemi tanára, rektora. Jelentős eredményeket ért el az algebrai számtestek elméletének kutatásában, a variációs számításban, továbbá a determinánsok és mátrixok vizsgálatában, valamint a geometriai szerkesztések elméletében. A p-adikus számok segítségével kidolgozta a Kürschák-féle értékelélméletet, a számelméletben egyszerűsítette a Waring-sejtés Hilbert-féle bizonyítását. Jelentős pedagógiai tevékenységet is végzett, fő szervezője volt az első országos feladatmegoldó versenyeknek. A századfordulón tudós kollégáival együtt modern kiadásban adta közre Bolyai Farkas *Tentamenjét* és Bolyai János *Appendixét*. Tiszteletére 1949 óta évente emléktárgyat rendeznek az az évben érettségizettek és középiskolai tanulók részvételével. (*Szabó Péter Gábor*)

KÜRTI Miklós (Budapest, 1908. május 14.–Oxford, 1998. november 24.) **fizikus,** az MTA tiszteletbeli tagja, a Royal Society tagja. 1933-tól élt és tanított Oxfordban. 1941-től az Egyesült Államokban a Manhattan-programban vett részt kutatóként, 1944-től a Columbia Egyetemen tanított, 1946-ban visszatért Oxfordba, ahol 1967-ben professzor lett. Az alacsony hőmérsékletek fizikájának nemzetközi hírnévű kutatója volt, több új szupravezető anyagot fedezett fel. Több publikációja magyar nyelven is megjelent a *Fizikai Szemle* című folyóiratban. (*Abonyi Iván*)

LÁNER Kornél (Orsova, 1883. október 7.–Budapest, 1963. november 24.) **gépészmérnök,** 1928-tól a MÁV igazgatóhelyettese, 1938-tól elnöke. Neki köszönhető a MÁV mozdony- és kocsiparkjának modernizálása. Ő szerkesztette a külföldön is elismert 424-es univerzális gyorsvonati gőzmozdonyt (1924), amely évtizedekig jelentős exportcikkünk volt. Kandó Kálmán tervei alapján Lánér irányításával valósult meg a világviszonylatban is legelső ipari frekvenciájú vasútvillamosítás a Budapest–Hegyeshalom vonalon (1928–1934). (*V. Molnár László*)

LOSONCZY Géza (Érsekcsanád, 1917. május 5.–Budapest, 1957. december 21.) **politikus, publicista.** Egyetemi tanulmányai alatt a Márciusi Front debreceni csoportjának egyik vezetője (1937–1938), majd 1941-ben Budapesten szerez magyar–francia szakos tanári oklevelet. 1939-től a KMP tagja, 1942-től illegalitásban élt. 1945-ben ideiglenes nemzetgyűlési, majd 1951-ig országgyűlési képviselő, 1948–1949-ben a Miniszterelnökség, 1949–1951 között a Népművelési Minisztérium politikai államtitkára, 1946–1951 között az MKP, majd az MDP KV póttagja. 1951-ben koholt vádak alapján 15 év börtönre ítélték, 1954-ben szabadult, 1955-ben rehabilitálták. 1954–1956-ban a *Magyar Nemzet* főmunkatársa, 1955-től a Nagy Imre körüli reformellenzék egyik vezető személyisége. A forradalom alatt 1956. október 30. és november 4. között a Nagy Imre-kormány államminisztere és az MSZMP Ideiglenes Intézőbizottságának tagja. November 4-én a jugoszláv nagykövetségre menekült, november 22-én a szovjet hatóságok letartóztatták, és Snagovba hurcolták, ahonnan 1957 áprilisában hozták Budapestre. A Nagy Imre-per másodrendű vádlottjának szánták, de a börtönbeli éhségsztrájkja, illetve a mesterséges táplálás következtében tüdőgyulladást kapott, és a börtönben elhunyt. (*Póti János*)

LOTZ Károly (Homburg vor der Höhe, 1833. december 16.–Budapest, 1904. október 13.) **festő.** A 19. század második felének egyik legismertebb magyar mestere. Szobrásznak készült, majd Marastoni Jakabnál és Weber Henriknél festeni tanult. 1852-ben Bécsbe ment, ahol K. Rahl tanítványa, majd munkatársa lett. Mesterével együtt számos falképet festett főúri és nagypolgári palotákban. Falképei a velencei barokk freskófestészet hatását tükrözik, bravúrosak, könnyedén elegánsak. Jelentősek finom színezésű vázlatai, vonzó arc-

képei és mitológiai tárgyú festményei. Ezeken gyakran nevelt leányai, Ilona és Kornélia voltak modelljei. Kornéliáról festette leányaktjait is. Főbb művei: bécsi Fegyvermúzeum kifestése, Vigadó (1873), Magyar Nemzeti Múzeum lépcsőháza. Egyetemi Könyvtár (1875); Régi Múcsarnok (1877); Keleti pályaudvar (1884); Operaház nézőterének mennyezete (1884); Párizsi áruház (1885); MTA nagytermének két triptychonja (1887–1891); Tihanyi apátsági templom (Székely Bertalannal és Deák Ébner Lajossal; 1889–1890); budai Mátyás-templom (Székely Bertalannal, 1892–1893); a Kúria (ma: Magyar Nemzeti Galéria) nagycsarnoka (1894); az Országház lépcsőháza (1896–1897); a Bazilika pillérmozaikjai, kupola- és boltívképei (1894–1899). (*Aknai Katalin*)

MADARÁSZ Gyula (Pest, 1858. május 3.–Budapest, 1931. december 29.) **ornitológus, festőművész.** 1883-tól a Magyar Nemzeti Múzeum Állattárának igazgatója. Az 1891-ben Budapesten megrendezett nemzetközi ornitológiai kongresszus szervezője, és a tiszteletére megjelent munka összeállítója volt. Leghíresebb műve a saját rajzaival illusztrált *Magyarország madarai* című monográfia, amely 1899 és 1903 között jelent meg. Műveiben külföldi kutatóútjairól is beszámolt. (*Sragner Márta*)

MALÉTER Pál (Eperjes, 1917. szeptember 4.–Budapest, 1958. június 16.) **katonatiszt.** Orvosnak tanult Prágában majd Budapesten, végül a Ludovika Akadémiát végezte el, 1942-ben avatták hadnaggyá. 1942-től a keleti fronton szolgált, 1944 májusában esett szovjet fogságba, ahol partizán kiképzést kapott s ősszel már egy partizánegység vezetője Erdélyben. 1946-ban századosként, majd őrnagyi rangban a Honvédelmi Minisztérium törzsszázádnak parancsnoka, később különböző beosztásokban szolgált, 1954-től ezredesként rangfokozatban. A forradalom kitörése után, október 25-én 5 harcokcsival a Kilián Laktanya felmentésére és a környéken a rend megteremtésére küldték, ahol fegyverszünetet kötött a Corvin-közi csoporttal. Része volt a nemzetőrség szervezésében. Október 31-én a honvédelmi miniszter első helyettese, november 3-án honvédelmi miniszter, közben (november 2.) vezérőrnaggyá léptették elő. November 3-án, a szovjet csapatkivonásokról tárgyaló magyar kormányküldöttség vezetőjeként tartóztatta le a KGB, s 1957 januárjában adták át a magyar hatóságoknak. A Nagy

Imre-per ötödrangú vádlottjaként halálra ítélték és kivégezték. (*Póto János*)

MATOLAY Elek ügyvéd (Sátoraljaújhely, 1836. június 23.–Budapest, 1883. április 9.), a magyarországi **tornasport** és az **iskolai testnevelés úttörője.** 1860-ban szerzett ügyvédi képesítést és Pesten telepedett le. Bakody Tivadar és Szontágh Ábrahám orvosokkal a hazai tornamozgalom megalapítója. 1863-ban megnyitották az első nyilvános Tornacsarnokot a pesti Ötpacsirta utcában. Egyik alapítója, majd vezetője a Pesti, később Nemzeti Tornaegyletnek (NTE). 1871-ben államsegéllyel és közadakozásból megépítteti a *Nemzeti Tornacsarnokot* a Szentkirályi utcában, mely az NTE és a hazai tornatanító képzés központja lesz. Egyik alapítója a Tornatanítók Országos Egyletének (1881). A *Tornaügy* című szakfolyóirat (1883) elindítója. (*Szabó Lajos*)

MÁRIA, Habsburg királyné (Brüsszel, 1505. szeptember 17.–Cigales, Spanyolország, 1558. október 18.) Magyarország királynéja, Németalföld kormányzója. I. Miksa császár és II. (Jagelló) Ulászló magyar király 1515. évi bécsi megegyezése értelmében lett II. Lajos trónörökös, későbbi király (1516–1526) felesége (házasságkötés: 1522. január 13.). Rövid magyarországi tartózkodása alatt a politikai élet aktív részese. 1525-ben hathatósan támogatta az ún. Kalandos Szövetség megalakulását a bárók túlzott hatalmát ellensúlyozandó, a királyi hatalom helyreállítása érdekében. Férje halála (Mohács) után, 1527-ben I. Ferdinánd rövid időre magyarországi helytartójává nevezte ki, majd V. Károly megbízásából 1531 januárjától németalföldi kormányzó, az ottani Habsburg-kormányzat stabilitását személye garantálta. A tartományi és magánbirtokok igazgatását a korban szokatlanul, személyesen felügyelte. Röviddel 1556. évi lemondása után visszavonult, Spanyolországban halt meg, ma is az Escorial kriptájában nyugszik. (*Horváth Richárd*)

MEDGYESSY Ferenc (Debrecen, 1881. január 10.–Budapest, 1958. július. 20.) **orvos, szobrász.** A huszadik századi magyar szobrászat egyik legerőteljesebb alkotója. Miután orvosdoktori diplomát szerzett, 1905–1907 között Párizsban festeni és mintázni tanult. Kezdetben Maillol plasztikája hatott rá, később a Hildebrand-féle modern szobrászati elveket is elsajátította. Azonban ezeknél is

nagyobb hatással volt rá az ógörög, egyiptomi, sumér és asszír plasztika. 1908-ban Firenzében Michelangelót és az etruszkokat tanulmányozta. Ettől az évtől szerepelt itthon kiállításokon, a *Táncolók* című reliefsével elnyerte a Művészház díját. Az első világháború idején katonaeorvos volt. A két világháború között kispasztikák mellett monumentális szobrokat és síremlékeket is készített. 1930-ban a debreceni Déri Múzeum elé allegorikus szobrokat mintázott, amelyekkel a párizsi világkiállításra nagydíjat nyert. Medgyessy Ferenc összegyűjtött írásai, önéletrajza *Életemről, művészetéről* címmel 1960-ban jelent meg. Főbb művei: *Jelky András* (1936), *Baja*; *Szent István lovas szobra* (1943), Győr; *Rippl-Rónai-szobor* (1952), Kaposvár. (*Aknai Katalin*)

NÁDASDY Ferenc (Radkersburg, Ausztria, 1708. október 27.–Károlyváros, 1783. március 22.) **hadvezér**. A Wesselényi-összeesküvés kapcsán kivégzett Nádasdy Ferenc unokája, a Habsburg Birodalom egyik nevezetes 18. századi hadvezére. 1727 óta szolgál, 1741-től tábornok és egy huszárezred tulajdonosa. Részt vett a lengyel örökösödési háborúban, igazi hírnévre azonban az osztrák örökösödési háborúban tett szert, mindenekelőtt huszárjainak portyáival. 1757-ben a kolini csatában lovassági parancsnokként jelentős részben ő vívta ki a poroszokkal szembeni győzelmet. 1756-tól haláláig horvát-dalmát és szlavón bán. (*Oborni Teréz*)

NADLER Herbert (Budapest, 1883. május 13.–Budapest, 1951. június 7.) **vadász, állatkerti igazgató**. A vadászat és trófeabírálat jelentős nemzetközi szaktekintélye, jeles vadászati szakíró. 1926-tól a Nemzeti Vadászati Védegyelet ügyvezető elnöke. A szarvasagancsokat 1927-től már az általa kidolgozott úgynevezett Nadler-képlet szerint bírálták. Ezt a módszert 1930-tól nemzetközileg is alkalmazták. 1928-ban nevezték ki a budapesti állatkert igazgatójává, és 1948-ban vonult nyugállományba. Trófeagyűjteményét és könyvtárát a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozta. (*Bányai József*)

NÉGYESY László (Szentes, 1861. március 6.–Budapest, 1933. január 7.) **irodalomtörténész, nyelvész**. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte magyar–latin szakon. 1896-tól az MTA levelező, majd 1918-tól rendes tagja. A bp.-i egyetem magántanára, 1911-től irodalomtörténetet, 1923-tól eszté-

tikát tanít. Pályáját nyelvészként kezdi, jelentősek verstani munkái. Irodalomtörténészek, művészek, nemzedékeket tanította, stílusgyakorlati szemináriumának hallgatói a kor neves művészei voltak (például Babits, Kosztolányi, Csáth Géza, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Balázs Béla, Karinthy Frigyes). Jelentős filológus, szöveggyógyász és sajtó alá rendező, több irodalmi társaság tagja. (*Ajkay Alinka*)

NOPCSA Ferenc, báró (Déva, 1877. május 3.–Bécs, 1933. április 25.) **geológus, paleontológus**, akadémikus, Észak-Albánia földrajzi, geológiai, paleontológiai és néprajzi leírója. 1925 és 1928 között a Magyar Földtani Intézet igazgatója. Őt tekintik a paleofiziológia tudománya megalapítójának. A dinoszauruszok ismert szakértője volt. Regényes életművét többen is feldolgozták, Jókai regényhőseként is ismert. 1945-ben Tasnádi Kubacska András foglalta össze önálló kötetben életművét, műveinek bibliográfiáját Hála József rendezte kötetbe (1993), újabban Főzy István foglalta össze dinoszaurusz-kutatásait (2000). (*V. Molnár László*)

NYULAS Ferenc (Köszvényesremete, 1758. július 25.–Kolozsvár, 1808. december 27.) **orvos, pestisorvos, a himlőoltás erdélyi meghonosítója**, 1806-tól Erdély főorvosa. Analtikai kémikusként a mangán egyik felfedezője. Elsők között javasolta a hús tartósítására a szénsvavat. Leghíresebb műve a Radna vidéki vizekről 1800-ban közreadott háromkötetes vegytani-orvosi munkája. Születésének 250. évfordulójára Paczolay Gyula állított össze kémiatörténeti monográfiát. (*Perjámosi Sándor*)

PAGET János (Thorpe Satchville, Leicester, Anglia, 1808–Aranyosgyéres, 1892. április 10.) **útirajzíró, író, birtokos**. Angol származású, az edinburgh-i egyetemen szerzett orvosi diplomát. Párizsban és Itáliában járt tanulmányúton, ahol 1835-ben megismerkedett báró Wesselényi Polixéniával (özvegy báró Bánffy Lászlónéval), akit feleségül vett és Gyéresen, Magyarországon telepedett le. Beutazta Erdélyt és Magyarországot, erről az utazásról beszámolót is írt [rövidítve kiadták 1987-ben *Magyarország és Erdély* címmel]. Összebarátkozott Batthyány Lajossal és Széchenyi Istvánnal. A szabadságharc alatt Bem szárnysegédje, 1849 után Angliába menekült. 1855-ben tért haza, birtokán mintagazdaságot szervezett. Az Erdélyi Gazdasági Egylet tagja, sokat tett a magyar szőlészet és borászat

fejlesztése, valamint az erdélyi lótenyésztés ügyében. Számos magyar munkát fordított angolra. (*Ajkay Alinka*)

(**Budai**) **PARMENIUS István** (Buda, 1555 körül–Nova Scotia, 1583. augusztus 29.) **utazó, költő**. Ifjúi éveiről alig tudunk valamit. Az 1570-es években a kolozsvári unitárius iskolában, majd Heidelbergben tanult. Utazásai során bejárta Nyugat-Európát, 1581-ben Angliába is eljutott, ahol az oxfordi egyetem főkönyvtárosa lett. Megismerkedett Richard Hakluyttal, a híres földrajztudóssal és sok más neves tudóssal és világbíróval, köztük Sir Humphrey Gilberttel, aki felvette amerikai expedíciója tagjai közé. 1583. június 11-én indult a flotta, és augusztus 3-án fedezték fel Új-Foundland szigetét. Parmenius költői szavakkal örökítette meg útjukat és felfedezéseiket, több érdekes adatot közöl a szigetről Hakluythoz írt levelében, melyet az *Voyages, Navigations etc.* (London, 1600) című művében tett közzé. Parmeniust korai halála megakadályozta abban, hogy az eseményeket részletesen feldolgozza, a továbbinduló hajóraj szélviharba került, és augusztus 29-én a Delight nevű hajó 100 főnyi legénységével együtt elsüllyedt. Az eltűntek között volt Parmenius is. Ő volt az első költő, aki (latinul) verset írt az Újvilágról. (*Lengyel Réka*)

PAULER Ákos (Budapest, 1876. április 9.–Budapest, 1933. június 29.) **filozófus, akadémikus**. 1912-től a kolozsvári, 1915-től a budapesti Tudományegyetem professzora. Konzervatív pozitivistá filozófus, filozófiatörténész, az életfilozófia és művészetfilozófia kérdéskörének kutatója. Szakmájának nagy hatású tudósa, az egyetemi hallgatók számára megírta az ókori filozófia történetét, írt etikát, logikát és metafizikát. Legismertebb, egyben legtöbb kiadásban megjelent munkája a *Bevezetés a filozófiába*, amely első kiadásban 1920-ban jelent meg. Életművének legjelentősebb kutatója Somos Róbert. (*V. Molnár László*)

PÁSKÁNDI Géza (Szatmárhegy, 1933. május 18.–Budapest, 1995. május 15.) **költő, író, drámaíró**. 1949-től szatmárnémeti, kolozsvári és bukaresti lapok munkatársa. Jogot végzett, majd politikai okokból letartóztatták, s a hírhedt Duna-deltai politikai fogolytáborba, a Gulágba hurcolták. Szabadulása után segédmunkásként, könyvtárosként, lektorként dolgozhatott csak. 1974-ben áttelepült Magyarországra, s a *Kortárs* című irodalmi folyóirat rovatvezetője lett. 1991-től a Nemzeti

Színház dramaturgja. Páskándit 1977-ben József Attila-díjjal, 1993-ban Kossuth-díjjal jutalmazták markáns prózáját, sajátos publicisztikai hangú írásait s főként az erdélyi magyarság alapélményeiről, erkölcsi szerepvállalásáról mesélő drámái műveit (*Erdélyi triptichon*). (*Horváth Zsuzsanna*)

PETZVAL Ottó (Szepesbéla, 1809. január 7.–Budapest, 1883. augusztus 28.) **matematikus, mérnök**, akadémikus, egyetemi tanár. A felsőbb mennyiségtan, a gyakorlati mértan, az elemi mennyiségtan, valamint a mechanika, a víz-erő és vízépítéstan, a géptan és a csillagászat előadótanára az Institutum Geometricumban, majd a Tudományegyetemen, s emellett a József-ipartanodában. A fenti témakörökben értékes magyar nyelvű tankönyvei jelentek meg, nevéhez fűződik az első magyar nyelvű egyetemi mélyépítési tankönyv megírása. (*Sipka László*)

PROHÁSZKA Ottokár (Nyitra, 1858. október 10.–Budapest, 1927. április 2.) **püspök**. Római tanulmányok után 1881-ben szentelték pappá. A következő évtől Esztergomban kaplán, 1884-től két évtizedig az ottani papnevelő intézetben a teológia tanára, 1904–1905-ben a budapesti egyetemen a dogmatika tanára, 1905-től haláláig székesfehérvári megyés püspök. 1909-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1920-ban rendes tagjává választotta. 1920–1922-ben a nemzetgyűlés tagja, majd a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának elnöke. Több tucatnyi könyvet írt, művei halála után huszonöt kötetben láttak napvilágot. 1911-ben mind egyházi, mind politikai körökben nagy vihart kavart, hogy az akadémikus püspök három művét indexre tette a Vatikán. Prohászka hitszónokként, íróként és főméltoágként központi szerepet játszott mind a hazai katolicizmus megújításában, modernizálásában, mind pedig a politikai katolicizmus, a keresztényszocializmus szervezésében. (*Póto János*)

RÁKÓCZI Zsigmond (Felsővadász, 1555 körül–Felsővadász, 1608. december 8.) **erdélyi fejedelem**. Zempléni köznemesi családból származott, apja Rákóczi János, anyja Némethy Sára volt. Végvári kapitányként Szendrő majd Eger várában, jelentős katonai sikereket ért el Felső-Magyarországon a török elleni harcokban. Bocskai István fejedelem alatt Erdély kormányzójaként nagy megbecsültségre tett szert. 1607. február 17-én választották meg a rendek

Erdély fejedelmévé, amiről Báthory Gábor támadása miatt 1608. március 5-én lemondott. Szerencsén, a református templomban nyugszik. (*Oborni Teréz*)

ROZSNYAY Mátvás (Szabadszállás, 1833. május 14.–Arad, 1895. augusztus 5.) **gyógyszerész**, az aradi Szarka-féle gyógyszertár vezetője. Legismertebb találmánya a gyermekeknek is könnyen adagolható nem keserű kinin, amelyről első publikációja 1871-ben jelent meg. Szűkebb szakmája mellett 1859-től a *Vasárnapi Ujság* sakkrovatának vezetője volt. Évente tiszteletére emlékversenyt tartanak. (*Szállási Árpád*)

SCHÖPF-MEREI (Schoepf-Merei) **Ágoston** (Győr, 1804. szeptember 24.–Manchester, 1858. március 12.) **gyermekgyógyász**, akadémikus, Magyarországon elsőként javasolta a hallgatódzás és kopogtatás bevezetését az orvosi gyakorlatba. Ő vezette be Magyarországon a kórházakban a rendszeres kórtörténetírást és a statisztikai kimutatásokat. Pesten 1836-ban megnyitotta az ország első ortopédiai intézetét, 1839-ben megalapította az első gyermekkórházat. Nevéhez fűződik az első magyar gyermekgyógyászati tankönyv megírása (1847). Világviszonylatban is elsőként végzett gyermek-fájdalomcsillapításként altatást alkalmazó műtétet. Kolsraorvosként, honvédorvosként vett részt a szabadságharcban, 1849 novemberétől Angliában élt, egy évre rá Manchesterben telepedett le. Itt 1856-ban alapított gyermekkórházat. Tiszteletére évente emlékérmét adnak át. (*Szállási Árpád*)

SEMSEY Andor (Kassa, 1833. december 22.–Budapest, 1923. augusztus 14.) **mineralógus**, akadémikus, a magyar tudomány egyik legnevesebb mecénása, a főrendiház tagja. Adományaival bővítette a Magyar Nemzeti Múzeum ásványtani gyűjteményét és meteoritgyűjteményét (ennek katalógusát is elkészítette). Számos szakkönyv kiadását támogatása tette lehetővé. Nem kis részben neki köszönhető a Magyar Földtani Intézet székházának és a báró Eötvös József Kollégium épületének megépítése. Semsey nevét több ásvány is őrzi. (*Gazda István*)

SOMLAY Artúr (Budapest, 1883. február 28.–Budapest 1951. november 10.) **színész**. 1900-tól kezdve számos vidéki, majd fővárosi színházban játszott; 1908–1921, 1935–1936, 1946–1951 között a Nemzeti Színház tagja

volt. 1948-tól 1950-ig tanított a Színművészeti Akadémián. Legjelentősebb színpadi sikereit hőszerepekben aratta, de fellépett társalgási színművekben és népszínművekben is. Játékát szenvedély, pontos jellemábrázolás és a legapróbb részletekig menő, gondos kidolgozottság jellemezte. A némafilm korszaka óta filmezett (talán legismertebb szerepe a *Valahol Európában* karmestere), írással is próbálkozott (például *Vészedelem*; dráma, 1908). Főbb színpadi alakításai: Katona József: *Bánk bán*; Shakespeare: *Hamlet*, *Lear király*, *Szentivánéji álom*; Márai Sándor: *A kassai polgárok*; Wilder: *A mi kis városunk*. Fontosabb filmjei: *Az új földesúr* (1935), *Halálos tavasz* (1939), *Valahol Európában* (1947), *Ludas Matyi* (1949) *Különös házasság* (1951). (*Slíz Mariann*)

SULYOK Mária (Királyhida, 1908. november 5.–Budapest, 1987. október 20.) **színész**. A színiakadémia után Debrecenben, Miskolcon, majd a Vígszínházban és több pesti színházban játszott. 1952–1966 között a Színművészeti Főiskola hallgatóit a helyes beszéd, a jó artikuláció és az érthetőség fontosságára, technikáira tanította. Alakításait szakmai alázat és mély emberség jellemezte. Tragikus fenséggel játszotta a megalázott, de lelkiileg megtörhetetlen Hekabét (Euripidész–Sartre: *Trójai nők – Hekabé*); Macskajáték-beli alakításáról Örkény István is elismerően nyilatkozott. Ez utóbbi szerepben 1974–1975-ben németül, a berlini Volkstheaterben is óriási sikert aratott. Számos filmben játszott (*Egy pikoló világos*, *Bolond április*, *Iszony*, *Egy magyar nábob*, *Kárpáthy Zoltán* stb.), egyik legemlékezetesebb szerepe azonban kétségkívül *A köszvény ember fiainak* erős akaratú, mégis csöndes-szelíd Baradlaynéja volt. (*Slíz Mariann*)

SUPKA Géza (Budapest, 1883. április 8.–Budapest, 1956. május. 25.) **régész**, **műtörténész**, **publicista**. Régészeti, művészettörténeti tanulmányait a grazi egyetemen végezte, Kolozsvárott doktorált. 1904-től az Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárában dolgozott. 1916–1917-ben a bécsi egyetem meghívott régész-műtörténész előadója volt, Róma, Lipcse, Köln, Berlin, Stockholm egyetemén tartott előadásokat. Publicisztikai pályáját még az első világháború előtt kezdte (a *Világ* külső, majd belső munkatársa, majd az *Új Világ* című ifjúsági folyóirat felelős szerkesztője). 1918 végén a Nemzeti Tanács prágai követe lett. 1921-ben a forradalom idején tanúsított magatartása miatt múzeumi állásából elbocsátották. 1926 és

1949 között élénk publicisztikai tevékenységet folytatott a *Világ*, a *Magyar Hírlap* és a *Pester Lloyd* hasábjain. 1926-tól 1939-es betiltásáig a *Literatura* című irodalmi és kritikai folyóiratot szerkesztette. Az első világháború idején és a két világháború között a polgári radikalizmus eszméinek képviselője volt, a felszabadulást követően pedig a polgári demokratizmus alapján állt. 1945-ben rehabilitálták a Magyar Nemzeti Múzeum elnökeként. Megalapította a Polgári Demokrata Pártot, és annak országgyűlési képviselője volt. Az unitárius egyház aktív tagja, ugyanakkor a magyarországi szabadkőművesek nagymestere. 1929-ben az ő kezdeményezésére rendezték az első könyvnapot. Régész-műtörténészként a keleti régészet felé fordult. Jelentős szerepe van az irodalmi igényű, népszerű-tudományos riport műfajának megteremtésében. (*Aknai Katalin*)

SZANA Tamás (Tiszafüred, 1844. január 1.–Budapest, 1908. február 11.) **műkritikus, író, szerkesztő.** Az 1870-es években az akadémikus irodalom ellen berzenkedő fiatal írónemzedék egyik meghatározó tagja, az 1876-ban ellenzéki szándékkal alakult Petőfi Társaság egyik alapítója és főtitkára. Jogot végzett, de soha nem ügyvédkedett, hanem az „Új Nemzedék”-nek nevezett fiatal írók folyóirataiban, szerkesztő-ségeiben kezdett dolgozni, nem egynek ő lett ügyszerető gazdája, fő szervezője (*Új Világ, Figyelő, Regélő, Petőfi Társaság Lapja, Koszorú* stb.). A század egyik legnagyobb filozófusának, Taine-nek a fordítója. Az olasz művészet lelkes rajongója. A modern értelmű bibliofil gyűjtés egyik kezdeményezője. A század utolsó évtizedeiben mindinkább a képzőművészetek kezdtek érdekelni, s leginkább műkritikákat írt. A magyar művészettörténet-írás egyik úttörője. Az 1870–1880-as években a hazai és a külföldi közönség nagy része az ő bemutatásában ismerte meg Munkácsy Mihály, Izsó Miklós, Jankó János és Bihari művészetét, illetve ő tolmácsolta itthon a nyugat-európai művészeti élet történéseit. Művelt kritikáiból hiányzik a támadó, bántó hang és a sarkos állásfoglalás; inkább a lelkes megismertetés, figyelemfelhívás, a minél szélesebb körű hírvérés vágya, a nézői kedv felkeltése vezette. A 20. század elején bevásárolták az akadémikus írók Kisfaludy Társaságába és kinevezték az Uránia tudományos színház igazgatójának. (*Császtray Tünde*)

SZEKFI Gyula (Székesfehérvár, 1883. május 23.–Budapest, 1955. június 29.) **történész,** a 20. század nagy hatású történetpolitikai író-

ja. 1908-tól a bécsi kamarai majd udvari levéltár tisztviselője, a világháború után a budapesti egyetem tanára, az ún. szellemtörténet hazai képviselője. A *Három nemzedék* című művével (1920) rendszerbe foglalta a 19. századi liberalizmus (és a forradalmak) jobboldali kritikáját. 1925-től az MTA tagja. Hóman Bálinttal írt nagy *Magyar Története*, illetve az általa szerkesztett *Magyar Szemle* (1927–1939) kísérlet volt egy igényes konzervatív történeti-politikai közgondolkodás kialakítására. A 30-as évek derekától szembefordult a német orientációval és a nemzeti szocializmussal. A háború alatt a *Magyar Nemzet* vezető publicistája, a Bethlen István körüli angol orientációnak reprezentánsa. 1946–1948 között moszkvai követ; a *Forradalom után* című munkájában (1947) a szovjet hegemoniába való beletörődés szükségét hirdette. 1953-tól országgyűlési képviselő, 1954-től az elnöki tanács tagja. (*Szász Zoltán*)

SZENTIVÁNYI Márton (Szentivány, 1633. október 20.–Nagyszombat, 1705. március 29.) **jezsuita szerzetes,** szakíró, 1673-tól az egyházi nyomtatványok főcenzora, 1690-től a nagyszombati egyetem rektora. Korának ismert teológusa, jogtudósa, bibliográfusa, történeti forrásgyűjtője, a katolikus egyház által elfogadott természettudományos világkép híve. 1675 és 1705 között ő szerkesztette a *Nagyszombati Kalendáriumot*, amelyben számos természet-tudományi írása jelent meg, s ezekből Szentiványi többkötetes, a tudományos ismeretterjesztés céljait szolgáló gyűjteményt állított össze. (*Csaba György Gábor*)

SZÉKELY János (Torda, 1929. március 7.–Marosvásárhely, 1992. augusztus 23.) **költő, próza- és drámaíró, esszéista.** A marosvásárhelyi Református Kollégiumban, majd a Katonai Reáliskolában tanult. Háborús tapasztalatait *A nyugati hadtest* című esszéregényében dolgozta fel. A kolozsvári egyetemen filozófia szakot végzett, majd szerkesztőségi lektor, 1956-tól a marosvásárhelyi *Igaz Szó* című irodalmi folyóirat versrovatának szerkesztője. Történelmi tárgyú drámái a személyiség erkölcsi méltóságának megőrzését hangsúlyozzák a mindenkorai politikai hatalommal szemben (*Caligula helytartója*, 1972. *Vak Béla király*, 1981.). (*Horváth Zsuzsanna*)

SZILÁGYI József (1917. július 20.–1958. április 24.) **politikus, tisztviselő.** 1939-ben szerzett jogi doktorátust a debreceni egyetemen. 1938-tól a KMP tagja, politikai tevékenysé-

ge miatt 1940–1944 között börtönben volt, majd illegálisban élt. A második világháború végén debreceni, 1945–1947-ben országos rendőr-főkapitány. 1947–1949 között az MKP, majd az MDP központ adminisztratív osztályvezetője, de miután kifogásolta a Rajk-pert, elbocsátották. 1956-ig a Terményforgalmi Egyesülés tervosztályának vezetője. 1955-től a Nagy Imre körüli reformellenzék tagja, ezért 1956-ban az MDP-ből is kizárják. A forradalom első hetében Kopácsi Sándor budapesti rendőrfőkapitány munkatársa, majd október 29-től november 4-ig a miniszterelnöki titkárság vezetője. November 4-én családjával ő is a jugoszláv nagykövetségre menekült, majd nov. 22-én a szovjet hatóságok letartóztatták, és Snagovba deportálták. 1957 áprilisában szállították vissza Budapestre. A Nagy Imre-per nyolcadrendű vádlottjaként helyezték vád alá, de hajthatatlan magatartása miatt ügyét elkülönítették. 1958. április 22-én halálra ítélték, majd kivégezték. (*Póty János*)

TAGÁNYI Károly (Nyitra, 1858. március 19.–Budapest, 1924. szeptember 9.) **történész, néprajzkutató, levéltáros.** A Magyar Országos Levéltár munkatársaként a korszerű gazdaság- és társadalomtörténet hazai megalapozója; ezt szolgálta különösen folyóirata, a *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* (1894–1901), s a földközösség történetéről írt (fő)műve (1894) is. 1897-től az MTA tagja, 1920-tól a Magyar Néprajzi Társaság alelnöke.

TELLER Ede (Budapest, 1908. január 15.–Stanford, USA, 2003. szeptember 9.) **fizikus, az atomfizika nemzetközi hírnévű tudósa.** 1935-től az USA-ban dolgozott, 1937-ben Gamow-val közös dolgozatban írtak arról, hogy a Nap energiatermelése atommagfúzióan alapszik. Részt vett az első kísérleti atomreaktor megépítésében, majd tagja volt Manhattantervet megvalósító tudóscsapatnak. 1952-ben részt vett az első sikeres hidrogénbomba-kísérletben. A hetvenes években szorgalmazta a fúzióenergia-kutatásokat, majd a nyolcvanas években ő kezdeményezte a csillagháború néven ismertté vált rakétaelhárító-rendszer kifejlesztését. Teller Ede kutatói pályája végén tevékenysége az atomerőművek biztonságának növelésére irányult. (*Füstöss László*)

THAN Károly (Óbecse, 1834. december 20.–Budapest, 1908. július 5.) **kémikus, akadémikus, a főrendiház örökös tagja, több nemzetközi tudóstársaság tagja.** Bécsben szerzett

diplomát, 1862-től a több mint négy évtizeden át volt a budapesti Tudományegyetem kémia-professzora. Az általános és szervetlen kémia, valamint a fizikai kémia tudósa, a magyarországi ásványvizek neves vegyelemzője. A karbonil-szulfid felfedezője. Bátyja, Mór kora neves festője volt. (*Paczolay Gyula*)

THURZÓ János (Lőcse, 1437. április 30.–Nagybánya, 1508. október 10.) **bányavállalkozó.** 1490-től Korvin János bányabirtokainak tulajdonosa lett, majd a besztercebányai rézbányák bérelője (itt rézkohót és rézhámort hozott létre). Utóbbiak kitermelésére szerződést kötött Fugger Jakab augsburgi bankárral, s az azt követő évek során a két család tulajdonába került Közép-Európa, és ezzel együtt Magyarország ólom-, ezüst- és rézbányászatának nagy része. (*Alpárné Szála Erzsébet*)

TÖRLEY József (Szabadka, 1858. január 10.–Ostende, 1907. július 28.) **pezsgőgyáros.** A Bácskából (ma: Szerbia) származó Törley József tehető, gazdálkodó családban született. A grazi kereskedelmi akadémián tanult, majd Franciaországban vállalt munkát, ahol kitanulta a pezsgőkészítés fortélyait. Törley Reimsből hazatérve 1882-ben alapította meg pezsgőgyárát Budapest tőzsomzédságában, Promontoron (ma: Budafok). Törley francia szakemberek segítségével dolgozott. Gyárában vezették be először Magyarországon a fagyasz-tással történő seprőtlenítést, a degorzsálást. A Törley-pezsőt champagne-i technológiával (méthode champenoise) készítették, vagyis a bor erjedése során természetes módon keletkező szénsavat klasszikus, palackos erjesztéssel őrizték meg. (*Estók János*)

TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre (Budapest, 1908. június 16.–Budapest, 1970. június 2.) **irodalomtörténész, műfordító.** 1932-ben szerzett diplomát a budapesti egyetemen magyar–latin–ógörög szakon. Az *Új Idők* lektora, majd 1948–1950-ben Szegeden egyetemi tanár, ugyanitt 1949–1950-ben rektor. A budapesti egyetemen 1950-től 1970-ig tanított. Az MTA levelező, majd 1950-től rendes tagja. Az *Acta Antiqua* főszerkesztője haláláig. Irodalmi, tudományos és közéleti tevékenységét számos díjjal, kitüntetéssel jutalmazták. (*Ajkay Alinka*)

VAJDA Péter (Vanyola, 1808. január 20.–Szarvas, 1846. február 10.) **költő, író, publicista.** Jobbágycsaládból származott, a soproni

ev. líceumban, majd a győri bencés gimnáziumban tanult. 1831-ben kizárták a pesti egyetem orvosi karáról. Újságíró lett, segédszerkesztője a *Hasznos Mulatságoknak*. 1833–1834-ben Németországban, Hollandiában, Angliában járt. Hazatérve az *Athenaeum* szerkesztője, a Magyar Tudós Társaság levelező, 1840-től a Kisfaludy Társaság tagja. Megszervezte és első titkára volt a Természettudományi Társaságnak. 1843-tól a szarvasi evangélikus főiskola igazgatója. Bevezette a természettudományi tárgyakat, nyelvművelő társaságot hozott létre, minden tárgyat anyanyelven taníttatott. Cikksorozataiban eleven, szatirikus képet rajzol a korabeli Pest-Budáról, az életkép műfajának első művelője. Kortársai, leginkább Petőfi, már életében példaképként tisztelték. (*Ajkay Alinka*)

VERBŐCI [Werbőczy] **István** ([?], 1458. [?]-Buda, 1541. október. 13.) **jogtudós, politikus**. Noha egyetemi végzettséggel nem bírt, 1492-től a királyi kúria alkalmazottja különféle beosztásokban. 1514-ben mutatta be a magyar birtok- és perjogot, voltaképpen a magyar szokásjogot írásba foglaló művét a Tripartitumot [*Hármaskönyvet*], mely 1517-ben Bécsben jelent meg nyomtatásban. 1525-ben az országgyűlés nádorrá választotta, amely tisztséget 1526 tavaszáig viselt. Mohács (1526) után Szapolyai János király udvarában kancelláriai feladatot látott el, az 1538. évi váradai békekötés egyik fő szervezője volt. Buda 1541. évi török elfoglalása után a magyar lakosság bírájaként dolgozott pár hónapig, majd ellenfelei – török politikai nyomásra – megmérgezték. A középkor végi Magyarország legjelentősebb jogtudósaként és a politikai élet aktív részeseként tartjuk ma is számon. (*Horváth Richárd*)

VEREBÉLY László (Budapest, 1883. augusztus 27.–Budapest, 1959. november 22.) **gépészmérnök**, az elektrotechnika tudósa, Kossuth-díjas akadémikus. 1929-től a Műegyetem Elektrotechnikai Tanszékének professzora. Kandó Kálmánnal együtt a magyarországi vasútvonalak villamosításának és a fázisváltós villamosítási rendszer megvalósításának irányítója, az 50 periódusú fázisváltós mozdonyok egyik kifejlesztője, a Dunántúl villamosítási tervének kidolgozója, a bányaidai erőmű tervezésének irányítója. Nevét tudományos díj őrzi. (*Sipka László*)

VISKI Károly (Torda, 1883. ápr. 14.–Budapest, 1945. szept. 5.) **néprajzkutató, nyelvész**.

Kolozsvári egyetemi tanulmányok után tanár Erdélyben, majd Ujpesten. A Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa 1935-től a vidéki múzeumok, 1941-től a közgyűjtemények országos felügyelője, 1940-től egyetemi tanár (Kolozsvár, Budapest), az MTA tagja (1945). Az anyagi kultúra kutatásában az első néprajzi nagyszintézis készítésében éppen úgy kitűnt, mint idegen nyelvű fontos szakmunkásságával. (*Szász Zoltán*)

VITÉZ János (Zredna, 1408 körül–Esztergom, 1472. augusztus 9.) **bíboros, esztergomi érsek**. A zágrábi püspökségben lépett az egyházi rendbe, kitűnt tanulmányaiban, ezért Hunyadi János megtette fiai nevelőjévé. 1433 táján került a királyi irodába, jegyzőként és a király titkáráként működött. 1445-ben lett váradi püspök, s ezután jelentősen közreműködött az ország irányításában. Hunyadi János halála után is gondot viselt a fiaira, igen fontos szerepe volt Mátyás megválasztásában. Mátyás kinevezte kancellárjává, 1463-ban a zágrábi vármegye kormányzója, 1464-ben ő és utódai a nagyváradi püspökségben a bihari örökös főispánságot kapták, 1465-ben esztergomi érsek lett. Nagyváradi udvarában nevelkedett egy darabig unokaöccse, Janus Pannonius. A tudomány s a művészet bőkezű pártfogója volt: saját költségén, Pozsonyban egyetemet alapított, amelynek tanszékeire a külföldi főiskolák nevezetesebb tudósait nyerte meg (1465. Academia istropolitana), Esztergomban palotát építtetett, kép- és könyvtárt alapított. 1470 táján megromlott viszonya a királlyal, egy összeesküvésben szembefordult vele, s Mátyás emiatt megvonta tőle bizalmát, az esztergomi érsekiség irányítását másra bízta. (*Lengyel Réka*)

ZALA (Mayer) György (Alsólendva, 1858. április 16.–Budapest, 1937. július 31.) **szobrász**. A századforduló hivatalos művészetének jelentős képviselője. A neobarokk emlékmű-szobrászat legjelentősebb mestere. Művészetét bravúros mesterségbeli tudás, barokkos mozgalmasság, pátosz és festőiség jellemzi. Számos kitüntetést, díjat, aranyérmet nyert. Iskoláit Bécsben illetve Münchenben végzi, művészi érdeklődése azonban inkább a francia és belga mesterek felé fordult. Első nevezetes munkája a *Mária és Magdolna* című márványszobor volt (1884, Magyar Nemzeti Galéria), utána az *Aradi vértanúk* Huszár Adolf által abbahagyott szobrát fejezte be (1889), melyet az emlékszobrok hosszú sora követett (Honvédszobor, Budapest, 1889–1893; Andrássy Gyula lovas

szobra; a hat más szobrásszal kivitelezett *Milenniumi emlékmű*, 1894–1929, építész Schickedanz Albert; Erzsébet királyné, 1932; az Orbán Antallal közösen készített lebontott Tisza István-szobor, 1934; Szegeden a Deák Ferenc-szobor). Portrékat (Ligeti Antal mell-szobra, 1887; női portrék), reprezentatív arcképeket (I. Ferenc József, Deák Ferenc stb.) és síremlékeket (Csukássy József, 1893) is alkotott. (*Aknai Katalin*)

ZOVÁNYI Jenő (Szilágyzovány, 1865. szeptember 11.–Budapest, 1958. június 24.) **egyháztörténész**, 1901-től a sárospataki református teológiai akadémia, 1914-től a Debreceni Egyetem professzora. A magyar protestantizmus történetének egyik legnevesebb kutatója (értékes összefoglaló műve új kiadásban 2004-ben látott napvilágot). Zoványi nevéhez fűződik a hazai protestantizmus történetét

adatgazdagon áttekintő lexikon összeállítása, amelynek postumus kiadása 1977-ben jelent meg. (*Alpárné Szála Erzsébet*)

ZSÉLYI Aladár (Bussa, 1883. december 12.–Budapest 1914. július 1.) **gépészmérnök, repülőgép-tervező**. 1909 és 1914 között műszaki számítások alapján, több eredeti konstrukciós megoldással (Zsélyi-féle kormánymű, amellyel a repülőgép valamennyi irányban irányítható volt, továbbá a rugózó futószerkezet) három repülőgépet tervezett és épített. Kollégájával együtt kidolgozta egy 30 személyes utasszállító repülőgép tervét, a Melczer Tiborral együtt írt könyve (*A nagy aeroplánok kérdése*) 1912-ben jelent meg. Hazánkban ő kísérletezett először gázturbinával (a Műgyetemen, a Bánki-tanszék laboratóriumában), az ezekről a kísérleteiről szóló könyve 1913-ban látott napvilágot. (*Sipka László*)

925 ÉVE TÖRTÉNT

István király szentté avatása, 1083. A keresztény magyar királyságot megalapító, 1038-ban elhunyt I. István királyt I. (Szent) László király döntése alapján 1083. augusztus 20-án avatta szentté a magyar egyház Székesfehérvárott. Három ma ismert legendája közül a Hartvik püspök által a 11–12. század fordulóján táján készített volt a legnagyobb hatással a történeti emlékezetre. István alakja már szentté avatása előtt is összekapcsolódott a magyar államiság eszméjével, s azt követően is megfigyelhető az egyházi és az állami kultusz párhuzamos volta, illetve egymásba fonódása. (*Zsoldos Attila*)

Imre herceg szentté avatása. I. (Szent) István király egyetlen felnőtt kort megélt fiát, az 1031-ben elhunyt Imre herceget I. (Szent) László király döntése alapján 1083. november 5-én avatta szentté a magyar egyház Székesfehérvárott. Ma ismert legendája a 12. század elején készült el, mely elsősorban a jámbor, szüzi tisztaságba élő Imre alakját helyezi előtérbe. A legenda Imre-képe nehezen egyeztethető össze a más forrásokból származó történeti adatokkal, melyekből jóval világiasabb egyéniség alakja tárul fel. Szent Imre kultusza hamar elterjedt, tisztelete Magyarországon kívül Lengyelországban és Bajorországban is kimutatható. (*Zsoldos Attila*)

700 ÉVE TÖRTÉNT

Az Árpád-ház kihalását (1301) követően magyar királlyá koronázott I. (Anjou) Károly (közkeletű, de téves néven: Károly Róbert) tényleges hatalmának elismertetése érdekében a pápai követ, Gentilis bíboros szorgalmazására 1308. november 27-én a főpapok és előkelők részvételével tartott **pesti országos gyűlés elismerte Magyarországot királyának Anjou Károlyt**, hangsúlyozva, hogy a trón betöltésének kérdésében a döntés őket illeti meg, a pápai hatalom pedig csak az ő választottjuk megerősítésére jogosult. A régibb történetírás – királyválasztásként értékelve a történeteket – 1308-hoz kapcsolta Károly uralkodásának kezdetét, a király azonban 1301-től tekintette magát uralkodónak, és az örökösödési jogból eredeztette hatalmát. (*Zsoldos Attila*)

650 ÉVE TÖRTÉNT

1358. május 15-én kezdte el írni szerzője (feltehetően Kálty Márk) „a magyarok régi és legújabb cselekedeteiről” szóló **Képes Krónikát** (*Chronicon Pictum*). A latin nyelvű krónikát tartalmazó, 147 miniatúrával díszített kódex

törzssanyaga 75 (kis)fólió pergamen. Tartalma a *Chronica Hungarorum* című mű, amely I. Károly koráig követi a magyar történelem eseményeit. Nagy Lajos uralkodása alatt, 1360 körül készült nyilván reprezentációs céllal, de befejezetlen maradt. Némelyek feltételezték, hogy a király lányának eljegyzésére szánták ajándékkul. Ugyanakkor a Teleki-kódex bejegyzése szerint a krónikát 1462-ben másolták egy pompás kódexből, amelyet a francia király ajándékozott Brankovics György szerb despotának (egyben magyar mágnásnak). Közel háromszáz évig a bécsi udvari (később osztrák nemzeti) könyvtárban őrizték. Innen régebbi neve, a Bécsi Képes Krónika. A középkori történelem, művészet- és kultúrtörténet páratlan értékű forrása a 20. század első felében került vissza Magyarországra, az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonába. (*Lengyel Réka*)

425 ÉVE TÖRTÉNT

1583-ban Nemetújváron jelent meg a Beythe István gyűjtésén alapuló, s a németalföldi Clusius által szerkesztett, Pannónia száraz növényeinek névjegyzékét tartalmazó kismonográfia, amely az **első hazai önálló etnobotanikai munkának** tekinthető. A jegyzék mintegy 400 magyar népi növénynevet és számos értékes növényismereti adatot tartalmaz. Ez az összeállítás a következő évben Antwerpenben ismét megjelent Clusius (azaz Charles de L'Écluse) nagy botanikai kézikönyvének függelékeként. (*Szabó T. Attila*)

400 ÉVE TÖRTÉNT

Hajdútelepítések. Az 1607–1608 telén kibontakozott hajdúfelkelésben mintegy 15 ezer hajdú vett részt. Mozgalmuk célja a Bocskai István által nekik adományozott szabadságok érvényben tartása, illetve a szabad vallásgyakorlat, a bécsi béke pontjainak érvényesítése volt. Báthory Gáborral szövetségbe besegítették őt az erdélyi fejedelmi székbe, aki ezért hálából Váradtól Ecsedig elterülő birtokain letelepítette a közhajdúk egy részét, Bocskaiéhoz hasonló szabadságjogokat engedve nekik. A felkelők közül azonban mintegy hatezer fő Habsburg Mátyás főherceg szolgálatába állt. (*Oborni Teréz*)

350 ÉVE TÖRTÉNT

1658-ban Nürnbergben megjelenik latin és német nyelven Johannes Amos **Comenius**nak (1592–1670) a látható világról összeállított iskolai kézikönyve (*Orbis sensualium pictus*), amelyet később több, egymással párhuzamos

nyelven is közreadtak. Az első, magyar tükörfordítást is tartalmazó háromnyelvű kiadás 1669-ben jelent meg. Comenius 1650 és 1654 között Sárospatakon tanított, ennek a művének a megírását itt kezdte el. A legszebben illusztrált magyarországi kiadás 1896-ban jelent meg (reprintben 1996-ban). (*Gazda István*)

300 ÉVE TÖRTÉNT

1708-ban jelent meg Lőcsén **Pápai Páriz Ferenc legnagyobb hatású munkája, a *Dictionarium Latino-Hungaricum***. Szenczi Molnár Albert szótárának átdolgozásával és kibővítésével készült, nagy nyelvi tudatossággal. Több mint 150 évig volt az iskolai latinoktatás alapvető kézikönyve ez az új szavakat és szókapcsolatokat is meghonosító szótár. A magyar–latin részén haláláig dolgozott Pápai Páriz Ferenc. Függelékeként jelent meg Csécsi János sárospataki professzor helyesírási összefoglalója: *Observationes orthographico-grammaticae*, amelyben Misztótfalusi Kis Miklós helyesírási reformját terjesztette. Ez a munka máig az egyik legalaposabb latin szótárunk, de alapvető forrás a művelődéstörténet, valamint a nyelvtörténeti kutatások számára. (*Ajkay Alinka*)

250 ÉVE TÖRTÉNT

Orosz László jezsuita szerzetes – aki 1728–1768 között élt Dél-Amerikában, a mai Argentína és Paraguy területén – **1758-ban létrehozta a kontinens első nyomdáját** az argentinai Córdoba-ban. (*Sípka László*)

225 ÉVE TÖRTÉNT

1783-ban megjelenik Nagyváradon **La Langue Jánosnak** a magyarországi **gyógyvizekről szóló munkája**, amelynek alapjául a Bécsben 1777-ben megjelent Crantz-féle gyűjtés szolgált. A kötet magyar és latin nyelven is megjelent. Az ezt követő években számos orvos és analitikai kémikus folytatta ezt a gyűjtést, s elemezte Magyarország forrásvizeit, gyógyvizeit. (*Paczolay Gyula*)

200 ÉVE TÖRTÉNT

1808-ban határoz az országgyűlés (VI. dekr. 8. tc.) a **Magyar Nemzeti Múzeum felállításáról**, miután a tervet a vármegyék megkapták, megkezdődött a „segedelemösszegek” gyűjtése, s volt már erre felajánlott telek. Akkor még a múzeumot és a könyvtárat a Magyar Tudományos Akadémia előzményének fogták fel. Épülete 1846-ra készült el Pollack Mihály tervei alapján. (*Szász Zoltán*)

1808-ban írta meg Kazinczy Ferenc Tübingai pályaművét. Az 1807-es országgyűlés heves nyelvi vitáinak hatására a bécsi udvar jónak látta egy pályázat kiírását a tübingeni Cotta könyvkereskedés nevében a magyar nyelv állapotáról. Erre a pályázatra írta Kazinczy munkáját, amely teljes egészében csak német nyelven maradt fenn. Három részből áll, az utolsóban egy szöveggyűjteményes irodalomtörténeti áttekintést nyújt a kezdetektől saját koráig. Kazinczy életében csak ez a rész jelent meg nyomtatásban. Ez a munka azért jelentős a szerző életművében, mivel egyedül itt érintkezik a politika az irodalommal, s ebben a műben fejt ki először irodalmi nézeteit. (*Ajkay Alinka*)

1808-ban létrejött Selmecbányán az Állami Erdészeti Tanintézet. Selmecbányán alapították 1735-ben – majd 1770-ben felsőfokú tanintézeté alakították át – a világ egyik legkorábbi bányatisztképző intézményét Bányászati Akadémia néven. 1838-ban az erdészeti és a bányászati tanintézetet egyesült, s létrejött a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémia. (*Alpármé Szála Erzsébet*)

1808-ban Ludovika Akadémia felállításáról határozott az országgyűlés (7. tc.). A tisztképző, 200 fős, hat tanéves katonai iskolát először Vácra tervezték. I. Ferenc harmadik feleségéről kapta nevét; Ő és rangos személyek adták hozzá a pénzt. Épülete 1838-ra készült el Pesten. Önállóan 1872-től működött. Modern akadémiai rangot 1897-ben kapott. (*Szász Zoltán*)

175 ÉVE TÖRTÉNT

1833-ban elkészül az erdélyi Lugoson, a Csuka-patakon **Maderspach Károly találmánya alapján** az első, új rendszerű hídserkezet: ez egy 18,45 m fesztávolságú **vonórudas vas ívhíd**, öntöttvas ívekkel. Később megépít – azonos elvi megoldással – a 40 m nyílású herkulesfürdői Cserna-hidat (1837), majd 1842-ben a karánsebesi Temes-hidat, 55 m nyílással. (*Sípka László*)

1833-ra készültek el Széchenyi István grófnak, a Duna-szabályozás királyi biztosa felkérésére az al-dunai Vaskapu szabályozására vonatkozó tervek. Az **al-dunai vízi út szabályozási munkálatai** 1833. július 19-én Vásárhelyi Pál (1795–1846) vezetésével kezdődtek meg, a következő évtől kezdődően pedig ő irányította a Vaskapu szabályozási munkálatait is. (*Gazda István*)

150 ÉVE TÖRTÉNT

Az 1857-ben megindított *Orvosi Hetilap* második évfolyamában jelenik meg – a folyóirat főszerkesztőjének, Markusovszky Lajosnak a szerkesztésében – **Semmelweis Ignác**nak a **gyermekágyi láz kóroktanáról írt cikksorozata** magyar nyelven. Hogy a gyermekágyi láz oka hulláméreg által okozott fertőzés (lényegében vérmérgezés), ezt bizonyította Semmelweis a később világhírűvé lett, de akkoriban számos kortársa által bírált és elfogadhatatlannak tartott tanulmányában. (*Gazda István*)

1858-ban nyílt meg a pesti Gabonacsarnok, mely különösen a Lloyd Társulat által rég szorgalmazott kereskedelmi központ szerepét töltötte be. Tulajdonképpen ebből nőtt ki 1864-ben a tőzsde, amellyel formailag is egyesült 1868-ban. (*Szász Zoltán*)

100 ÉVE TÖRTÉNT

A Nyugat (1908–1941) című folyóirat 1908. január 1-jén jelent meg, mely a modern költői törekvések áttörését jelezte. Főszerkesztője 1929-ig Ignótus, aki publicistaként a lap első cikkét, a *Kelet népét* is jegyezte. Az irodalmi újság alapítói: Osvát Ernő, aki 1929-ig ténylegesen szerkesztette a lapot, és Fenyő Miksa, aki Hatvany Lajos mellett a lap másik mecénása volt. A folyóirat a kortárs magyar irodalom támogatását tartotta szem előtt, alapítói tudatosan csatlakoztak a kor esztétizáló törekvéseihez. Későbbi szerkesztőkként Móricz Zsigmond és Babits Mihály határozták meg a lap arculatát. Szerzői köréből a folyóirat nevével azonosítható kánon alakult ki. (*Horváth Zsuzsanna*)

Vörösmarty-emlékmű. A Kallós Ede és Telcs Ede szobrászok valamint Márkus Géza építész által tervezett emlékművet 1908. május 24-én avatták fel a budapesti Gizella (ma Vörösmarty) téren. A 8 méter magas emlékmű talapzata haraszi mészakóból, a fő- és mellékalakok fehér carrarai márványból készültek. A centrálisan elhelyezett, ülő főalakot a *Szózatot* éneklő, a magyar társadalom minden rétegét megjeleníteni kívánó mellékalakok népes serege veszi körül. Vörösmarty Mihály születésének (1800. december 1.) 100. évfordulójára készülve vetődött fel a szoborállítás gondolata. Ehhez közadakozásból mintegy 250 ezer korona gyűlt össze. A Rákosi Jenő vezette bizottság a győztes alkotást 38 pályaműből választotta ki. A szoborokat a magyar művészek gipszmintái alapján Carrarában faragták márványba. (*Póty János*)

1908. november 22-én alakult meg a Galilei Kör baloldali fővárosi értelmiségi fiatalokból a polgári radikális eszmék, egyes szocialista tanok, s a modern tudományok terjesztésére. Első főtítkára Kende Zsigmond volt; a kör az Anker-házban működött. A Galilei Kört radikalizmusa miatt a világháború idején 1918-ban feloszlatták, s bár az őszirózsás forradalom idején újjáalakul, 1919 tavaszán végleg megszűnik. (*Szász Zoltán*)

1908-ban **Bermann Miksa gépészmérnök** kidolgozza a különböző acélfajták összetételének gyors, közelítő meghatározására szolgáló eljárását, az ún. **szikrapróbát**, amely világszerte elterjed. (*Sipka László*)

1908-ban Veszprémben elkészült **az első magyarországi vasbeton szerkezetű színházépület**. Tervezője Medgyaszay István (1877–1959). A vasbeton művészi formájáról a következő évben, 1909-ben jelent meg értékes tanulmánya a *Művészet* című folyóiratban. (*Sipka László*)

Hazánk úttörő szerepet játszott a nagy **vasbeton hidak** építésében. 1908-ban adták át a forgalomnak a Zielinski Szilárd tervezte sinkai viaduktort a Brassó–Fogaras vasútvonalon. A 60 m támaszközü vasbeton ívhíd akkor a világ legnagyobb ilyen létesítménye volt. Temesvárott, a Liget utcában ebben az évben készült el, Mihailich Győző tervei alapján, a Béga-csatorna vasbeton gerendahídja, ugyancsak rekord-mérettel: 38,42 m középnyílással (teljes hossza 61 m, szélessége 15 m), melyet Decebal híd néven ma is használnak. (*Sipka László*)

Elkészült a világ első népautója, a **Ford T-model**, amelyből a következő évtizedekben összesen mintegy 15 millió darabot gyártottak. A kocsik tervezésében és tömeggyártásának megszervezésében is meghatározó szerepe volt a Henry Ford konstruktőreként dolgozó, Makóról Detroitba került Galamb Józsefnek. (*Sipka László*)

Elkészült az olaszországi Vado Ligure-ban létesített villamosmozdony-gyárban a **Kandó Kálmán** tervezte, és szakmai körökben világhírűvé vált első **mozdonytípus**, a „**Cin-quanta**”, amelyből összesen 369 darabot gyártottak. Megbízhatóságára jellemző, hogy az utolsó példányokat az 1960-as években vonták ki a forgalomból. (*Sipka László*)

75 ÉVE TÖRTÉNT

1933. december 2-án kezdte meg a műsor-szolgáltatást a Magyar Rádió új **lakihegyi nagydója**. A MÁVÁG által épített 287 méter magas antennatorony (a hangoláshoz kitolható 30 méteres rúddal) akkoriban Európa legmagasabb építménye volt. A Standard által szállított legmodernebb, 120 kw teljesítményű adó és az öt reléállomás jó minőségű rádióvételt tett lehetővé az egész Kárpát-medencében. A jellegzetes alakú antennatorony jelenleg védett ipari műemlék. *(Szász Zoltán)*

A kanadai Reginában 1933-ban megrendezett búza-világkiállításon **a világ legjobb őszi búzájának a Bánkúti 1201-et minősítették**. Ennek a kiváló tulajdonságokkal bíró búzafajtának a nemesítője és – nevét szerényen elhallgató – névadója Baross László volt. Baross egy Kanadában nagy területen termesztett tavaszi búzát tett a faggyal szemben ellenállóvá, őszi vetésre alkalmassá. A magyarországi búzanevelés nemzeti közeli elismerést vívott ki magának. *(Estók János)*

50 ÉVE TÖRTÉNT

Az **1958-as brüsszeli világkiállításon Magyarország sikeresen szerepelt**: 47 kitüntést kapott, ebből 22 Grand Prix. Nagydíjat kapott, többek között, az IRX típusú ionoszféra-kutató berendezés, a Heller–Forgó-féle kondenzációs hűtőberendezés, Rajkai Pál formatervezett gabonaszéletelő gépe, a GH-400 típusú esztergagép, a VF-221 típusú marógép, az EROSIMAT szikraforgácsoló gép, a MOM kiállított geodéziai műszer-együttese (Te-D1 teodolit, Ni-B1 szintező, Ma-I mérőasztal), az E-54 típusú Eötvös–Rybár–Banai-féle torziós inga, az Orion gyár AR-306 típusú rádiója. Sikert arattak Csontváry képei, valamint Gorka Géza, Kovács Margit, Domanovszky Endre, Bán István, Somogyi József és Kerényi Jenő művészeti alkotásai. A világkiállítás jelképének számító (ma is álló) Atomium építésénél az első kapavágást – a rendezőbizottság felkérésére, az 1956-os magyar forradalom iránti tiszteletadás jeleként – a Nagy Imre-kormány akkor Belgiumban élő államminisztere, Kéthly Anna tette. *(Sipka László)*

Kitekintés

Válogatás az UNESCO 2008. évi ajánlásaiból

BULGÁRIA

100 éve született Marin GOLEMINOV (1908–2000) tanár, hegedűművész, zeneszerző és karmester. A bolgár Tudományos Akadémia tagja. Számos művet szerzett, amelyeknek gyökerei a bolgár népzenehez nyúlnak vissza. Munkássága nyomán sokan fordultak a tradicionális bolgár zene motívumai felé. Nemzedékeket tanított Bulgáriában és más országokban is, például Franciaországban és Németországban. 1843-tól több mint negyven évig tanított zeneszerzést, vezénylést és hangszeres zenét a szófiai Zeneakadémián. 1950–1960-as években a szófiai Opera élén állt. Elnyerte a bécsi egyetem Herder-díját.

100 éve született Lubomir KRASZTANOV (1908–1979) geofizikus, meteorológus. A szófiai egyetem professzora, a bolgár Hidrometeorológiai Szolgálat vezetője. 1932 és 1950 között a bolgár Központi Meteorológiai Intézet munkatársa. A Geofizikai Intézet alapító igazgatója. Fő kutatási területe a felhőfizika volt.

CSEHORSZÁG (Ausztria támogatásával)

100 éve hunyt el Josef HLÁVKA (1831–1908) építész, mecénás. Prágában és Bécsben tanult, bejárta Itáliát, Görögországot, Angliát, Belgiumot és Németországot. Bécsben hozott létre építészirodát, amely számos magán és állami megrendelést kapott. Romantikus elemekben gazdag építészeti stílusa főként Bécs és Prága arculatán hagyott nyomot.

FRANCIAORSZÁG

150 éve született Émile DURKHEIM (1858–1917) szociológus. A párizsi École Normale Supérieure hallgatójaként szerzett filozófiatanári diplomát. Középiskolában, azután egyetemen (Bordeaux, Párizs) tanított pedagógiát és szociológiát. Munkásságának eredményeként a szociológia önálló tudománnyá vált, és teret nyert az egyetemeken. A szociológia módszertanának megújítója, a „kollektív tudat” fogalmának megalkotója. Legismertebb könyve *Az öngyilkosság* című (1897), amelyben az öngyilkosságot az egyén és a társadalom közötti konfliktusra vezette vissza.

100 éve hunyt el Antoine Henri BECQUEREL (1852–1908) fizikus, a párizsi Tudományos Akadémia elnöke. Az École Polytechnique és a Museum d'Histoire Naturelle professzora volt. Kutatói munkássága felölelte a mágnesesség, az elektromosság, a fotokémia (fluoreszcencia, foszforeszcencia), az infravörös sugárzás és a radioaktivitás témakörét. Megmérte a β -sugárzás elhajlását elektromos és mágneses térben. Az uránsóval kísérletezve felfedezte a spontán rádióaktivitást (egy időben: Becquerel-sugárzás) 1896-ban, amelyért tanítványával, Pierre és Marie Curie-vel megosztva 1903-ban fizikai Nobel-díjat kapott. Róla nevezték el a radioaktív sugárforrás aktivitásának mértékegységét (jele: Bq).

100 éve született Olivier MESSIAEN (1908–1992) zeneszerző, orgonista és ornitológus. Az École Normale de Musique és a párizsi Conservatoire tanára, a párizsi Trinité székesegyház orgonistája. Egyik alapítója a Jenue France nevű, művészi függetlenséget hirdető zeneszerzői társaságnak. Gyűjtötte és rendszerezte a madárhangokat. Vallásos tárgyú darabjait a katolicizmus hatja át. Műveiben a középkori gregorián zene, a francia és egzotikus népdalok és zenén kívüli elemként a madárhangok is megjelennek. Követői, tanítványai közé tartozott például Pierre Boulez, Karlheinz Stockhausen, Iannis Xenakis, Tristan Murail és Betsy Jolas.

HORVÁTORSZÁG

500 éve született Marin DRŽIČ (1508–1567) reneszánsz költő és drámaíró. Dubrovnikban látta meg a napvilágot sokgyermekes családban. Eredetileg a papi hivatásra készült, a sienai egyetemen tanult. Vigjátékairól és pásztorjátékairól vált ismertté. Költészetében Petrarca, drámáiban Plautus és Boccaccio munkáinak hatása érződik. Legnépszerűbb vigjátékában, a *Dundo Maroje* címűben, a fősvény apa és a tékozló fiú története segítségével korának dubrovnikai társadalmát figurazza ki. Élete végén Velencébe költözött, és ott hunyt el 1567-ben.

NAGY-BRITANNIA ÉS ÉSZAK-ÍRORSZÁG

400 éve született John MILTON (1608–1674) költő. Cambridge-ben szerzett magiszteri fokozatot, majd Itáliában és Franciaországban tett utazást. Bekapcsolódott az 1640-ben kezdődő forradalomba, amiért később bujdosnia kellett. Pamfleteket írt a házasság felbonthatóságáért, a sajtószabadságért. Az 1650-es évek elején megvakult. Milton számos szonettnek és pásztorjátéknak a szerzője. Fő műve a tíz könyvből álló *Az elveszett Paradicsom* című (1667) eposz, amelynek folytatásaként 1671-ben készült el a *A visszatért Paradicsom* című műve. Az antik hagyományokat föllevenítő, ám keresztény szellemiségű eposzaiban a bűnbeesés és a megváltás kérdéskörét vizsgálja.

NÉMETORSZÁG

150 éve született Marx PLANCK (1858–1947) fizikus. Münchenben és Berlinben tanult matematikát és fizikát. A müncheni, a kieli, majd a berlini egyetem tanára lett. A hőmérsékleti sugárzást vizsgálva dolgozta ki a róla elnevezett Planck-féle sugárzási törvényt. A berlini Fizikai Társaság előtt 1900-ban ismertette eredményeit, hagyományosan ettől az évtől számítják a kvantummechanika születését. Kvantumelméletével a fizika fejlődésére gyakorolt hatását fizikai Nobel-díjjal ismerték el 1918-ban.

OLASZORSZÁG

500 éve született Andrea PALLADIO (1508–1580) építész. Az antik római építészet mellett Michelangelo és Raffaello munkássága formálta építészeti gondolkodását. Rómában, Velencében (San Giorgio Maggiore, Il Redentore-templom) és főként Vicenzában (Basilica, Teatro Olimpico, Palazzo Chiericati, La Rotonda) dolgozott. Az itáliai reneszánsz építészet kimagasló alakja, akinek írásai (*I Quattro Libri dell'Architettura*) és épületei (oszlop- és pillér-architektúrák homlokzat) számos követőre talált.

100 éve született Cesare PAVESE (1908–1950) író és költő. Angol és amerikai irodalmat hallgatott az egyetemen. Részt vett az antifasiszta mozgalomban a *Cultura* című lap egyik vezetőjeként. Később belépett az Olasz Kommunista Pártba, és az *Unita* című lap munkatársa lett. Olaszra fordította Joyce, Faulkner, Steinbeck, Dos Passos, Melville és

más amerikai szerzők műveit. Több regénye megjelent magyarul, például *Az ördög kastélya*, *A hold és a máglyák* és *A társ* című munkája.

OROSZORSZÁG, UKRAJNA

100 éve született Lev Danilovics LANDAU (1908–1968) elméleti fizikus, a harkovi Fizikai–Műszaki Intézet vezetője, a Gorkij Egyetem tanszékvezető professzora és a moszkvai Fizikai Problémák Intézete elméleti osztályának vezetője. A modern fizikáról E. M. Lifsiccel írott könyvsorozatát (*Elméleti fizika*, 1–8. köt.) számos nyelvre lefordították. A polihisztor tudós témái közé tartozott például a hullámmechanika, a kvantumelmélet és -mechanika és az antiferromágnesesség. A hélium szuperfolyékonysággal kapcsolatban dolgozta ki (1940–1941) a kondenzált állapotok elméleti leírását, amelyért fizikai Nobel-díjat kapott 1962-ben.

ÖRMÉNYORSZÁG

(Oroszország támogatásával)

100 éve született Viktor Amaszpovics AMBARCUMJAN (1908–1996) csillagász. A Bjurakani Csillagvizsgáló Intézet alapítója, a Nemzetközi Csillagászati Unió elnöke. A csillagködök felfedezője (1947). Sajátos csillagkeletkezési teóriát (ún. lebomlási elmélet) dolgozott ki.

ROMÁNIA

200 éve született Andrei ȘAGUNA (1808–1873) román ortodox püspök, 1864-től érsek. A Miskolcon született Șaguna 1847 végén lett nagyszebeni püspök. Az 1848. évi magyarországi népképviselői országgyűlés felsőházának tagja. 1848–1849-ben szembefordult a magyar kormánnyal, ellenezte Magyarország és Erdély unióját. Konzervatív nézetek valló egyházi vezetőként a román nemzeti mozgalom egyik vezetője. Szolgálataiért Ferenc József császár bárósította (1852). Sokat tett az erdélyi ortodox románok egyházi és iskolai életének javításáért. Püspöksége idején választották szét a szerb és a román görögkeleti egyházat, és emelték a nagyszebeni püspökséget érseki rangra.

100 éve született Șerban Țițeica (1908–1986) elméleti fizikus, tanár. A román elméleti fizika iskolateremtő tudósa. Tudományos érdeklődése nagyon széles körű volt, például pozitronelmélettel, mutipoláris elektromágneses sugárzással, termodinamikával és kvantummechanikával foglalkozott.

ROMÁNIA (Moldova támogatásával)

300 éve hunyt el Nicolae Spătaru MILESCU (1636–1708), a legismertebb és leghíresebb román középkori humanista tudós, filológus, filozófus és író. A moldáviai hercegi udvar diplomatájaként Moszkvában dolgozott. Ő volt az első román, aki Kínában járt. Kínai élményeiről könyvet írt, amelyet Európa-szerte ismeretek. Nagyon sok filozófiai, történelmi és vallási tárgyú munkát fordított le.

SZLOVÁKIA

100 éve született Eugen SUCHONĚ (1908–1993) zeneszerző, egyetemi tanár. A szlovák modern zene kiemelkedő személyisége. A pozsonyi Zeneakadémián, majd a prágai Konzervatóriumban tanult. Az 1930-as években írott darabjait a késő romantikus szemlélet, a népzenei elemek és a kromatikus stílus

ötvözése jellemzi, amellyel sajátosan szlovák zenei stílust formált. A modern szlovák opera (*Krútiava, Kral' Svätopluk*) megteremtője. Zeneakadémiai és egyetemi tanárként mind az elméleti, mind a gyakorlati gondot fordított. A gyermekek részére is komponált könnyebben játszható darabokat.

SZLOVÉNIA

500 éve született Primož TRUBAR (1508–1586), a szlovén protestáns egyház első szuperintendense. Nevéhez is fűződik a szlovén nyelvi egység, a szlovén irodalmi nyelv megteremtése. Ő adott ki elsőként szlovén nyelven nyomtatott könyvet (1550). Személye összeforrt a szlovéniai reformációval és irodalommal. Primož Trubar mellképe látható a Szlovén Köztársaság 1 eurós érméjén.

Hasznos lexikonok, adattárak

- Bartha Lajos–Marik Miklós: *Csillagásztörténet A–Z*. Bp., 1982.
- Budapest lexikon*. I–II. köt. Főszerk. Berza László. Bp., 1993.
- Estók János–Szerencsés Károly: *Híres nők a magyar történelemben*. Bp., 2007.
- Évfordulóink a műszaki és természettudományokban*. Főszerk. Sipka László, 1994-től Nagy Ferenc. Bp., 1982
- Havas László: *A magyar sport aranykönyve*. Bp., 1978.
- Horváth Jenő: *Évszámok könyve: egyetemes és magyar történelmi, művelődéstörténeti kronológia*. Bp., 2001.
- Kerékgyártó Árpád: *Magyarország emléknappjai*. 2. kiad. Bp., 1987.
- Kortárs magyar művészeti lexikon*. 1–3. köt. Bp., 1999–2001.
- Magyar agrártörténeti életrajzok*. 1–3. köt. Szerk. Für Lajos és Pintér János. Bp., 1987–1989.
- Magyar életrajzi lexikon*. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp., 1967–.
- Magyar génusz*. Összeáll. Rácz Árpád, Szörényi László, Gazda István. Bp., 2001.
- Magyar Katolikus Lexikon*. Bp., 1993–.
- Magyar múzeumi arcképcsarnok*. Főszerk. Bodó Sándor, Viga Gyula. Bp., 2002.
- Magyar műszaki alkotók*. Szerk. Révész Arnold István és Vargha Vilmos. Bp., 1964.
- Magyar művelődéstörténeti lexikon*. Főszerk. Kőszeghy Péter. Bp., 2003–.
- A magyar sport az eredmények tükrében*. Bp., 1955.
- A magyar sport évkönyve*. Bp., 1954., 1979.
- Magyar sportenciklopédia*. Főszerk. Lévai György. Bp., 2002.
- Magyar színházművészeti lexikon*. Főszerk. Székely György. Bp., 1994.
- Magyar történeti kronológia, 1971–1990*. (A függelékben 1992-ig.) Összeáll. Seifert Tibor. Bp., 1994.
- A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 1825–2002*. 1–3. köt. Bp., 2003.
- Magyar tudósexikon A-tól Zs-ig*. Főszerk. Nagy Ferenc. Bp., 1997.
- A magyarok krónikája*. Összeáll., szerk. és az összefoglaló tanulmányokat írta: Glatz Ferenc. Bp., 2000.
- Magyarország a XX. században*. IV. köt. *Tudomány*. Főszerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd, 1999.
- Magyarország olimpiai mozgalmának krónikája (1895–1995)*. Szerk. Kutassi László. Bp., 1995.
- Magyarország történeti kronológiája. A kezdetektől 1970-ig négy kötetben*. Főszerk. Benda Kálmán. Bp., 1981–1982.
- Móra László, Próder István: *A magyar kémia és vegyipar kronológiája, 1800–1950*. Sajtó alá rend. Gazda István. Bp., 1997.
- Műszaki nagyjaink*. I–VI. Főszerk. Szőke Béla, Péntes István. Bp., 1967–1986.
- Művészeti lexikon*. 1–4. köt. Főszerk. Zádor Anna és Genthon István. Bp., 1965–1968.
- Nagy Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona*. Bp., 2000.
- Nemzeti évfordulóink*. Főszerk. Estók János. Bp., 2004.
- Pedagógiai Lexikon*. 1–3. köt. Bp., 1997.
- Reményi Gyenes István: *Ismerjük őket? Zsidó származású nevezetes magyarok arcképcsarnoka*. Bp., 1997.
- Révai Új Lexikona. Szekszárd, 1996–.
- Seregélyi György: *Magyar festők és grafikusok adattára*. Szeged, 1988.

- A sport krónikája.* Szerk. Walter Umminger. (A magyar vonatkozású sporttörténeti részt írta: Takács Ferenc) Bp., 1992.
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* 1–14. köt. Bp., 1891–1914. (CD-ROM-on is)
- A technika krónikája.* Szerk. Felix R. Paturi. (A magyar vonatkozású szövegekkel kiegészítette: Greguss Ferenc, Sipka László et al.) Bp., 1991.
- Technikatörténeti kronológia.* Szerk. Csetri Elek, Jenei Dezső. 2. kiad. Kolozsvár, 1998.
- Tudományos évfordulóink, 2004.* Szerk. Nagy Ferenc. Bp., 2004.
- Új magyar életrajzi lexikon.* Főszerk. Markó László. Bp., 2001–.
- Új magyar irodalmi lexikon.* 1–3. köt. Főszerk. Péter László. 2. kiad. Bp., 2000.
- Vajda Pál: *Nagy magyar feltalálók.* Bp., 1958.
- Világhíres magyarok.* Szerk. Gazda István, Gervai András. Bp., 2004.
- Vizeink krónikája. A magyar vízgazdálkodás története.* Szerk. Fejér László. Bp., 2001.
- Weszprémi István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza.* 1–4. köt. Bp., 1960–1970.
- Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* Bp., 1977.

Az írások szerzői

<i>A. Szála Erzsébet</i>	Nyugat-Magyarországi Egyetem
<i>Abonyi Iván</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Ajkay Alinka</i>	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
<i>Aknai Katalin</i>	MTA Művészettörténeti Kutatóintézet
<i>Bányai József</i>	Magyar Mezőgazdasági Múzeum
<i>Beke László</i>	MTA Művészettörténeti Kutatóintézet
<i>Csaba György Gábor</i>	Gábor Dénes Főiskola
<i>Császtrvay Tiinde</i>	MTA Irodalomtudományi Intézet
<i>Csorba László</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Deák Antal András</i>	Duna Múzeum, Esztergom
<i>Estók János</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Füstös László</i>	Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
<i>Gazda István</i>	Magyar Tudománytörténeti Intézet
<i>Halász Péter</i>	MTA Zenetudományi Intézet
<i>Horváth Richárd</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Horváth Zsuzsanna</i>	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
<i>Kapronczay Károly</i>	Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
<i>Kelemen Zoltán</i>	Szegedi Tudományegyetem
<i>Kiss Imre</i>	Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum
<i>Lengyel Réka</i>	MTA Irodalomtudományi Intézet
<i>Móra László</i>	kémia-történész
<i>Nováky Ágnes</i>	MTA Művészettörténeti Kutatóintézet
<i>Oborni Teréz</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Paczolay Gyula</i>	Veszprémi Egyetem
<i>Perjámosi Sándor</i>	Országos Széchényi Könyvtár
<i>Pomogáts Béla</i>	irodalomtörténész
<i>Pótó János</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Priszter Szaniszló</i>	az ELTE Botanikus kertjének ny. igazgatója
<i>Sipka László</i>	ipar- és technikatörténész
<i>Sipos Lajos</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Slíz Mariann</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Sragner Márta</i>	könyvtáros, bibliográfus
<i>Szabó Lajos</i>	Magyar Testnevelési és Sportmúzeum
<i>Szabó Péter Gábor</i>	Szegedi Tudományegyetem
<i>Szabó T. Attila</i>	Biológiai Adtábazis Laboratórium, Balatonfüred
<i>Szállási Árpád</i>	Debreceni Tudományegyetem
<i>Szász Zoltán</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Szilágyi Márton</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Tárdy János</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>V. Molnár László</i>	Pécsi Tudományegyetem
<i>Zsoldos Attila</i>	MTA Történettudományi Intézet

Tartalom

Előszó	3
Kiemelt évfordulók	5
<i>Hunyadi Mátyás</i>	5
<i>Babits Mihály</i>	13
<i>Bajza József</i>	14
<i>Báthory István</i>	15
<i>Bókay János, ifj.</i>	16
<i>Csortos Gyula</i>	17
<i>Czóbel Béla</i>	18
<i>Dankó Pista</i>	19
<i>Egressy Gábor</i>	20
<i>Egry József</i>	21
<i>Ferenczi Sándor</i>	22
<i>Gundel Károly</i>	23
<i>Jávorka Sándor</i>	24
<i>Juhász Gyula</i>	25
<i>Karacs Teréz</i>	26
<i>Keleti Károly</i>	27
<i>Kós Károly</i>	28
<i>Krúdy Gyula</i>	29
<i>Lábán Rudolf</i>	30
<i>Luigi Ferdinando Marsigli</i>	31
<i>Nagy Imre</i>	32
<i>Petrőczy Kata Szidónia</i>	33
<i>Rácz Aladár</i>	34
<i>Reguly Antal</i>	35
<i>Sajnovics János</i>	36
<i>Schaár Erzsébet</i>	37
<i>Szentkuthy Miklós</i>	38
<i>Türr István</i>	39
<i>Victor Vasarely</i>	40
<i>Vidats István</i>	41
<i>Wass Albert</i>	42
<i>Zemplén Géza</i>	43
További évfordulók	45
Kitekintés	65
Hasznos lexikonok, adattárak	68
Az írások szerzői	70

Kiadja a Balassi Intézet
Felelős kiadó: Dr. Lauter Éva
Telefonszám: (+36 1) 38 15 186
Faxszám: (+36 1) 38 15 193
E-mail cím: emlekev@bbi.hu
Honlap: www.emlekev.hu
Korrektor: Eperjessy László
Grafika, nyomdai előkészítés: Line Design Kft.
Nyomdai munkák: Pharma Press Kft.
Felelős vezető: Dávid Ferenc

HU ISSN 1785-6167
HU ISBN 978 963 87210 6 8

